

632(447.44)

9(8243)

М 30

Геннадій
Махорін

ІСТОРІЯ РУЖИНСЬКОЇ

нариси і документи

Геннадій Махорін

Житомир
видавництво "Волинський"
2000

Відомості про
об'єкт Є. П. Махорін
дог. Вугалець -
Гавришкін
Г. Махорін

9(0243)

A16135

ББК 63.3 (4Укр.-ОК)

М36

МАЗОРІН Г. А. Історія Ружанщини: Нариси і документи. Житомир: Вид-во "Воляга", 2000. - 160 с. 37 фотоіл.; 3 мал.; 3 табл.; Вибір. С. 136.

ISBN 966-7390-60-8

Рецензент: І. І. Яремчук, кандидат історичних наук, викладач Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка;

В книзі нарисів на основі архівних документів та спогадів висвітлюються найважливіші сторінки історії Ружанського району Житомирської області. Подання зворотно ілюстровані різдівними фотографіями, більшість з яких публікуються вперше.

Книга складається з двох частин. Темою та періодизація розділів першої частини зорієнтовані на шкільну програму по навчанню минулого різного краю. У другій частині книги подано нариси історії підприємств, установ та організацій Ружанщини.

Розрахована на вчителів та учнів середніх шкіл, буде корисною для всіх, хто цікавиться історією.

На 1-й стор. обкладинки зображено герб селища Ружина, затвердженої рішеннями сесії селищної ради 19 травня 2000 р.

Автор герба Андрій Гречило.

голова Ружанського геральдичного товариства (м. Львів)

© Мазорін Г. А., 2000, текст, розкладання
© Видавництво "Воляга", видання

М 9667390608 ББК-63.3.3
7390-00

ISBN 966-7390-60-8

наукова бібліотека

Інститут. №

990611

ЧАСТИНА I

Наш край у давньому минулому

Територія Житомирщини почала заглиблюватися ще наприкінці аптальської епохи давньокам'яного віку. 1959 року В. О. Мисаєм на березі річки Синюлужки поблизу с. Городище, що у Черняхівському районі, було відкрито стоянку первісних людей і за знайденими тут кам'яними знаряддями визначено приблизний час їх появи — в межах 500-150 тисяч років тому. Безперечно, мислення пращурів, що заселили суровішими людьми Ружнищину також відбувається у цей період. Проте підтверджень цьому поки що не знайдено. Це мислення пояснити недостатньою дослідженістю території району.

А відкриті на сьогодні археологічні пам'ятки Ружнищини свідчать про життя тут людей 7 тис. років тому. Є відомості про неодноразові випадкові знахідки кам'яних знарядь праці на сучасній території району. На виставці під час XI всеросійського археологічного з'їзду, що проходив 1899 року у Києві, експонувалися, зокрема і речі, знайдені у кількох селах Ружнищини, серед них — фрагмент крем'яної пиляки, натрапленої поблизу с. Черемухи. Ця знахідка віднесена вченими до періоду неоліту. Помічені В. О. Блюмом на території с. Заріччя крем'яні шкребки, ножі, наковчачки для стріл за технікою обробки теж слід датувати неолітом.

1891 року у с. Відливіці було проведено розкопки одного з трьох зафіксованих курганів і виявлено поховання людини, скелет якої окрашений мінеральною фарбою черво-

ного кольору (охрою), а також знайдено шліфовану кам'яну сокиру в просвердленім отвором. Оскільки обряд поховання охрою померлих перед похованням бере свій початок ще в мезолітичній епохи (10 тис. років тому), справді визначення віку поховання допомагає знайти там шліфовану сокиру з отвором. Час II антропогенна — період енеоліту, тобто мідно-кам'яного віку (6 тис. років тому). Це був час початку епохи трипільської культури — одного з найбільш яскравих явищ в історії періодичного суніальства. На сьогодні в Україні відомо близько тисячі поселень трипільців. Чотири з них — на території сучасного Ружичинського району. Вони відносять до пізнього періоду трипільської культури, тобто існували 5 тис. років тому.

1928 року вчитель Близьківської 7-річної української трудової школи М. К. Лотоцький у вор'єрі поблизу урочища "Камінь" знайшов шліфовані кам'яні знаряддя праці і уламки посуду, про що він негайно повідомив у Бердичівський краєзнавчий музей, а ті, в свою чергу, в Академію наук УРСР. На місці знахідки виїхав директор Бердичівського музею Т. М. Мовчанівський. Він констатував відкриття культурного шару трипільського поселення. Під час детального обстеження було виявлено багато фрагментів кераміки, характерної трипільській культурі. Більш ґрунтовне дослідження цього поселення провів 1946 року В. К. Гончаров, котрий під час розкопок зібрав керамічні прислиця білошкіркової форми, садобілих крапкованих орнаментом, гурцала для рибальських сіток, фрагменти кам'яних верлостерток, кістки свійських тварин.

Інші три поселення трипільців відкриті на території Ружички, а також поблизу сіл Каробичів і Ягичин. Перше — на ділянці дороги Київ-Вінниця, навпроти центральної районної лікарні. Тут на початку 1960-х років археологом Н. М. Шмаглієм під час розкопок було знайдено глиняні фігурки жінок, прислиця, посуд, садобілий розписом, шнуровим орнаментом. Друге — на лівому

берега р. Роставиці, на західній околиці с. Карабчеська. Відкриття його 1927 р. Т. М. Мозчанівський, а детальне обстеження провели Н. М. Шмаглій і М. Л. Макаренчик в 1946 р. і М. П. Кучера в 1978 р. Площа поселення — 2 гектари. Серед знахідок: глиняні фігурки людей (переважно жінок) і тварин (бичів, овець, свиней), праслища, посуд, прикрашений шнуровим орнаментом, відбитками різних штампів, розписом, а також зернотером, сокира, шпатель, шкребки з каменю і проколки з кістки. Археологами зауважено, що північотрипільський культурний шар поселення дуже зруйнований внаслідок побудови на цьому місці у XVII столітті Замка-фортеці. Треба згадати також на високому 26-метровому мисі правого берега р. Роставиці в урочищі "Замчище". Культурний шар поселення в значній мірі порушений під час видобутку граніту у радянський період. Поселення було відкрито 1927 року під час проведення розвідки Житомирським музеєм, а детальніше обстежено 1946 р. В. К.

Жіночі фігурки праслища — північотрипільський культурний шар Роставиці.

Гончаровим та 1946 р. — Н. М. Шмаглій і М. Л. Макаренчик. Знайдено лінійну кераміку з домішками кварцу, оздоблену шнуровим і штамповим орнаментом. А також посуд, розмальований коричневим фарбою.

В кожному поселенні в середньому налічувалось 30-40 жител, переважно глинобитних наземного типу, розміщених одним або кількома концентричними колами.

Щоб одержувати кращі врожаї, трипільці використовували різні магичні обряди з викорис-

таким антропоморфних і зооморфних фігурок. Під час обрядового дійства перед засівом глиняні фігурки жінок, які символізували образ богині-Рожаниці, лакали і закопували в землю, спостерігаючи за проростанням зерна. Цей ритуал, на думку етнографів, пов'язаний з ідеєю вмираного і воскреслого божества. Наш земляк: професор Вадим Щербаківський знав про трипільців працюючими, які створили значну частину визначних обрядів і фольклорної спадщини українського народу.

Чотири з п'яти тисяч років тому розширюють межі свого розселення племена амфор і пеліканів трипільців, які невдовзі зовсім зникають з історичної сцени. Вчені вважають, що нащадки трипільців увійшли до складу племен культури шнурової кераміки епохи ранньої бронзи. Підтвердженням цієї гіпотези можуть слугувати знахідки біля Карабінска, Ягнатина і Ружина: серед речей, безперечно трипільського типу (втроло- і зооморфні статуетки, посуд з рельєфом) наявні предмети, властиві культурі шнурової кераміки середньодніпровського типу.

Пам'ятка епохи бронзи на території Румунщини відома лише одна — на місці пізньотрипільського поселення біля с. Карабінска. На слідковий зв'язок племен середньодніпровської культури свідчить збережена поділу кераміки на столову і кухонку, хоча форма посуду і його орнаментация дещо змінюється: тепер це переважно плоскодонні і круглодонні чаші з прямими або злегка випуклими стінками, орнаментовані, як правило, у верхній частині відбитками шкура, лінійного або зубчатого штампу, алінковими композиціями. Населення цієї культури продовжує використовувати апарат праці, виготовлені з каменю або кістки, речей з бронзи дуже мало, а на поселенні біля с. Карабінска взагалі не знайдено. Померлих ховали у невисоких курганах, на боці з піднягнутими ногами, немов у молитовній позі.

В епоху бронзи відбуваються зміни, які знайшли своє відображення у господарському та суспільному житті нащадків. Найпомітніше вони проявляються в особливостях виготовлення кераміки і поховальних обрядів. Принесли ці зміни племена тижвецько-комарівської та П'яничинної спадкоємці білогородської культури. Там, по-гуд уже виготовляється здебільшого кільцями-свідомої форми, при похованні здійснюється обряд тілоспалення, курганів уже не насипають. Палеоантрополог Т. С. Кондукторова так характеризує зовнішній вигляд людини лісо-степової зони епохи бронзи: невелика, худіша, трохи сплюснене обличчя, вузький ніс, зріст жінок — 160,4 см, чоловіків — 167,7 см.

Молодий чоловічок, знайдений учнями білогородської школи у 60-ті роки

Три тисячі років тому людина навчалась обробляти залізо, що послало початок епосі залізного віку. Тоді на території сучасної Ружанщини жили племена черво-ліської культури, яка сформувалась на основі місцевих білогородської культури. 1946 р. під час археологічної розвідки по р. Росташиці В. К. Гончаров виявив на правому березі річки за 600 метрів на схід від с. Ягнатино, а також біля с. Дергачівки поселення, за знайденою там керамікою віднесені ним до раннього періоду залізного віку. Проте залізних речей виявлено не було: напевно техніка обробки заліза, яку записують у кімерійців південно-східно-українське населення черво-ліської культури, ще не стала на-бутком мешканців нашого регіону.

Дві з половиною тисяч років тому місцеве населення підпадає в залежність від Великої Скіфії — першого державного утворення у Східній Європі. Виникло воно у Північному Причорномор'ї і швидко поширило свій вплив на сусідні північні землі, об'єднавши населення данською. Попервах нагнавши жаху на корінне населення своїми набігами, скіфи скоро влаштувались і, за свідченням Страбона "задовольняються одержаним домовленою даниною у помірному розмірі, не для збагачення, а для забезпечення щоденних життєвих потреб. Місцеве населення навіть налагоджує торговельні зв'язки з досить віддаленими античними містами Північного Причорномор'я. Підтвердженням цього є предмети грецького імпорту, виявлені у великій кількості на поселеннях скіфського часу лісостепової частини України, зокрема, і на території нашого району. Так, на західній околиці Ілзеутина В. К. Гончаров 1946 року відкрив поселення, на якому віднайдено велику кількість культурних шривів північоскіфського періоду і черняхівської культури. У ньому була знайдена коралогоподібна амфора червоно-жовтого кольору і бойовий ніж сиренасанс, поширений в обрешні скіфів.

А на лише згадуваній археологічній виставці 1899 р. у Києві серед представлених експонатів був і "масивний золотий подвійний серпанек у варварському стилі, прикрашений вісьмома звірними головами", знайдений на території с. Пляске. Цілком ймовірно, що він теж належав до скіфського часу, адже саме скіфи привнесли "моду" виготовлення ретей у звіриному стилі.

Ще одне поселення скіфського часу зарікопав В. К. Гончаровим біля хутора Оструби, що неподалін с. Пугохи. На скіфське походження може вказувати і спосіб поховання. Ще 1885 року краєзнавець-дослідник Вальохін розкопав курган поблизу с. Малої Чернявки, в якому виявив поховання за скіфським зразком: скелет у сидючому положенні, а навколо 12 інших скелетів без голів.

За триста років до початку нової ери скіфи втрачають своє панування і уступають місце володаря причорноморських степів сарматам. Останні, закріпившись у Панічно-му Причорномор'ї, адійснюють постійні набіги на римські провінції, які на сході простягалися аж до Дністра. Рим змушений був будувати оборонні укріплення, які дістали назву Траянових валів. Землеробські племена лісостепу також зводять подібні укріплення, так звані Зіфські вали. На території нашого району частково збереглися залишки цих оборонних споруд біля Ягнатина, Ружина, Ярославки. Відкритим залишається в науці питання про час побудови валів. Але, опираючись на існуючі сьогодні факти, можна зробити такий висновок. Перші, зовсімкі за протяжністю вали почали зводитись на території сучасного Макаріївського району Київської області у часи зарубіженської культури 2150 років тому, що підтверджується результатами радіоуглецевого аналізу. Масштабне ж будівництво валів здійснюється у період існування племен антів. Антами позначли греки кося Черняхівської і її спадкоємиці панаївської культур, які у II-V ст. щільно населяли лісостеповий об'єкт Дністро-Дніпровського межиріччя. Багатий на пам'ятки черняхівської культури і наш край. В. К. Гончаров під час своєї розвідки відомк р. Ростовки зафіксував їх аж 15. Це поселення біля теперішніх сіл Дерганіака, Зоряне, Зарудинці, Пасаж, Прибережне, Трубішань, Ягнатин, с-ще Ружин, а також негальники поблизу с. Голубіака, Вострик, Ягнатин, Вчорайне, досліджувані у різний час археологами С. В. Махно, І. С. Башонуром.

Черняхівське населення налагоджує активні економічні і культурні зв'язки з населенням Подунав'я, римською провінцією Дакією. На місцях черняхівських поселень і негальників окрім великої кількості місцевої кераміки, зустрічається примізна — кубки, амфори, а також римські монети II-III ст. н. е., виробні зі скла.

Формування духовної культури місцевого населення відбувалось під подвійним, греко-римським, впливом. Це знайшло своє відображення і у поховальному обряді. Особливості його простежуються, зокрема, на прикладі черняхівського мисливника на території сучасного села Голубівка, де у похованні було знайдено римський денарій. Як відзначає у своїй монографії І. С. Власюк, згодом "супроводу покійника окремими екземплярами римських монет міг а'являтися у лісостепових племен II-IV ст. н. е. під безпосереднім впливом античної культури Північного Причорномор'я".

У 70-х роках IV ст. анти. зазнавши поразки у слов'яно-гетських війнах, входить до складу Гетського військово-політичного об'єднання, яке невдовзі в наслідок навалі гунів розпалося. На території розселення черняхівських племен археологи відзначають значну кількість спалених, спустошених поселень під час вторгнення гунів (зокрема і Ягнатинського поселення), що свідчає на масштабом монголо-татарському нашествю. Воно призводить до масового переселення на Балкани.

Але деякі гуни не протримались на нашій землі; цілілі слов'янські племена об'єднується в Антський військово-політичний союз, який поступово набуває могутності, розширює територію свого впливу аж до Поросья і об'єднує її лінією валів. Частина її, яка в науці дістала назву Ягнатинської гілки Пороського валу, довжиною понад 70 км, простягалась через Скварчину і Ружинчину.

Остання слов'янська згадка про антиа пов'язана з наступом у 602 році аварів, який призвів до падіння антського військово-політичного союзу. Полки, що раніше також входили до цього об'єднання, у VII ст. створюють ядром нового ранньодержавного об'єднання, на основі якого у IX ст. постяє Давньоруська держава.

Наш край у IX- першій половині XVII ст.

Процес одбуття українським племенем землі, — за висловом С. Томашівського, — це довга і запекла боротьба осілої землеробської культури проти кочового варварства⁸. З утворенням Київської держави це протистояння не припиняється і впродовж наступних століть — зміцнюються лише супротивники.

В горнилі боротьби за Середнє Подніпров'я постійно перебувало населення, що мешало на території сучасного краю — племена уличів.

Вчені на основі літописних даних вважають, що існувало два угруповання уличів. Одне займало терен сучасної південно-західної Київщини, східної Вінниччини, і південно-східної Житомирщини, а друге — нижню частину Дністро-Дунайського межиріччя. Подібної думки прихильнується і Г. С. Енвонур, який вважає, що землі розселення племен уличів включали землі басейну р. Росташиці і навіть західніші — аж до річок Гуйлак і Гнилов'яті.

Князь Олег, утвердившись у Києві, 886 р. розпочинає війну проти уличів та їхніх західних сусідів тиверців. Намагання підкорити їх своїй владі і примусити платити данину закінчилися безрезультатно. Ще понад 60 років уличі зберігають незалежність, і тільки після затяжної трьохрічної війни 937-940 рр. воєвода великого князя Ігоря Свенельд переміг уличів і зобов'язав їх платити данину Києву. Але свободолюбиві уличі вирішили за краще переселитися до Дунаю, де жили їхні одноплеменники. А територію від середньої течії Дніпра і до Бугу опанували одраси печенігів. Утримували вони її са собою понад 80 років.

Тільки 1036 року після поразки печенігів у війні з Ярославом Мудрим землі нашого краю входять до складу Київської держави. Великий князь Ярослав знімає шіздцять рублів Русі, споруджуючи ряд сторожових фортець по Ростовиці і Росі. Зокрема, саме тоді з'являються Ростовець і Нестин, згадувані у літописі від 1071 р. "зосвалиша половци у Ростовеца и у Нестина". Відомість місць, які займаються проблемою локалізації літописних міст, вбачають Ростовець на місці сучасного села Вілківни, а Нестин — с. Ягнятина.

Цікавим є питання етимології назв цих городків. Щодо походження назви Ростовець єдиної найвірогіднішої гіпотези немає. Можливо, ідучи за аналогією Київ — Києвець, Переяслав — Переяславець, за такою ж налітворюючою традицією виник тогочасний Ростовець. А В. П. Перозан пов'язує виникнення назви від білоруського географічного терміну *роствя*? — "острів серед болота, на якому росте високий ліс". З огляду сучасної топографії села ця гіпотеза вважається сумнівною, але хто-зна якою були місцевість майже тисячу років тому. Згадаймо знахідку затонулого варязького корабля у місцевості біля м. Ірпінь, де піщі не показують на існування там великої водойми у минулому. Назва Нестин найвірогідніше утворилась від давньоруського імені Нестота, а варіант "Нестин", як вважає Перозан, є помилкою літописця. Тобто, правильно написався — Нематин. Можливо, це був осадник (засконник) поселення, або воєвода, який керував обороною міста і навколишньої території. Від його імені і одержав назву городок на Ростовиці.

Ще у скіфські часи відновлювався обряд підкурғанного поховання і продовжував здійснюватись й у давньоруський період аж до повного утвердження християнства.

1887 року В. В. Антоновичем обстежено могильник біля с. Ягнятина, на якому налічувалось понад 1000 курганів. 16 з них археолог розкопав і виявив скелети, розміщені

головани на захід, одну золоту і одну срібну озеринки, п'ять срібних кілець (очевидно, браслети), два срібних перстня, залізні цвяхи, керамічний посуд, виготовлений на гончарному круті. Цього ж року В. В. Антонович зафіксував 280 курганів біля с. Вчорайшого, де теж у 16 з них провін розкопки і знайшов бронзові буси, 5 срібних і бронзових переніс, срібну пряжку, скляну бусинку, глиняні погремущки, точальний камінь, а на одному із скелетів знавна шкіряне взуття з гострими носами, але добре збереглося.

1888 р. Говоровський розкопав ще 4 кургани на кулку с. Вчорайшого "Кулишовицка", де зібрано схожі знахідки. Окрім того, на Вчорайшовицьких полях В. Антонович відняв кілька прислиць з чорного шиферу. До ріки, виготовлялись вони з пірофілітового слякцю, родовища якого нині тільки в районі Овруча (у ті часи Вручів).

Ще однією важливою групою давньоруських пам'яток є берездівські городки, яких згідно літопису, надруж Ростиславці і Росі було не менше шести. Коли і як з'явилися ці поселення? X-XI ст. — це час гострої боротьби між трьома тороськими стовпами: торками, печенігами і половцями за володіння степовими престорами.

Печеніги у першій половині XI ст. під тиском торків і половців відкорюються їм і тепер змагаються тривають між двома кочовими стовпами. 1066 р. половці заключили союз з Всеволодом Ярославичем і перемогли торків. Неадовго 1068 р. торки знову зазнали поразки від русьців і під примусом були скляні на підданних рубежах Русі, створюючи таким чином передовий заслін від нападів половців. Проте, у відносинах з половцями і печенігами були періоди змирення; періодом деякі нині русьці використовували кочівників як своїх союзників і у міжусобній боротьбі. Але в мирні стосунки з "примученими" торками і берездівцями теж іноколи переривались. Так, 1121 року Володимир Мономах придушив повстання "своїх погань": про-

гнав берендейів з Русі, а торки і печеніги "самі безкаша". Вірогідно, вони пішли до угорського кордону, а 1139 р. під час міжусобної війни Ірпопалка з Воловолодом Ольговичем на допомогу першому король Угорщини послав три тис. берендейів. Можливо, кийівський князь, який потребував їхньої постійної присутності, якому надав їм територію Поросся. Неодовго з'явилися біля кордонів Русі печеніги й торки і утворили у 1146 р. разом з берендейями союз чорних клобунів.

По р. Роставиці берендейські городища розташовувались на правому березі. Один з них — навпроти відкритого давньоруського городища у с. Ягнатки. За браком наукових дослідів існування на той час ще інших поселень ми можемо лише припускати.

Попри прийняття християнства Володимиром Великим як державної релігії, значна частина населення ще тривалий період залишалася прихильницею язичництва, особливо це стосувалося мешканців далєких закутків держави. А наш край, як згадувалось вище, увійшов до складу Русі фактично тільки після 1036 року і вплив християнізаторської політики Великого князя Київського довгий час був слабким і не міг адекватно змінити язичківські традиції туземного населення.

На початку 70-х років ХХ ст. археолог Ю. М. Малов на правому березі р. Роставиці в урочищі Замчисько біля с. Ягнатка виявив залишки язичницького капища. Воно знаходилося на високому плато (до 26 м), що нависло над річкою, біля гранітного кар'єру, оточеного з боків балками. Тут було знайдено зворано 5 кам'яних ідолів. Цікаво, що всі вони були складені і прикрашені в одному місці. Можливо, у час праїду князь з дружинниками з метою навінець окрестити місцевий люд, хочаяким, щоб оберезти свої овитні, надійно зоховали їх. Подібне спостережено і на деяких інших капищах, виявлених на території України.

Група ідолів: Іванківський ідол (співі-права) і ідол (високий біля ідола).

Ю. М. Малова, який встиг застати в цілості тільки одне кам'яне зображення, зробив такий його опис: ідол виготовлений з сірого граніту. Нез'ясувався для заможування, тому опрацьований недбало, лише загострений. Верхня частина виділена заглибленнями, які передають шию та плечі, відокремлюючи голову від тулуба. Рук майже не помічено, можна простежити тільки їх плечову частину. На передньому плані відбиток округлого і широкого обличчя з двома заглибленими, можливо, там передамо очі. Верхня частина загострена у вигляді конічної пішки. Висота ідола — 1,68 м, ширина плечей — 0,57 м, а боків — 0,39 м. За технікою обробки він зовсім відрізняється від статуй стовпової України. Він близький до слов'янських ідолів Середнього Подністров'я, зокрема, тріпільського ідола з с. Іванківця Хмельницької області.

Ю. М. Малосєв зробив спробу реконструювання вигляду Ягнятинського капища. Посередині округлого наїдвачика стояв найбільший ідол в оточенні чотирьох менших, біля яких падали ритуальні вогнища. На думку дослідника, на цьому капищі відбувалися поклоніння, а також жертвопринесення рідним силам природи. Назва капища села Ягнятин могла виникнути від імені божки, праматері вогнищу Ягни, котрій поклонялась місцеві мешканці. Невиключено, що назва Ягнятин була ще від початку заснування слов'янського поселення городища. З огляду на цю запропонується знову ж таки гіпотеза щодо помилки літописця, а точніше, переписувача літопису. Можливо, від неправильного прочитання назви Ягнятин, ним було написано Нестан. Заверочети, або плавани, підтвердити цю версію наразі неможливо — наявна лише одна літописна згадка Нестана-Ягнятина. Але дана гіпотеза може мати право на життя тільки за умови, що цей давньоруський городок був саме тут. Більшість вчених це підтверджують.

Про час осереднення нашого краю може свідчити знайдений на території Русичів хрест — епітафіон, датований кілцем XII — початком XIII ст.

Подорож Русь завдала монгольській навалі. Зникли-були руйнувань, які можна було б віднести до часу цієї трагічної сторінки в нашій вітчизняній історії на місці давньоруських городищ Ростоць і Ягнятина (Нестина) археологами не відзначено. Можливо, монгольські війська минули стороною наш край, або, згідно з існуючими правилами ведення воєнних дій, одержавши викуп кіллями і продуктами від міста, яке підкорилось без опору, рушили далі. Але це підкорення носило тоді символічний характер, адже монголи куди не залишали своїх гарнізонів. Тільки по закінченню "Великого західного походу" 1242 року, коли вони засновують у нижній частині Волги Золоту Орду, населення Русі обкладається щорічним подат-

ком, збирали який самі руські князі, згідно отриманого від хана ярлика. У XIV ст. внаслідок внутрішньої боротьби за престол Золотої Орди розпадається на сім окремих володінь, між якими розгортається міжусобні війни. Безперечно, у тих умовах монголам було не до Русі. Цим скористався литовський князь Ольгерд, який поступово підпорядковує білоруські та українські землі, у ставленні до духовної культури населення керуючись принципом "старошки не ламати, новини не вводити". Відсутність сильної централізованої влади і пов'язанна з цим постійна міжусобна колотнеча князів, яка приносила великі збитки селянам і зтомляла їх до краю — все це сприяло названню влади Великого князя Литовського і ширшому переходу українських земель до складу його держави. 1398 року в Києві Вітовт і Тохтамыш заклали союз, за яким Вітовт зобов'язувався допомогти йому у боротьбі за престол, а хан назавсім уступив права на Русь. У відповідь князю 1398-1399 рр. інший претендент на престол хан Темір-Кутлук прийшов підлеглою Київщиною, захочевши і землі по р. Раставиці. Це був останній напад монголів, хоча й далеко не останній з боку кочового ладу.

З утворенням 1449 року Кримського ханства починаються на українські землі навали татар. Великий князь Литовський не міг забезпечити охорону південних кордонів своєї держави, тому тут вільно себе почували кримські татари, раз по раз нападаючи, щоб узяти людську і продовольчу здобич. І лісована частина Правобережжя перетворюється на пустку кого не збирали в степ, той сам переселився подаль на північ українських терезів під захист густих лісів. Там, у Щербові (попередня назва городка на місці Ружина) жив 1462 року тільки один отаман і 13 анжовних слуг, а багато сіл повсім обезлюділи, як, наприклад, Звизиче і Ягнети.

У XVI ст. столітті, позважаючи на постійні набіги татарських орд, в Україні активізується торгівля — як внут-

рішня, та і озвізінка. Правила торгівлі були чітко регламентовані і сприяли місцевому купецтву. Зокрема, це і митна система, і універсали королів, в яких вони наказували купцям прямувати "законними дорогами" через встановлені митниці. Ось що писав у своєму універсалі від 10 червня 1532 року Сигізмунд I: "А оскільки нам відомо від наших митників із вказаних місцевостей, що дуже багато купців, всупереч ухвалі, озвізінки та гаданих дорогі й звертають з волами й товарами на інші заборонені шляхи, ми наказуємо при наших листах усім вказані і кожному зокрема, щоб ви, отримавши повідомлення від митників або наших урядників про те, що виявлено гаданих порушеньків нашої ухвали, сирінь, де б вони не були затримані, арештовували їх разом з їхніми волами та іншими товарами або сприяли їх арешту, налякоче при цьому посилюючи допомогу нашим урядникам і митникам у остаточній конфіскації їхніх волів та будь-яких інших товарів на користь нашої державної скарбниці, щоб надалі ніхто не наважився дотримуватися наших ухвалем, але щоб кожний неухильно їх виконував".

Проте багато купців ділено не звикли на цей та подібні форми універсали і намагались уникнути сплати мита. Наприклад, купці, які прямували з Придніпров'я на Волинь, омькали Житомирську митницю, використовуючи об'їзну дорогу через Білу Церкву, Паволоч, Вчорайшю, Вердичів, Слободичів, а далі продовжували шлях "законною" дорогою поза Чуднів, Романів, Половину, Острів. Тому, як свідчить витяг з ревізії Житомирського замку від 2 вересня 1545 року, торгова роль Житомира значно зменшується, а значення Вчорайшого, навпаки, зростає.

У другій половині XVI ст. татарські набіги зчиняються вже рідше. Це пов'язано, з одного боку, із заколами короля Сигізмунда Августа по зміцненню південних рубежів, а з другого — з посиленням козацтва. У 80-90 роки XVI ст, як відзначає Н. М. Яковенко, починається масова

“еміграція” волинських князів на південь. Одним з перших торус шлях у сарацькоєдніпровські простори князь Богусь Федорович Корецький. Скуповуючи землі у місцевих бояр, він утверджує свої володіння на Поділлі, а згодом його син Юхим Богусович — на Київщині. У Відніваці, яка стає центральним маєтком, він споруджує опатний палац з баштою і багато інших кам'яних будівель: церкву, виницю, млин. І Віднівака одержує статус містечка.

Князь Корецький приваблює селян з густолюдних регіонів переселатися у його нові володіння, обіцяючи протягом 20 років не обкладати повинностями. Проте селяни осаджувалися князем нерідко на місці спустошених в минулому поселеннях. Так виникло на місці колишнього села Собольки с. Пустоша (за твердженням Л. С. Лещенського). Осадженням людей безпосередньо займався спеціально призначений князем особа — осадчі, зокрема біллізівський підстароста Іван Голуб, який був на службі у Якіма Корсирського в 1683 р. Вірогідно, саме ним було засноване с. Голубівка.

1681 року з'являється у нашому краї перший представник роду Ружинських — Кирик Састафійович Ружинський: він одержав від короля за воєнні заслуги Котельцю (тепер с. Стара Котельця Андрушівського району). Хоч мав доволі землі у різних місцевостях Правобережної України, нерідко вдається до значимого у той час способу “округлення кордонів” — до виїздів і загербання сусідніх володінь. До суду силляться скарги сусідів про захоплення Кириком Ружинським земель, млинів, селян, але це його не зупиняло. Дрібні шляхтичі Стрижківські, яким належала Щербів та Вербівка — не мали сил вистояти цю постійну війну, сусідство сильного князя було для них страшніше татарських набігів і кінець кінцем всеж віддають за бачинь свої маєтності Кирику Састафійовичу. Тепер його володіння включають, окрім Котельці,

Щербова і Вербівака також Іргетов, Павлоч, Вчорайше, Ягнити та інші.

Саме він перейменовує Щербів у Ружин. Зі своїм 5-ти тисячним загонком князь брав участь у придушенні повстання С. Наливайка в 1596 р.

Після смерті Кирика Ружинського 1609 року його маєтності переходять у спадкове володіння синами Роману. Він своєю жорстокістю і авантюризмом перевершив батька. Також почав набіди на сусідів. Частина з них одійшли разом зі своїм дядьком Адамом Григоровичем Ружинським, якому на допомогу дав у користування Вчорайше.

1608 р. готуючись йти у московський похід на допомогу Дмитру Самозванцю, він зібрав гусарське військо чисельністю близько тисячі вершників. Це йому коштувало дуже дорого: він заліз у борги, майже всі села пороздавав у заставу або оренду. Зокрема, Ружин віддав у заставу пану Криштофу Квалнчу. Дружині своїй, Софії Карабчійській, залишив тільки Павлоч, де знаходиться центральний маєток із замком.

Але московська авантюра не принесла йому сподіваної багатой здобичі, окрім якої слава жорстокої розправи над 200 німцями, які воякали на стороні московського царя. Невдачі, 8 квітня 1610 року, перебуваючи у Смоленську, Роман Ружинський захворів і помер. Його дружина Софія, за відсутності чоловіка веде запеклі війни з сусідами. Правомо рукою у цих справах був Самійло Ляц, її двоюрідний брат. Він змалку виховувався при дворі Романа Ружинського під опікою старшої сестри і переймав далеко не кращі звички для послідування. Разом із Софією вони зібрали 6-тисячний збройний загін і, заручившись підтримкою князя Адама Ружинського та різних сусідніх власників, напали на маєток князів Корецьких у Черемошці, спалили замок, зібрали пасяльню людей.

У той час землевласники були дуже задіявані у збільшенні кількості підданого населення. Тому всіля-

ними способами намагались досягти цього. У різні вікці вони направляли посланців-викотців, завдання яких полягало у переманюванні селян у володіння свого пана. Втечі цілих сімей від одного пана до іншого набувають масового характеру. Цьому процесу сприяли постійні напади шляхтичів, під час яких селяни зазнавали значних збитків. Тому вони намагались перейти під захист сильнішого господаря, щоб забезпечити собі більш-менш спокійне життя. У цьому відношенні перевагу мали князі Корецькі, до яких втікали селяни від наймогутніших сусідів-землевласників. І тільки за допомогою збройної сили Софії Карабчівська могла вирішити проблему людського дефіциту. За допомогою ж сили вона могла утримати їх у себе.

Виплеканий подружжям Ружинським, Самійло Лац пізнавше підтвердив добре засвоєння "уроків", захопивши князі Софії Карабчівської — майже всю Ружинщину. Щоб хоч якоюсь мірою компенсувати цю втрату, Софія продав маєтності, якими незаконно володіла Лац, Томашу Замоїському і Самійло Лац змушений був відступити від Ружина, Котельні і Вчорайшого.

Рід Ружинських, якразо засвітившись серед шляхетської верстви середини ХVІ-поч. ХVІІ ст. швидко агресиві, і вже в сер. ХVІІ ст. з історичної арени сходять останній його представник Якуб Ружинський, син Романа Кариконча.

Віллівка 1412 р. від князя Юхима Богусовича Корецького переходить у спадок його дружині Ганні Іванівні з роду Ходкевичів. Вона твердо тримала у руках успадковані володіння і, навіть більше того, об'єднуючись з князів, зчинила напади на сусідів-землевласників. В Віллівці Ганна Корецька збудувала православний монастир, будинок для подорожників, яний утримували на свої кошти монахи.

Син княгині Самуель Корецький потрап у полон у бою

під Цецорою (не виключено, що разом з Богданом Хмельницьким). З незрозумілих причин турки стратили його у Стамбулі, навіть не затребувавши викупу за нього, що звичайно вони робили у випадку полонення знатних осіб. Другий її син Кароль був прихильником патоліцької віри і збудував після укладання Вілліківського угоди. Від Кароля Корецького ці володіння перейшли його синаві Самуєлю-Каролю Корецькому. Він був одружений спочатку з Марціанною Лігезяницькою, а здруго — з Софією Опаліньською. Самуель-Кароль Корецький великим пікудишним господарем і розпорядником спадку: після у великій боротьбі 1644 р. Вілліківку, як і багато інших його маєтків, було віддано у заставу Павлові Яковськкому. 1648 р. бачимо вже пана Павловського.

У подальших роках ніхто з роду Корецьких у документах не згадується. Невдачі бурхливі події Визвольної війни 1648-1657 рр. призводять до корінних змін у суспільному житті населення як нашого краю, так і всієї України.

**Документ 1. 1656 р. квітень 4. Біла Церква. Лист
польського коронного гетьмана Станіслава
Жолкевського до Великого коронного гетьмана
Яна Дембінського про війну з повстанцями під
Білою Церквою (уривок).**

Князь Радомисль, як мене величати великого князя, стави турки, під Білою Церквою, взяли собі 5000 воїнів і коронному війську. Я козаками поспішавши в них і допомігши. А вже, коли поручили в Хадарово, але й на був того далекого дорозу тільки жидовий сел, найбільший на все краю, так це посланство було важко. Ми були в 4-х милі від Білої Церкви, коли Шурин, в допомігши в Паламівці, військові, взяли в собою біля 7 тисяч людей, також сели найбільше. Князь Радомисль мене про мене бачивши присутності, мене це воляти прохати до Білої Церкви, але мене не поспішив. Тому я, допомігши про це в сторони, в середу дано посланств від Білої Церкви. Оскільки інші люди мали спротиву в козацтва. Ми зробили і були воляти так, це випустили їх майже тисяча. Після цього повернули до міста, також намірено чималим отримав, в обіймав в військові, до посланств воїнів 50 людей і чималим отримав".

Лист Станіслава Жолкевського. - 1684-1693. - Київ, 1988. - в. 78-81. - надруковано у перекладі польської у збірнику документів і матеріалів "Самодільний рух на Подоллі 1699-1647 ро". К., 1993.

У ЧАСИ ВІСЬМОЇ КІВНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІД ПРОВІДОМ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Вісвольна війна 1648-1657 рр. була відповіддю українського народу на посилення релігійного, національного, феодального гніту з боку польської шляхти. Тисячі, десятки тисяч селян відгукуються на заклик Богдана Хмельницького піднятися на боротьбу, серед них багато мешканців нашого краю — адже гетьман обіцяв кожному козацьке звання. На хвилі національно-визвольного піднесення самі селяни оголошують себе козаками і гуртуються у загони. Так, у червні 1648 року формується полк у Павлолі, організатором якого виступив міщанин місто, сев свідчення в с. Мильковці. Іван Кучманч-Мильковський. Під прапором Павлолицького полку перебували Ружинська сотня, а також Верхівня, Карабунія, Вострин, Білалівка, Вчорайшє, Трубішка, Ягнатин, позначені на карті Богдана. 13-14 липня 1648 року нашим краєм у напрямку Павлолі пройшло військо на чолі з Б. Хмельницьким. Це викликало козаць притягання людей у його загони. В цьому ж 1648 році в грудні місяці Богдан Хмельницький ще раз проследував Ружинщиною, вертаючись з переможного походу в західноукраїнські землі, з-під Замостя.

Частина магнатів і шляхти загинула, частина втекла до Польщі, а частина розчинилася серед козацької маси. Під час війни козаки і селяни захоплюють землі колишніх власників. Павло Алепський, острівський мадрівець, очевидець тих подій, описує: "Козаки, заволодавши країною, ділять землю між собою, вирубують ліси, висаджують кориння і засівають землю збіжжям". Таким чином,

Лемані знак гетьманів Рухляцької (з візантійським М. М. Козляком Українським козаком в січні ХІV до середини ХІV ст. (Вісник і Коментаріи України)).

на зміську великому приходять дрібні землеволодіння. Більшість селянства і дрібного міщанства стала жити заможніше, ніж до Визвольної війни. Польські офіцери, які після Берестецької перемоги над козаками у червні 1651 р. вили військо на Вілу Церкву, дивувалися наїстучому стану господарства на "козакському лінію": "З-під Мехлівки* ми йшли на Білгородку, містечко, що лежить вже за лінією, жили немаленько для себе козаки, і там ми знайшли вже інший край: багато ніш на полі, достаток всякого хліба і по полях худобу". Вступивши 1 вересня 1651 р. у Рухляч, "тут уже зустріли немов обитому землю, всяку хліба і пасік. Саме містечко Рухляч повне старого об'їзжя і ішої прохви, шваб і меду".

Повернення польського війська принесло страшне спустошення нашого краю. На довершення Київщини охопила епідемія чуми. Тому не дивно читати свідчення очевидця картини краю 1653 року: "От горада Буков в войску горады малые и безлюдные и пустыя". За відрахуваннями В. А. Сьомія і В. С. Степанюка Правобережна Україна втратила майже половину населення внаслідок загибелі під час військових дій Визвольної війни, а також переселення значної маси на Лівобережжя.

Рухляцький герб гетьманів Мазепи, який мав сім Гетьманів і Берестецького

* Мали село Козятинського району Вінницької області.

Після перемоги під Натосом 23 травня 1652 р. військо Б. Хмельницького відвоює територію і підлякети полків як військово-адміністративних одиниць збільшується. Відновлюється і Паволоцький полк. В 1656-1657 рр. українсько-російські війська довершують розгром Польщі і українська шляхта, яка до цього притримувалась пропольської орієнтації, тепер переходить на бік війська Запорозького. Гетьман, зваживши на це, залишає шляхті спадкові землі і довічні давни. Колоністи ж королівщини і землі, які були в тимчасовому користуванні шляхти, залишив у своєму розпорядженні. Зберегалися два універсали Богдана Хмельницького датовані 1657 р., якими він повертає дітям померлого паволоцького полковника Івана Миньківського села Миньківка, Вербівка і Верхівка.

У цей час шляхом купівлі землі, гетьманських надань і царських привілеїв швидко зростають землеволодіння козацької старшини, яка прагне зайняти місце козацьких

Козацьке у Рухівці. Вид з висоти XX ст. Фото з архіву музею реставрації зображення Г. В. Моздирського

феодалів. Але на кінець Визвольної війни більшість старшини залишається ще при малому землеволодінні — будинках, мликах, куторах, окремих селах. В цей час заповнюється багато куторів, які огодом виростають у великі села та містечка. Як, зокрема, село Зарудинці нашого району.

В 1667 року за умовами Андрусівського перемир'я вся Правобережна Україна, а відтак і Рухничани, залишається за Польщею, яка відтоді тут своє панування.

Ваш край у ХІІІІ — на початку ХХ ст.

Коли закінчилися воєнні дії і відносини суспільний гістокий, у деякі маєтки повертаються колишні господарі або їх нащадки. Так, у Вілнелінку повертається дочка Павла Миколайського Катерина Флоріанівна Потоцька. Від неї Вілнелінка переходить у спадок дочці Марині Лаській. Проте права на спадщину мав і князь Єжи (Юрій) Любомирський. Від 1701 року у пасхальний день зі своїм збройним загonom та при допомозі козаків Семена Павла захопив Вілнелінку. У відповідь пані Ласька подала скаргу до суду. Довго тривала судова тяганина, а містечко Вілнелінка залишається у Юрія Любомирського. Згодом він передає містечко і навколишні землі з селами Голубівка, Огіївка у спадок синові Анатолію і Франку. За якою іронією долі їм довелося заплатити відплати за батькові гріхи тією ж монетою. 25 квітня 1735 року управитель Погребищенського маєтку князь Вишневецький Розкватовський з надірною міліцією напав на Вілнелінку, пограбував жителів, чотирьох з них при цьому убивши.

А невдовзі Ружинщина була охоплена гайдамацьким рухом. В 1737 році колишній управитель Паволочі і Ружинського князівства (було деякий час тале територіальне управління) Йосиф Вудаківський подав до суду скаргу про те, що гайдамацькі загопи під керівництвом Харна, Жили та Гриви напали 7 жовтня 1736 року на місто Паволоч, замордували до смерті 35 жителів-серед і забрали майна, коштовностей на 180 тисяч злотих. А в Вілнеліці було вшіймано гайдамаку Калину Кравецького, який у своєму письмовому зізнанні розповідає: "В містечко Беліловку приєднав я, некав своїх товарищей гайдамаков, которые

со мною були в собрании, для разорення жидов и поляков. А в собрании было шестьдесят человек с атаманом. Атамана зовут Митком. И как разбили нас из Посребница драгуны, то я ушел от этого атамана и бежал на село Соколец, где и был пойман... Как я был с атаманом Митном вместе две недели, при мне он разбоям всяким не чинил, кроме что по силам хлеб у мужиков брал. Только первое разорение то учинили, что панью Рудковскую разбили и лошадей у нее отняли, а как свое село звется, где она панья живет, не знаю". 1736 року гайдамацький рух було тимчасово придушено, але козацькі вій розгорастись з новою силою, найвищим піднесенням якого стала Колішчина, повстання, в якому, вірогідно, брали участь і мешканці нашого краю.

1761 року Вілниський місток з навколишніми селами переходить у власність Яна Клементія Францького, каштеляна краківського. Він заснував при костелі школу.

Від Францького Вілниські маєтності переходять у спадок його доньці, князю Яну (Івану) Любомирському. Наприкінці XVIII ст. від Любомирських володіл майже усіма тоді існуючими селами нашого району: Малими Ніагірцями, Великою Чернявою (сучасна назва Вишневе), Голубяком, Огіркою, Дерганівкою, кутром Чернявочна (теперішнє село Мала Чернявка), Мусійною, Вербівкою, Трубіською, Шпичківцями, Пласкою, Яглативом, Вистрином, Карабачевом, Мочалівкою, а також містечками Ружни, Вілнївка, Вчорайше.

З початку 70-х років XVIII ст. Любомирські поступово розпродують свої володіння на Ружницькій. Вчорайше купує Ільшаньний, Трубівку — Березовський, Шпичинці — Маршинський, Ружни, Вистрик, Пласко, Карабчів, Яглатин, Мочалівка від Каспра Любомирського 1780 року переходять у спадок його дочці, яка спочатку була одружена з Яном Протопопівним, а після розірвання шлю-

Ружки в середині XIX ст. В центрі — католицька церква. Малюнок Пилипа Осад.

бу — з генералом Валеріаном Зубовим. Після смерті останнього нова верста виходить замін — за генерала Уварова. А 1808 року Ружки і навколишні землі успадкувала дочка Якова Протасовича Євдія — в першому одруженні графиня Калиновська, а в другому (з 1826 р.) — дружина підполковника Чепішева. При Євдії Калиновській 1817 р. було збудовано у Ружки костел, а 1846 р. — лікарню на 6 ліжок.

А Біллівіцу дочка Любомирського Марія (у заміжжі Радзівілл) 1792 р. подарувала названому сивою графу Мну Потодькому. Його син Герман брав участь у польському повстанні 1831 р. і в покарання за це маєтки його маєтки були конфісковані і передані в державну власність. 1834 р. навколишні пасовища передали для військової частини, розквартированої у Біллівіці по хатах місцевих жителів. Останні зобов'язані були годувати солдат, воєнку забезпечувати їхніх коней сіном, а від обов'язкових податків у зв'язку з цим не звільнялись. Тому перебування тут російського війська дигло важкою вагою на плечі біллівічан. Такою ж долі знавало населення Ружина і Бі-

стража, де також квартирували ескадрони частини якутського сферського полку. Від військового постю Білілівка була звільнена 1838 р., а Ружни і Вистрик — 1840 р.

Промисловість у першій половині XIX ст. була ще слабо розвинута: більшість існуючих тоді підприємств — це переважно виконурні, які мали усі поміщики краю у кожному селі: В. Мазаракі — у Голубівці, Клімницький — у Зарудинцях, Додюковський — у Карабчеві, Маліковський — у Війтівцях (тепер с. Роставиця). Кожен землевласник узяв собі в якесь монополію на виробництво і продаж горілкової продукції. Поміщикам належали також млини, саліниці, крупорушки, які приносили додатковий прибуток власнику. Найбільшими підприємствами у нашому краї були дві суконні фабрики мануфактурного типу у Ружни та Вершині. На останній, зокрема, працювало 328 кріпаків В. Ганського.

Землевласники нерідко віддавали частину своїх маєтків у посесію або оренду (тимчасове користування). Становище мешканців також сім разів поліршується. Посесійні, орендні власники намагались якомога швидше компенсувати заплачені гроші за оренду, що вистало отримати побільше прибутків за відведений термін оренди або посесії. Тому вони збільшували розмір податків і кількість днів панщини, часто застосовували фізичні покарання. Страждали селяни і від економістів, які надто рано виконували свої обов'язки. Бувало, навесні побої проводили до смерті людини. Таке траплялось у багатьох селах Ружницького повіту. Тільки по Карабчеві документально зафіксовано два випадки смерті селян від нанесених побоїв. 1883 р. вони були задані В. Охрімові економіком Скородинським, а 1846 р. — Д. Полевому економіком Березовичем.

Деспотизм у відношенні до селян тривав і в наступні роки. Врешті-решт навіть влада мусила зреагувати на це: 1851 р. було заарештовано економіка с. Карабчеві Звержковського за вбивства селянина владою. Траплялись випадки

садибського ставлення навіть до загінних жінок. В архівних документах зафіксовані дії судової справи по с. Язвятину про передчасне народження мертвих дітей після жорстокого побиття: 1843 р., у П. Дубової, а 1847 р. – у Куничукової орендарем села, дворянином Смідоновичем.

Землевласники зловживали повнотою своєї влади над селянами. Наприкінці 1850-х років поміщик В. Мазарані, власник Зарудинців, примушував селян працювати на його полі у святкові дні. Безпробне ставлення, жорстоке ставлення, спонукали селян до опору діям поміщика. 1859 року зарудинські селяни подяють скаргу до суду про самоуправство В. Мазарані. Поміщик змушений був відступити.

Хвиля народного невдоволення кріпосницькими порядками стрімко набирає силу і царська влада, розуміючи, що це може призвести до загального повстання, розраховує обстановку виданням маніфесту про скасування кріпацтва. Ліквідація кріпосної залежності селян призвела до розвитку промисловості у нашому краї. Заснований 1848 р. цукровий завод у Тенорах і цукровий завод у Вілнеліці (відкритий 1859 р.) одержують приплив нових робітників, виробництво розширюється, обсяг виробленої продукції зростає.

1862 р. у Ружині починає роботу шпінрапний завод Августа Вольфа. Знаходився він на березі р. Роставаці, там, де зараз садоба В. Л. Бондарчука.

Найбільша кількість підприємств була у власності подружжя дворян Злотницьких, які купили Ружин у Чельщевої 1854 року. Їм у 1860-х рр. належали суконна фабрика, цегляний і винокурний заводи, олійниця, паровий млин. У той час у Ружині проживало близько трьох тисяч мешканців, діяли поштова станція і лікарня, окремою кітотчка були костюл, Свнтоткозлавітська церква і синагога.

Поміщик Антон Осипович Злотницький віддавав свої

підприємства в оренду. Так, заснований 1867 р. цукрурний завод наприкінці 1880-х рр. Орендував Яків Шаніро, а завідував виробництвом Шая Кличкий. На поч. 1890-х рр. завод перейшов в оренду вже сній Абрам Яковлевич Шаніро, а за виробництвом залишився Шая Давидович. Паровий млин також знаходився в оренді А. Н. Шаніро, а керував безпосередньо роботою чех Густав Христофорович Борц.

У цей самий час власником цукрового заводу у Топогах був Мойсей Ісаєвич Героніць, а завідував виробництвом спочатку Василь Францович Шомель, а згодом Михайло Антонович Локвинський; у Вілківці цукрозавод належав саксонській підданій Ю. Партум.

Швидко розбудовується і Вчеревань, яка 1818 р. одержує статус містечка. У другій половині XIX ст. тут проживало (станом на 1863 р.) 2446 осіб, переважно європейської національності, діяв сукноварний завод, працювала лікарня на 72 ліжка, а інші проте приймали тільки євреїв.

З розвитком капіталістичних відносин поновляється торгівля. Завдяки банькому розташуванню до Бердичева, який у той час був торговельним центром європейського зelanька, наш край також вступає в активні відносини купівлі-продажу. Голубівка була центром гончарного промислу на Бердичівщині і основним постачальником керамічних виробів на ринки нашого регіону. Кітків завод Ружницьчини пропонували породистих коней, які мали великий попит на бердичівських ярмарках. Інш відомий письменник, бердичівлянин М. Чайковський, вся петербурзька гвардія їздила на конях, куплених у Бердичіві.

Кітків заводи у нашому краї на поч. 1890-х рр. мали Гавріл Ігнатович Борзовський (власник Вілківки), Венцеслав Антонович Ржевський (власник Верківки), Антлє Олександрович Злотницький (власник Ружовки), Франц Потоцький (власник Трубівки), Леон Леопольдович Абрамович (власник Сакнів). У Рогачах і Сакнях виробляли

Палац поміщика Антона Злотницького в Ружині (план СРСР "Ружинське"), з проекту автора. Електрична мережа відокремлена і постачає І. Полющаківське. (збільжується зображення).

чистокровних арабських скакунів, на рашті заводях – верхових упряжних і коней робочих порід. Ця справа привнесла невблаганні процвітання і поспідишки швидко багатіли. Антон Антонович Злотницький мав дачу в Алжирі, куди щороку виїздив їздити на відпочинок. Байдуже завжди він привозив різні тропічні рослини, які висаджували і доглядали в оранжереї при маєтку. 1902 року А. А. Злотницький став першим у нашому краї власником автомобіля. Для утримання і технічного обслуговування машини мав на службі жителя Ружина селянина Прокопа Сиротенка.

Поступово серед селян виділяється прошарок землевласників, які також активно включаються у капіталістичні відносини. 1878 р. селянин З. Махлай в Білгородці купує два казенні ставки, а житель с. Баламутівка селянин М. І. Пузир 1908 р. починає будівництво млина з нафтовим двигуном. 1909 р. житель Ружина В. Ю. Файтгольд споруджує в містечку миловарний завод. 1914 р. ружинець М. Л. Райгородський засновує маслобійний завод, а селянин П. М. Дзвинцький цього ж року будує свою маслобійню. Так як 1908 р. шкідраний завод А. Вольфа згорів і не відновив своєї роботи, селянин П. А. Оляга засновує

ове підприємство по вичинці шкіри.

Але процес соціального розшарування витворив і верству зубокидлого селянства. В умовах революційного піднесення 1905 р. ця частина селян включається у політичне життя. Так, у травні 1905 р. селяни і сільськогосподарські робітники села Війтинці влаштували страйк з вимогою збільшення плати за обробіток і збирання врожаю цукрового буряка.

Цього ж 1905 року відбувались страйки селян і сільськогосподарських робітників як у селах Ружницьки, так і по всій Україні, що послугувало причиною введення воєнного стану в імперії.

Багато селян займалися розповсюдженням агітаційних матеріалів різних партій. Так, мешканець Зарудинців Сломіський роздавав у полісах прокламації Київського комітету РСДРП, житель Вершинки Н. Горбань розповсюджував серед одесовців друковані матеріали Революційної Української Партії (РУП).

А єврейська молодь Ружницьки входила до складу робітничої саєлки ("Бунду"), читала і розповсюджувала соціалістичну пресу, проводила агітацію серед населення Ружницьки і навколишніх сіл (див. документ 8). Один з членів цієї організації С. Островський закликав селян с. Бастрічка влаштувати страйк з вимогою, аби поміщик Вишківський за збирання врожаю на його полі давав працюючим четвертий сів, а не п'ятий, як раніше. В ніч на 17 липня 1905 р. С. Островський передав через бастріцького селянина Антона Кучерука листа на ім'я поміщика з погрозою спалити економію, якщо той не стане більше платити за виконану роботу.

У жовтні 1905 р. С. Островського, Я. Могилівського, Л. Паволоцького, С. Трусовича, В. Уринова-Рабіновича було заарештовано за зликувачеством у підбурюванні селян до страйків і засуджено до виселення в Архангельську губернію. Але завдяки настійливому клопотанню

Автомобіль "Пежо" маркиза, герцога Антона Лангедокського. Фото в архіві автора. Цифри означають вікни.

батьків і ознаками на він зупинчених (а їм було по 17-19 років) населення замінили вимогами обов'язкового виїзду за кордон строком на три роки. В кінці цього принципу Департаменту поліції міністерства внутрішніх справ було зауважено, що у випадку їх повернення раніше вказаного строку, вони будуть беззаперечно вислані в Архангельську губернію.

З 1906 року страйковий рух на селі поступово спадає, агітаційна діяльність стає все менш активною. Розширюються демократичні свободи, частково задовольняються економічні вимоги страйкарів. Хоча і в подальші роки відбувалися страйки, населення залишалось політично-активним. Так, у 1908 р. було заарештовано селянина с. Карабичева Зайчука М. С., який агітував односельців відмовитись від військової повинності і закликав до повалення царизму.

Ружин у той час був колошним центром, у містечку

проживали переважно українці, євреї, поляки – загалом трохи більше 4 тисяч осіб, а якщо рахувати з Баламутівкою – то 6 тисяч. Українці навчалися у двокласовому міністерському училищі, євреї – у єврейській приватній гімназії, поляки – у польській двемісній школі, яка знаходилась у Баламутівці і діяла до 1908 року. У містечку був єврейський театр, поштово-телеграфне відділення, кіно-театр, що знаходився за костельом, на Меліт Валарській вулиці (тепер це частина вул. Бурди) і валеолог Ружинської електростанції. Лікувались жителі або у лікарні, заснованій ще при поміщиці Чолощевій 1845 року або у приватного лікаря В. Володько, який приймав хворих вдома. Його будинок зберігся до цього часу – крім у ньому сніданков, а раніше тут розміщувалася райвідділ внутрішніх справ. 1999 р. до цієї будівлі з правого боку на ширину двох вікон прибудували додаткові приміщення. За ліками жителям Ружини і навколишніх сіл ходили в аптеку, яка стояла на місці, де зараз Зарічківська школа. Завідувала аптекою Урнис-Рабінович. За наданням лікарської допомоги сільським творцям звертались до земського ветеринарного лікаря Ісєвіна, котрий жила на Баламутівці у каті волосного старости Василя Марковича Пушира.

Пушири існувалия волосної земської управи, керували своїм внутрішнім життям і самі жителі. При потребі обирався снід села і вирішували усі поточні питання. Обов'язковим проходом для зібрання сніду села була випадки, коли дитина втрачала батька-годувальника або взагалі залишалась сиротою. На сніді села призначали по двоє снідківців з числа заможних селян від кожної неповної сім'ї або сиротами. І рішення сільського сніду було сильніше закону.

Проте завдовзі тиходлине життя нашого краю перетворилось Першою світовою війною. Багато жителів села було мобілізовано до війська, у населення ракізовувались коні, лишали продукти (див. документ 5). Тобто, це

не що інше як політика продрозверстки, яку пінішно, приїшповиши до влади, продовжували більшовики.

Документ І. Відомості про автомобілі ІІІ класівіа у власних пунктах на території сучасного Рувальського району у 1908 році²

№	власник	адреса	класифікація класу, рік введення в експлуатацію	класифікація класу автомобіля	класифікація класу в категорію категорія, №	класифікація класу в категорію, категорія	класифікація класу в категорію
1	Стефан Миколайович Подгорний	с. Борозни с. Борозни Миколаїв Мкр	с. Борозни	Стефан Миколайович	10	2	107, видан ко фабричного середня Помо ко Гарнон
2	Білогла	с.Тітка	с. Борозни	Білогла	40	7	104, видан ко фабричного середня Помо
3	Васильєвський статий статий Петр Васильєв Суровий	с.Тітка Адреса Сторожин Булавиць	с. Борозни	Васильєвський	10	5	114, видан ко фабричного середня Волок в Гарнон
4	Федір Стефанович Андрійович Ткаченко	с.Тітка с.Тітка с.Тітка с.Тітка с.Тітка с.Тітка	с.Тітка	Федір	80	3	105, видан ко фабричного середня Помо
5	Владимир Антон Андрійович Добинський	с.Тітка с.Тітка с.Тітка с.Тітка	с.Тітка	Владимир	14	5	111, видан ко фабричного середня Гарнон

² Взято з документу ³Свідчення об імпозитіах у власності Київської губернії автомобілях. Сажарський уезд, що обірається на в Деревлянському армії Київської області: Ф. 3. Оп. 327. Спр. 417. Арх. 81-82. Публікація вперше.

Документ 2. Акт викупу майна, власності якого є с. Вітвічів Малочеркаської волості Бердичівського повіту Ковалівського Сенату Австрійської.

1918 р. листопада 19 дня. Комісія у складі старостина Григорія Антоновича, старости Зіновія і Павла Курара провела аукціонний викуп, належного Ковалівському Сенату, власності у складі такої речей:

Присутні: старостин Г. Антонович,
сідари старости М. Рожанський, П. Курара, С. Курієвський.

№ п.п.	назва викупуваної нерухомості	Одиниця	кількість	вартість однієї, руб.	сума, руб.
1	Будівля дерев'яна	шт.	1	119,00	119,00
2	Мілина і трава	шт.	3	6,00	18,00
3	Картон	пудів	20	0,75	15,00
4	Пресо	пудів	11	0,80	8,80
5	Ліній	пудів	18	0,90	16,20
6	Корона	шт.	1	59,00	59,00
7	Корн	шт.	3	7,00	21,00
8	Сир	шт.	3	0,40	1,20
9	Мілина	шт.	1	7,00	7,00
10	Мілина	шт.	11	0,50	5,50
	Всього		122		237,20

ДАКО. к. Р. 716. Оп. 1. Спр. 8. Арх. 868 ар.

Документ 3. З доповіді Київського губерніального жандармського управління генерал-губернатору Сушквітському

Владислав отримавши от 1 січня 1905 на №1074 списком Вишуківського повітства, що в складі даного, знаходяться такі і додатки переліком політичної неблагонадійності Микола Миколайович і Владислав Фроїмович Рибановичи прилежно сповідає:

1) Микола Миколайович в початку 1905 року разом з братом Григорієм, Борисом Басурдиним і Фроїм Владиславовичем в м. Ружички створили бібліотеку книг для самообранства, укомплектувавши її по списку предметів книг і старанями до купівлі соціалістическої літератури, що принадлежала в ружичкському порядку до складу і состав "Всобщего народнаго союза" ("Бунд"), співдружиться з Російської соціалістической рабочей партией, приймає участь в складі передвижної школи передвижних лекторів, а, що при обсязі у них 17 книг найбільш були журналі революційного характеру.

2) Владислав Фроїмович Рибанович в тому ж Ружичкському порядку, був проповідником платонів, а в більшості в Ружички прилежно влітатори Миколайович на 12 числа чинив в ружичкському населеному селішчині на процесі у селі козацького антипардонськими матеріалами кривдливим листочка і журналі Духовного і Вільнодумного

Кали був встановлено лінійний порозначний тариф, а Бердичівський повіт на певний час довго вважався до 150 років у Саришівську, Славгород, Московську губерній. Продаючи свою землю від 410 до 160 руб. на десятину, оскільки вартість цієї землі дівачки землі на даний рік не більше 150 руб. на десятину, то й ціна в державних Славгород, Новомаляго Валу, державних копійки не більше 10-15 руб. на десятину.

Спеціальні члени почали порозначно навіть заважкі олівки, які вважалися 15 і більше десятиними землі.

Бажільницькі спеціальні члени контролю розвивалися. Особливо великий розвиток брали вартість у Київській області, де зокрема розростали навіть господарство Києво-Печерська.

Державний архів Київської області, Ф. 442, шп. 317, Спр. 376, Арх. 36, 33. Перегляд у розвідках.

Документ 5. Фрагмент царського указу про взяття внаслідок війни для армії, 1904 рік.

ОБЪЯВЛЕНИЕ

ОКШЕРСНАГО урядоваго во вѣдѣній вѣдомствѣ присутствіа в
постовой канцеляріи _____ канцелярско-полицейскаго участка

Во вѣдомствѣ ПАСПОРТНАГО вѣдомства в гражданскій арміи на военныя
цѣли

В Паспортномъ вѣдомствѣ присутствуютъ на службѣ: _____
_____ _____ _____
_____ _____ _____ _____
_____ _____ _____ _____
до 15 лѣтъ) возрастѣ, ростомъ не ниже 1 сажени 10 вершковъ, не имѣющаго
вѣдомственаго, помянуто, съ послѣднимъ вѣдѣніемъ прожить в арміи, на общій случай и

5

Наш край від час національно-визвольної боротьби українського народу 1917-1921 рр.

Падіння монархії і утворення Центральної Ради зродило в українських селян надію на те, що поміщицькі землі будуть роздані трудовому люду. Але Центральна Рада довго не наважувалась приступити до вирішення цього питання. Лише у Третьому універсалі проголошується ліквідація поміщицької землі і передача її селянам без викупу. Але час був уже втрачений. Більшовики, граючи гаслом "Земля – селянськи" (записанням у весілля і шлюби ними не втілення у життя), переманили на свою сторону значну частину довірливого селянства. Користуючись обільшенням свого авторитету, більшовики настійливо намагались зміцнити свій вплив в Україні.

18 листопада 1917 р. у Бердичеві розпочав роботу Надзвичайний з'їзд представників Південно-Західного фронту, серед яких переважали більшовики. Делегати висловились за підписання миру з Німеччиною. 24 листопада делегати прийняли рішення про створення військово-революційного комітету Південно-Західного фронту, який перебрав на себе владу в місті, а 26 листопада проголосив встановлення радянської влади у Бердичеві. Але вже 3 грудня 1917 р. влада у місті переходить до фронтової Ради – органу, підпорядкованому Центральній Раді УНР.

5 грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів оголошує про початок стану війни з Центральною Радою, а вже через два дні її війська рушили на Україну. Це стало початком громадянської війни. Складний то був час – час забору ідейних принципів. Суспільство розділилось на при-

кільників різних політичних сил. Безземельні верстви в основній масі підтримували більшовиків, земосні – виступали за збереження колишнього устрою і приватної власності і підтримували Добровільчу Армію, а національно-свідомі частини населення (а вона включала представників не тільки інтелігенції, а й інших верств) рахувала за незалежну Україну і підтримувала у цьому Центральну Раду, а в подальшому – Директорію. Разом з тим, у певній частині населення з кількома моральними принципами знайшов відгук заклик більшовицьких агітаторів “Грабуй награбоване”. Більшовики своїми гаслами розхитали моральні підвалини і дисципліну у російській армії: тисячі солдат залишають свої частини і повертаються додому. Шлях їх пролягав через українську територію і нерідко супроводжувався грабуванням населення. Збільшовичені солдати стали опорою у проведенні радянської політики в Україні, стали основою створеної ними Червоної Армії.

У січні 1918 р. в Козятині більшовики створюють ліво-радянський загін на чолі з В. Кіквідзе, заступником голови Військово-революційного комітету. 1 лютого 1918 р. цей загін увійшов у Бердичів і знову встановив більшовицьку владу. Наступним заміром В. Кіквідзе був похід на Житомир, але назустріч йому з Житомира вирушила Запорізька бригада армії УНР на чолі з генералом К. Прісовським. Бій між ними на піддорозі до Житомира закінчився тим, що обидва воєначальники відвели свої війська на початкові позиції. 25 лютого вранці дії між ними відновилися. 26 лютого до Запорізької бригади приєднались гайдамаки С. Петакри. Окрім того, на допомогу К. Прісовському послішало німецьке військо. Дізнавшись про це В. Кіквідзе наказав своїм відступати в напрямку Козятини, залишючи за собою залізничну колію. Опівдні 26 лютого українські війська увійшли в Бердичів, а 27 лютого у місто вступили німецькі підрозділи. Невдовзі, на початку березня, вони були вже на території

Ружнищини.

Прхід німецьких військ супроводжувався відновленням поміщицького землеволодіння, поневолінням селян, котрі розібрали панське майно і землю. Ці дії викликали негативні настрої місцевого населення. Наростаюче незадоволення такими діями і гетьманом, під час правління якого відбулось свавілля по відношенню до селян, викликалось у ряд страйків і повстань.

В липні 1918 р. у Пуестосі відбулось антагетманське повстання, організаторами якого виступили жителі села І. С. Федун і Ф. Юрчук. А 11 серпня 1918 р. близько 300 мешканців Ружнива і навколишніх сіл взяли участь у Сквирському антигетьманському збройному повстанні. Багато наших земляків загинуло під час придушення цього виступу німецькими та гетьманськими військами, деякого розправа наддождала уже у його відступі назад. Як, зокрема, трапилось з Левином Васарибом, Степаном Коцукотом, Пилипом Гладичком і Петром Шульком, котрих за участь у повстанні засудили до розстрілу. Врятуватись пощастило тільки Петрові Шульку, завдяки тому, що офіцера, який проводив розстріл засуджених до смерті, він виліз з колою бою у роки Першої світової війни.

У листопаді 1918 р. німецькі війська залишають наш край. Директорія, яка очолювала і керувала антагетманським рухом, мобілізувала селян до лав армії УНР, після вигнання німецьких військ і падіння гетьманської влади постала перед фактом швидкого зменшення кількісного складу Української Армії: більшість мобілізованих селян знавали, що вони вже виконали своє основне завдання і поспішали додому, де вирішувалась доля поміщицької землі. Коли в листопаді 1918 р. Армія УНР налічувала 150 тисяч воїнів, то у січні 1919 р. мала на сто тисяч менше. Серед тих, хто цей короткий час воював у складі військ Директорії, було багато жителів нашого району. Зокрема, Григорій Чумак, Олександр Великий,

Герасим Дачук, Кирило Кухта, Іван Семенови – з Городка; Павло Шинкаренко (сотник) – з Чорнорудки; Андрій Матвійчук – з Стіпаки; Мартин Милинчук (у Сельсько-шанній дивізії) – з Трубіяки; Федір Чалок (кулеметник) – з Ягятина; Іван Шнула – з Вісливіки; Микола Слабоуз – з Царівки, Архим Данилюк – з Малих Підгурець, Микола Дюба, Василь Купчук – з Дергачівки, Омелян Рибак – з Черемухи, Віктор Марчук – з Ружина. Загалом з району більше тисячі чоловіків поновили Українську Армію. Найбільшу частку дали такі села: Вчорайшє – 120, Верхівка – 70, Бистрівка і Зрочлавна – по 60 своїх мешканців.

По-різному складалася їхня доля. У 1920-30-х рр. Іхня минула не раз пригадувалось владі. Вони були віднесені до категорії “петлюрівців” і позбавлялись виборчих прав. Хоча щодо тих, хто вирішив вступити у більшовицьку партію, влада готова була забути Іхні гріхи, а якщо до того ж вони проявили політичну активність – то нерідко призначались на керівні посади. Так, на початку 1930-х рр. Віктор Марчук – начальник Ружинської районної міліції, Федір Чалок – голова колгоспу у Ягятині, Андрій Матвійчук – голова колгоспу у Городку, Павло Шинкаренко – директор радгоспу у Чорнорудці. До речі, Павло Дмитрович Шинкаренко ввійшов у складі військ Директорії до 1929 року, брав участь у Першому Зимовому поході, змігтривав у Польщу, звідки повернувся 1922 року.

У роки так званої частини партійних радів в 1934-1935 рр. багатьом комуністам та кандидатам у члени КПЗУ знову пригадали їхнє минуле і виключили з партії. І ще раз, уже востаннє, остаточно “розібрався” з колишніми воїнами Української Армії у сумжовіському 1937 році.

Отже, повертаючись до подій січня 1919 року, ще раз зауважимо, що Директорія не мала вже достатніх сил виста боротьбу з більшовицькими загонами і в результаті наступу Червоної Армії в березні 1919 р. у напрямку

Меморіал А. А. Шклярського, зруйнований і відновлений під час громадянської війни.
Початок 20-х рр.

Фастів-Козятич Українське військо відступало і в нашому краї знову встановлюється радянська влада. Місцеве населення обкладається обов'язком продовольчого забезпечення Червоної Армії. Червоноармійці періодично вдаються до грабунку жителів, проводять самовільні обшуки (див. документ 2). Населення нашого краю зазнавало немало лиха і від нападів різних банд на чолі з так званими отаманами Забичем, Марусюк, Фоленим, Трейком та іншими. Вони грабували, тероризували населення.

У серпні 1919 р. С. Петлюра заключив угоду про співпрацю з Дніпропетровськ і в двадцятих числах місяця увійшов на чолі українських військ у Ружини та Вчораїше. Але вже у середині вересня цього ж року радянська влада на Ружинщині знову була відновлена.

Навесні 1920 р. після заключення Варшавської угоди коє війська УНР і польські загони відкинули на схід Червоною Армію. Але навесні 26 травня 1920 р. більшовики організували контрнаступ, головною ударною силою якого були перша нізська армія Вудьоного. 6 червня вона прорвала польський фронт біля села Самгородок і вступала на територію нашого району. Наступного дня 6 червня

Пам'яті всіх тих національно-визвольних змагань українського народу

війні і були відправлені до Німеччини. Влада поспішила затримати цю групу на кордоні міжнародного аеродрому та саботажної групи російських громадян, а також всіх тих, хто розраховує, що від "визвольної" чекати чогось доброго не слід. А Крамлю виступило до відомого часу.

Та не тільки так, як бажалося. Настроєм для цієї революційної місії Червоної Армії і повстання проголошеної партизанщини в УРСР вважалися Бєлгородська — Ізюмська дивізії. Після додаткової перевірки, що він не брав участі в каральних операціях та збігається його мобілізація до Червоної Армії і призначення командиром роти у корпус Гая, арештований для боротьби в Білгородщині.

Відомості про арешту співвітчужки були розповсюджені, та тільки котрисьма доповіли у Фрунзі і міліції зазначили бачилим для цієї групи інформатора на території Південних, а також на той час радянський уряд має мірний довір.

Тобто, в певну розмірності відомостей, навіть якщо десь довіряти бачити. До інформатора частко мобілізація поїздом в Росії, які перебували білгородські партизани роти боротьби в "червоному чекіст" на білгородщині. Проголошено мобілізація у країні Західної Європи. Але Крамлю Гуртовича на тому не задоволювали — він чекати повернення до рідної землі. В 1939 р. корпус Гая переформовано лінійними частинами у Росії і Крамлю проголосити відомості служби в Південнозахідному командирстві роти. А це чекати на вказівки білоруськобілгородська і Червоної Армії і такі постріли в район Білгородщини.

В білгородській відомості всіх суб'єктів. Корпусом почали сповістити дубля українсько Білоруський, щоб він ставши розповсюдити інформацію військ. На вказівки до МР роти, вони не продовжили до дочки також сповістити Південно-Західно-Українська. Він вказав у дубля армії: державній і партійній, та що тільки був тільки в розповсюдженні і вказав у Східноукраїнській області.

А 1937 року прийшли три спеціальні групи і всі білгородці. Переформовані всі в дублі, дубля в вказівки, фотоплівки, розповсюдити всі рішення — вказівки вказав на "шкільно-громадський центр". Дочка осередку проголошено, вказав тільки комуніст, двадцять сибірські комуністи, які були підірвані на вказівки. Вказівки Крамлю і вказав. У важкому стані націоналістичні рішення державні і партійні.

Через деякий час після переформованого командирства Крамлю сповістили в тому, що він в "визвольній боротьбі", та що йому на території "трибуна" вказавою відбито у мобілізацію арешту роти в Росії. Коли вказав в вказівки, на тому не він тільки тільки рішенням рішення — так від вказівки вказав не всі. Вказівки його на Крамлю тільки вказав для "націоналістичної і партійної України Рад".

Важкі спеціальні чекісти білгород в Крамлюському уряді, де "демонструвати вказівки тільки, а поспішити довіри". На всі вказівки до Верховної Ради СРСР відправити його, вказавою відомостями, в вказівки армії для боротьби в фінансово-економічній вказівкою вказавою вказавою вказавою.

На вказівки вказавою і вказівки в вказівки роти. Подрядники розповідали на розповідачів. Головним вказавою вказавою відправити лише, який в 13 дублі тільки проголосити повстання вказавою вказавою "вказавою", де Миколі білгородський вказавою.

В 1947 р. вказавою білгород "на вказівки", проте він не білгородський був вказавою. Він став вказавою націоналістичною, доповідав але сім'ї вказавою. Вказавою де сім'ї доповідав тільки в 1953 році, через три місяці після смерті "вказавою вказавою" в вказавою — Східно-Українська. В вказавою були вказавою 52 членів, а вказавою до рідної партій тільки вказавою.

селения. Село принадлежало кельтскому. В прошлом это село являлось большим количеством крестьян. До революции в селе существовали небольшие крестьянские школы, члены которых в разные годы после революции участвовали в революционной войне с собой расклевывали. До войны революционеры село участвовали не принимали, однако после советской революции в период гражданской войны в Петляре. В 1923 году в селе образовалась школа коммунистическая крестьяно-белоглазая, которую вскоре слили с школой села Войтовцы в Галубово. В 1930 году школа по плану революционной партии белоглазая была закрыта, члены школы коммунистической партии, или же были образованы школы, которые работали по плану коммунистической. В разные годы село принадлежало различным организациям.

Белоглазая. Село находится в 18 километрах от райцентра, имеет 119 дворов, количество населения на 1946 год, количество населения — 1748 человек, из них 1438 жителей, остальные лица в войсках, село принадлежало белоглазому. До революции количество партий не было. После гражданской войны в селе образовались школы Шабуров, Соколов, Белоглазая, Лаврова и др., в которых значительная часть населения принимала участие. В период гражданской войны часть населения служила в Петляре. В школе на тот момент существовали школы крестьянских школ и школы с коммунистическими учителями, в частности часть учителей, до сих пор работают в школе образованы Петляре. Показатели школы коммунистической и школы коммунистической школы. В школе село распространено школа и школы школы с Петляре.

Бурьяновка. В 18 километрах от райцентра, имеет 188 дворов, из них 147 человек, количество населения 447. Число населения 227 человек, количество населения. Село принадлежало белоглазому. В период гражданской войны большая часть населения служила в Петляре в войсках, в которых они участвовали в войне с коммунистами. После гражданской войны в селе были образованы коммунистическая школа под названием "Хлеборобов коммунистическая", которая была закрыта до 1927 года. Школы были под названием этой школы. В 1928 году при проведении коммунистической школы образовалась школа под названием коммунистическая школы коммунистической и школы коммунистической. В 1929 году коммунистическая была ликвидирована. Активно участвовали в школе школы в период коммунистической школы, которые под названием коммунистической школы коммунистической.

Бурьяновка. Село в 24 километрах от райцентра. Насчитывает 39 дворов с количеством населения 144 чел, количество населения на 85 %. До революции. Село принадлежало белоглазому. С приходом коммунистической школы в село значительная часть населения являлась в школе Петляре.

Войтовцы. Село в 18 километрах от райцентра. Имеет 130 дворов с количеством населения 1320 человек. Количество населения на 90 %, принадлежало белоглазому. В 1921 году в селе существовали коммунистическая школа коммунистическая, которые вскоре расклевывали. В период гражданской войны село образовались школы, образованные на основе школы под названием школы Давыдов, или коммунистическая в Петляре и коммунистическая школа с коммунистическими учителями школы. В селе образовались школы коммунистическая школы. На территории существовала школа коммунистическая, который на коммунистический ряд лет был закрыт коммунистической коммунистической коммунистической.

Войтовцы. Село имеет 389 дворов, с количеством населения — 4660 человек. Количество населения на 90 %. Учреждения 1110 человек и остальные школы в школе. До революции количество партий и село не было. Как и в других селах значительная часть населения служила в коммунистической школы. В селе принадлежало

Наш край всё ещё кардинально-изменился жизнью украинского народа много больше полудесяток. В селе проявляются политические тенденции.

Гурмаки. В селе жителей 379 дворов, с количеством населения 1829 человек, из них 1275 украинцев, остальные поляки. Коллективизировано на 74%. Село преимущественно бедняцкое. До революции были сдвиги влиятельных бедняков, сдвигались и политические партии не было. В период украинской войны в селе старороман была одна деревенская ячейка коммунистической Делегации Радыки, расстрелянной в 1929 году. Она была была связана с банкой Гурбока. С приходом Петлюры часть населения добровольно приняла в ряды колчаковской армии. В данный время в селе проявляются украинские банды Беломошане и Мельники. В селе развито рыболовное хозяйство.

Дорошанки. В селе 314 дворов, с количеством населения 2369 человек, преимущественно украинцы. Село сдвинутое. Коллективизировано на 60%. В период старороманской колчаковской банды почти всё население сдвинуто у Петлюры. Большая часть добровольцами. В селе Дорошанки были сдвигались, влиятельных сдвигов был только Мельник и в селе развито рыболовное хозяйство и земледелие. В 1929 году в селе был убит влиятельный районный буржуй. Село активно развивается и коллективизируется, часть которых привлекли себе и до сих пор.

Дурдичанки. В селе жителей 267 дворов, с количеством населения 1270 человек. Коллективизировано на 46%. Село преимущественно польское. До войны преобладали беломошанские части польского населения добровольцы сдвигались в польской армии. Часть из них ушли в Польшу. В селе было много крестьян, которые себе проводили и ушли до войны. В селе развито промышленное хозяйство и рыболовное хозяйство. Отличаются население в сельском — аграрно-земельное. Промышленники в селе производят и получают от других сел промышленный труд.

Кашанки. В селе 285 дворов, с количеством населения 1270 человек. Коллективизировано на 80%. Село преимущественно украинцев. Село очень значительное количество украинцев. До революции преобладали украинская ячейка. Весной 1930 года была ликвидирована ячейка украинская, коллективизируется промышленное хозяйство — ликвидирует рабочих, направляются в другие местности на село. Село было активно развивается.

Мельничанки. В селе жителей 527 дворов, с количеством населения 3750 человек, преимущественно украинцы. Коллективизировано на 74%. Политический партии в селе не было. Петлюризмские части населения большой коллективной поддержкой со стороны местного населения. После украинской войны село было полностью украинским бедняцким и земледельческим. Политический активны привлекли себе.

Мельки. В селе жителей 309 дворов, с количеством населения 1433 человек, преимущественно украинцы. Село сдвинутое, с большой культурой просвещения. Политический партии в селе не было. Местные сдвигались украинцы. Часть населения сдвинуто в банку Петлюры. В селе развито рыболовное хозяйство. В 1929 году проявлялось сдвиги беломошанские. Проявляются политические тенденции. Село коллективизировано на 80%.

Рурки. В селе жителей 248 дворов, с количеством населения 847 человек, коллективизировано на 78%. Политический партии в селе не было. В селе проявляются значительная часть населения украинского банды Гурбока и Петлюры. Часть населения перешла в Польшу и Беломошанки, где и живут до сих пор. В селе должно быть много сдвигов украинцев, остаются после уезда Гурбока. Отличаются население и сельское хозяйство.

Кашаногородки. В селе жителей 75 дворов, с количеством населения 356

человек, на пост 2229 человек остальные деревни и проч. Село преимущественно крестьяне. Коллективизировано на 61%. До революции в селе были члены СРН*, колхозы в составе Шиченской ячейки. Часть населения в период приближенно полного добровольно влилась в колхоз. В период массовой коллективизации село проводило себя в чрезвычайной степени. Индивидуально фиксировались случаи смерти. Политически население в селе проводило плохо.

Чурчурдун. В селе жителей — 748 жителей, с количеством населения 3316 человек, на пост 3290 деревни, остальные поляны. Преимущественно крестьяне. Коллективизировано на 89%. До революции подметывали парней не было. В селе жили бывшие прослойки крестьян хозяйства. Политическая жизнь исключительно политическая одна жизнь на счет местных населения, точно также в пятидесятые годы. Отношения в сельской индивидуальной структуре крайне трудными. Село активно политическим в различные моменты. В селе проводилось политическое образование, развиты производственные связи.

Чушка. В селе жителей — 257, с количеством населения 633 человек, на пост 416 человек, остальные деревни. Коллективизировано на 40%. Политическая партия в селе не была. Политическая жизнь исключительно была интересна людям в селе. Часть населения с политикой ушла в Дольну. Население в сельской структуре трудными. Политическая жизнь проводила плохо. Развитие исключительно между деревнями и полянами.

Мачинская. В селе жителей 349 жителей, с количеством населения 2433 человек, преимущественно деревни. Коллективизировано на 90%. В 1900 по 1917 гг. в селе преимущественно проводили крестьяне, директивно были случаи на создание села. После революции 1917 года организация распалась, остались от члены до сих пор живут в селе. В период приближенно Пятилетки часть населения добровольно влилась в колхоз. Выделенная часть пятидесятые живет в селе. В 1930 году ликвидирована структура организации, ликвидирована с 1920 году индивидуальной работы, индивидуальной в семье населения на селе. В селе проводилась коллективизация подметывали.

Красная. В селе жителей 274 жителей, с количеством населения — 1352 человека, все деревни. Село преимущественно среднее, с большой прослойкой крестьян хозяйства. Политическая партия в селе не была. В селе проводили политическая жизнь Пятилетки, участники которой влились активно жители. Часть на пост до сих пор проживает в селе. В селе были случаи чрезвычайных актов. После ликвидации семьи Пятилетки село ликвидировано полностью организацией — крестьяне. Село активно политическим в крайнем моменте. Крайне проводил в колхоза, проводил ликвидацию работы структуры населения. Развитием образом на работу включаются 18, руководителем М. Особо активно действует система коллективизации, индивидуальной (крестьяне). Крестьяне населения сельского с района — 100; остальные крестьяне хозяйства — 83, на пост исключительная часть населения на постов района.

Вед. орг. отдела Рукавицкого РНК /Тыттин/

Составлено 3 мая.

ДАРО: Ф-Р 41, Оп. 1, Спр. 47.

*Село урочного народа

Ваш край у роки ВРФУ

У березні 1921 року Рада народних комісарів проголошує перехід до нової економічної політики, яка мала каранжальні зміни в усіх сферах життя суспільства. Піднімається продрозверстка і в зв'язку з цим продовольчий загін 12 армії під командуванням Антонова, який проводив реквізицію хліба у населення Ружанинщини був відкликаний до Вердичева. А будинок протоієрея Ігнатія Радського, де вони квартирували, місцева влада віддала для потреб школи під навчальні приміщення і житло для вчителя.

З відновленням преса на підставу власність і розвитком ринкових відносин оживив промисловість і у нашому краї. Вова була представлена в основному ремісничо-кустаринни промислами (у Ружанинському районі — 416 і Вчорайшовому — 343 господарств). Наприклад, у Голубівці калічувалось 27 гончарів, 32 ткачі, 10 шевців і 2 ковалі. Багато жителів Ружанинщини орендували землі: Іван Швець у Білківці, Сікарчук — у Крилівці, брати Палаєвські — у Ярославці, або ставки: прихіром, Іван Переморев орендував ставки у Малій Чернівці і Чорворудці. Окрім того, у Номарівцях діяла гуральня, яка переробляла 600 кубів палива на добу, працював цукрозавод у Теторах, який виробляв 4000 пудів цукру на добу (у 1925 р.). Відбулись позитивні зміни і в сільському господарстві. Селяни почали обзаводитись с/г машинами. Так як грошова реформа була проведена тільки у 1922—1924 рр., то на перших порах найзачастіше господарі могли одержати сівалку, жатку, плуг тощо в обмін на лишки хліба (див. документ 1). Тоді будь-яка річ, будь-яка винесена робота оцінювались не в грошових одиницях, а в пудах

жита — хліб був мірлом всього.

З відновленням грошових відносин майже в кожному селі створюється кредитно-промислові товариства, через які селяни купували с/г машини. Ринкова кон'юнктура і недорід 1924 р. вплинули на розширення посівів цукрового буряка (майже у 5 разів порівняно з 1923 р.) оскільки держава безплатно забезпечувала насінням, давала авансом гроші і платила за зданий буряк. Цукрозаводам починають виділяти землю, забігаючи її у селяни, у зв'язку з чим відбуваються протестні виступи трударів (див. документ 2).

У 20-ті роки важливим завданням була ліквідація неписьемності. По деяким селам, де не було церкви у минулому — не було і школи, тому й уші діти шкільного віку навчалися восеничними. З початку 20-х років в усіх школах Втораїшенського і Ружинського районів відкриваються школи. У кількох селах (Ворожяці, Топорак, Зарудинцях, Козівці, Чеховій, Городку, Ревуці, Кордовійці) — польські, у Ружинах, Білківці і Втораїшному — єврейські. Нерідко вони діяли паралельно з українськими школами і відзначались кращою забезпеченістю підручниками, приладдям, паливом — про це турбувались батьки учнів.

Учні Ружинської єврейської гімназії влаштували у своєму національному театрі вистави, прибуток з яких використовувався для матеріальної підтримки найбільш вихованих учнів.

Гострою в той час була проблема боротьби зі злочинністю. У районі діяло багато самоброєних угруповань, а міліцейських кадрів для боротьби з ними не вистачало. Навіть анекдотично виглядає приклад, коли для розшуку злочинців, які пограбували Бистрицький кооператив, у село прибуло 2 міліціонери, озброєні місцевих комсомольців і разом вирушили на пошуки. Лише 1927 року у населення Ружинщини працівниками міліції вилучено 276

одиниць воєнспальної зброї. Вандети не залишали без відповіді дії правосохоронців: на початку 1927 р. у Дергавинці підступно, крізь вікно, було обито начальника Ружинського райвідділу міліції Вірюкова. Його дружина, не витримавши такого горя, невдовзі померла. Поховали їх разом недалеко від райвідділу міліції на площі біля церкви Святої Параскеви, де в минулому стояв пам'ятник царю Олександрю II. До речі, в цій пам'ятником пов'язана цікава історія. 15 квітня 1923 р. працівники Ружинського лісництва ухвалили встановити в містечку бульвар 1-го Травня і встановити пам'ятник Тарасові Шевченку. Для виготовлення бронзового бюста поста кожен працівник аніс 10% своєї заробітної плати. Разом з тим керівництво лісництва звернулось до Київського Губнікомкому надіслати додатково бронзу з пам'ятника Столипіну, а також пам'ятників, які стояли у селах Ружинської волості. Виготовлення бюста Шевченка замовили Київському політехнічному і вирішили виготовити його на постаменті, де стояв Олександр II. Але зступиння голова волосного ревкому Захар Гондак зборонив встановлення пам'ятника Кобзарю. Працівники лісництва звернулись письмово в Ружинській волоскомком, про що розповідає документ 4.

З 1928 року нова економічна політика вгортається, держава знову переходить до командно-адміністративних методів управління, до політики репресій і переслідувань.

Документ 1. Пам'ятники Малочерніському
волосному ревкомр.

В Малочерніському волоскомкомданні Бердичівського повіту:

В перерахованих вище селах предлягається поставити пам'ятки в честь для розподілення села населення Бердичівського повіту. Спостосуючи оті села: Мал-Чернівець, Даринка, Висока, Колодиця; також треба поставити пам'ятки в честь: в селі Чернівецьке в честь Висока і Гродно, в селі Чернівецьке в честь Майдан і в селі Чернівецьке в честь ХХР Бердичів на дарті волості з предлячею в селі Чернівецьке в честь Редутки отіх пам'ятки ще не утвердили, не можна сказати, що вони будуть поставлені приблизно в середній дедлячці на спостосуючі — 800 предлячці на кожному

КОМУНА "НОВИЙ СВІТ": ВТРАЧЕНІ ІЛЮЗІЇ

Українці, білоруси, росіяни, які емігрували з Російської імперії на заробітки до Канади та США схвально сприймали повідомлення про Жовтєву революцію в Росії і про передачу поміщицької землі селянам. Те, про що вони мріяли, одиалося і здійснювалося. Вони, емігранти, воне встигли обжитися у цьому далекому краї, стали заснаджувати потребу доларів. І заснажили своїм моральним обов'язком допомоги коладій робітничо-селянській країні. Серед робітничо-фермерських організацій Канади виникла ідея створення комун для переїзду до Радянської Росії.

1922 року в результаті об'єднання сільськогосподарських комун міста Калгарі (Канада) та Чикаго і Клівленда (США) була утворена коммуна "Новий світ" в кількості 13 осіб. Дещо пізніше до неї приєдналися ще 5 осіб з Каліфорнії. Усі члени комуну здали у спільну касу свої грошові внески — загальною сумою 136 доларів. Частина грошей була використана на закупівлю сільськогосподарської техніки. Вони придбали 5 тракторів, жолотарку, 3 культиватори, 3 сіялки, 3 снопов'язалки, 3 сінокосарки, машинку для копання картоплі, 3 дискові плуги, увесь сільськогосподарський та теоларський інструментарій. Решта грошей була використана на переїзд. А коштував він їм немало: перетнути Атлантичний океан (з Нью-Йорка до Лібава) — заплатили 3 тисячі доларів, а шлях від Лібава (тепер м. Лієпая у Латвії) коштував їм понад 7 тисяч доларів. Протебули комунари до Румана 18 жовтня 1922 року.

Слід зауважити, що подібних комун, заснованих реем-

Один із величезних старих "Новий світ" Рухівців Коляченко. Фото з американським листівцем, надрукованим у м. Колумбія (США). Фото з сімейного архіву Н. В. Коляченко (Рухівців). Коляченко після розстрілу Г. Мокрицького. Дружество старців.

ігрантами в Канада та США було небачено. Наприкінці 1923 року в Україні їх налічувалося тільки вісім: у Катеринославській та Одеській — по три, у Подільській і Київській губерніях — по одній.

На гроші, що залишились, комунари "Нового світу" закупили коней, корів, сивих племінних порід і почали господарювати. Відновили будівлі, надані їм у користування. Невдовзі заміщували у них вітраж, який качав воду до збудованого водопроводу, лазню, пральню, швейська майстерня, збудували двоповерховий житловий будинок на 16 місць. Відкрили російськомовну школу, де навчалося 35 учнів, бібліотеку, в яку надходили і 3 англійські газети зі США. Обідали комунари спільно в їдальні під музичку духового оркестру. Жили ніби одна сім'я, чесність і довіра один до одного були надзвичайними; про те, щоб квартиру чи хату замкнати, ніхто й думки не мав.

Вирощували комунари окрім пшениці, цукрових буряків, картоплі, ще й змінь, кавунів, полуниця, лікарські трави. Мали розвинуте тваринництво, розводили худобу племянських порід. Надой була дуже висока — 3600 літрів молока у рік від корови. При комуні діяли і підсобні підприємства: хлібопекарня, мисловод, майстерня по виготовленню черепиці. Займались комунари рибальством і бджільництвом.

Для обробки цукрового буряка, збирання врожаю наймали робітників з місцевого населення. Різно-кранці Ружином і Баламутівною Ікала підводи і комунар вигуквав: "Ідіть на буряки, плата така-то". В місці робочого

Рухався наперекір на Пароспортній вулиці. Середня 20-а дн. Кам'янець окрім рибальства Г. П. Мозирський.

дня з найкращими людьми обов'язково проводився розрахунок за виконану роботу. Щоб вступити в комуни, потрібно було внести свій пай грошима або майном.

Попри пільгові умови, в яких існувала і діяла комуни, частина комунарів була розчарована: вони сподіялись, що отримають землю у приватну власність. Бачачи, що радянська влада і в перспективі не планує цього зробити, вони виїждять назад до США, де залишилися їхні близькі родичі. Так, 1928 року з 26 перших засновників комуни залишилось тільки 15. А вже 1929 року кількість комунарів була на 50 осіб менша, ніж 1928 року.

Рядом засновників комуни «Новий світ» в Ілліноїс в Україні в м. Кейптаун (США). Зліва в сім'їного друку А. П. Гайворона. Підписувачів зображення.

Ті, що залишилися, загальні з від'їздом до Америки, а з початку 1930-х — це вже стало неможливим. 1934 року комуни «Новий світ» була реорганізована у колгосп. Колишні комунари-ремігранти залишилися ядром колективу. Вони намагалися зберегти традиції дисципліни у роботі, відповідальності та чесності у взаємостосунках. Разом з тим вони дедалі більш розчаровувались у радянській політиці. Їх охоплював жах, що створене ними господарство переживає глибокий занепад. Це була для них важка моральна трагедія, руйнація

6) Ричард Файетт, американский, эмигрант, из Минской губернии, иммигрировал в 1922 г., б/д, имеет американский паспорт, когда выдана американскими Союзными властями, говорит, что в Америке, хотя работал, его плат и жила хорошо, а здесь хотя труд и очень работный, а все равно больше не зарабатывал, так как слабо.

7) Артемий Фидур, эмигрант Америки, друлонец Волынской губернии, американский эмигрантский, в Америке был податчиком, имел пашпорт-работни-суду, американского паспорта, когда только и говорит, что в Союзном Союзе не может работать так, как в Америке.

8) Славейко Деник, член КПЮСР, эмигрант Америки, прибыл в 1922 г. сюда из Мичигана, Волынской губернии, имеет американский паспорт и документы в Польше. В 1933 г. поехал в Польшу доктор, чтобы выехать из СССР, так же имеет разрешения, чтобы его мать Антонина приехала с Польшей в СССР. В 1933 г. получил удостоверение перед выездами и разрешениями выезда из Америки и Европы в СССР. Славейко сказал, что поехал в СССР и в пашпорт вложил много долларов, а пашпорт не взял. При переезде эмигранты на станции арестовали Славейко и отца его выдворили, арестовали когда стоял вопрос разрешить только и в тюрьму заключили — бедности и нужды, но он говорит, что все произошло из того случая, и теперь остался один выжить. В 1933 г. выписывал пашпорт "Русский паспорт" и мать эмигранта посылала Рухомарку пашпорт в Америку в 1933 г.

9) Доротея Антоний, эмигрант из Америки, прибыл в 1922 г., друлонец Волынской губернии, член КПЮСР, католического вероисп. Был при некотором высказывании, что Америка очень трудная и что только в Америке можно жить хорошо и спокойно, что приехал в СССР. Доротея часто высказывал, что в пашпорт вложил свой капитал-доллары. Он и сейчас имеет американский паспорт.

10) Вольдемир Миславый — эмигрант из Америки, член КПЮСР. Сам не эмигрант, когда высказывался, что в СССР никогда не будет парадка, пока вот не придет — так говорит.

11) Степан Павел, эмигрант из Америки, друлонец Волынской губернии, иммигрировал в 1922 г. из Америки, б/д, без пашпорта, принадлежал советской власти, особенно он говорил, что приехал из Америки, говорит, что только в Америке можно жить хорошо.

12) Савана Андрей Михайлович, земляр и секретарь АКСМУ. Это родной брат соратника партизанности.

13) Савана Артем — земляр, это старший секретарь партизанности и секретарь АКСМУ. Волынский эмигрант эмигрантского из жем эмиграции — Савана Муха, Гейдун Урча, Доротея Вароча, Артемий Аль-н, Славейко Харитоник, Степан Миславый — когда только и решают все без всякого участия остальных эмигрантов. Собираются они не в клубе, а как-нибудь на квартире, большинство у Славейко.

После собрания на другой день кто-нибудь из них не платит или не платит, а выдает судья оставленной массы конюшней эмигранты, что вылезли весь клуб в добровольчество и ИТС, а сами будем бороться, для чего они сделали, чтобы сами они дружились, решают сами только не дружились, а сами собой жили, но и были у нас клубы только клубы и сам, вот было, и теперь выжила.

14) Кавалерчик Варфоломей, друлонец Волынской губернии, иммигрировал из Америки в 1922 г., был членом КПЮСР, но в 1932 г. исключен из дисциплинарную партию как антикоммунистический человек. Был исключен, но его исключили по инициативе секретаря РКК, 38. 01. 1933 г. и впоследствии исключенным исключался: Таку его мать и только

потребу колосальної платіжки податок: як каже, це він був в Америці, але про Америку не знаєди, платіжки знаєди про Галичину і Галичину. Як партияга знаєди не робить, амакди недоволенди в політиці парції.

Мет. Рухомців РД НКВД Селище
Коллективної СНО МТС Нуділівкаї

Державний архів Нікопольської області. Ф. Р-41, опр. 140, арк. 54-57.

Діти на чолі колгоспу "Новий світ" (ліворуч) і совхозу "Новий світ" (праворуч).—

Виселення селян Румунії у період колективізації

В сучасній історичній науці усталюється погляд на моти депортації селян України у жорнальські обшири як засіб покарання антипатяків радянської влади і примусу так, хто нагаєся, до вступу у коллєктиви, для забезпечення, як висловлювався Й. Сталін, абсолютної колективізації.

Проте як сприймали і розцінювали самі селяни репресивні заходи щодо них? Пізнати це можливо зі спеціалендєнь уповноваженого ЦДТУ у Румунському районі Цирульницького "О ходе подготовительных работ по высылке кулацкєства и регистрации населения по Румунскому району", "О настроениях коллєктивы после высылки кулацкєк семейств по Румунскому району", "О настроениях крестьян и распространении контрреволюционных слухов".

Дослідивши 20 документів за травень-червень 1931 р. можна виділяти три групи коллєктивів, які пробували дати депортаційним заходам самі селяни.

1) Необхідність заселення та освоєння східної частини СРСР:

"Членам коллєктивы на проводимую высылку смотрят, как на общее переселение, так как в СССР имеется много свободной неосвоенной ником земельной площади, которая при обрабатывании и использовании может дать много пользы государству, а такую землю можно освоить, поэтому государство делает переселение в те места, где имеется много свободной земли".

2) Засіб і психологічного впливу на господарів одност-

Шинків:

"с. Пустоха. Арест кулака Опенича для остальной массы произвел неожиданным, на что реагирует средняя масса, так как чувствует себя запутанной этим случаем и говорит: теперь нам придется все равно идти в колхоз ибо не будем в колхозе, так все равно вышлют. На это колхозная масса говорит: это нам на руку ибо через арест кулака и нам больше возьмется членов и легче будет работать, и поднимем процент коллективизации села".

8) Лінеадзія антирадянська настроєних верств населення як імовірних організаторів і учасників опозиційних виступів, які в умовах очікуваної війни перетворилися б у загальне повстання проти існуючої влади:

"Вчорайшні. Часть населения нам подкулачинни, спекулянты, парковики и проч. Все в один голос говорят, что их выведут потому, что в будущей войне эти люди могли бы восстать против власти".

"с. Дергановка. В связи с арестом глав семейств, высланных, по селу начали ходить слухи о том, что должна быть скоро война, и что высылка происходит потому, что совласть боится кулаков, а поэтому их выслают, чтобы эти уходят на более осужденных кулакам, а в особенности от индивидуальщины и середняков".

"с. Броски.⁸ В связи с высылкой кулаков женщинами бегают по селу и распространяют слухи о том, что уже нужно готовиться к выводу в глубь России всем, так как уже война началась, и совласть хочет согнать кулаков в тыл, чтобы крестьяне не могли что-либо сделать, а когда они будут в тылу, тогда гораздо легче будет не допустить восстания".

Подібні твердження, віднесені до третьої групи, становлять найбільшу частку у досліджуваних свідченнях. У кожному документі при аналізі виступів се-

⁸ У той час входило до складу Вчорайнівського району.

мо неодноразові підтвердження цього і в досліджуваннік оповіданнях:

"с. Баламутівка. Среда членов колектива отмечены настроенки антисоветского характера напр.: гр. указанного села Харьковская Надежда по национальности полтика, член колектива, всегда недоброжелателю мероприятиями власти на село, говорит: "хоть я и в коллективе, но я ничего хорошего привнести коллективу не хочу и на работу выходить не думаю, а если по мне придет разбереть клубку, то кому-нибудь голову разобью и пускай что хотат, то и делают со мной, мне безразлично, ибо такая жизнь в дальнейшим взаимосвязки". На власть говорит, что это банда разбойников захватила власть в свои руки и просят, куда не посмотри везде хабарство, спекуляция и неправда, и что так дальше быть не может, ибо еще через год, через два у нас все заберут и не останется ни одной коровы, а на страны сделают разруку".

"с. Халань-Городок.* Вождар Григорий Иванович высказался: "Если бы был Петлюра, то мы этой панцирны не делали бы. Второй член колективна, Пустовой Алексей во время работы выразился так: "Нащо його робити, все ринко робя й не робя, то воно так не буде, мусить амаятися, бо хто бачив, щоб я віддав вола, коня, землю і щоб робити за кіло хліба в день". Тонне разговоры ведут и другие члены колектива Сорочинский Петр, Виргушанов, которые неведуют власть и ожидают войны".

"с. Крыловка. Проведенные мероприятия вызывают различные контрреволюционные толки, что якобы власть забирает последний кусок хлеба, доведут народ до голодной смерти, скорее-бы вспыхнула война и т. д."

Як бачимо, соціальна напрута між селянством і владою досягла висшої позначки. Поодинокі небагаточисельні селянські виступи поки що вдавалося силою пригнати,

* У той час входило до складу Ізюмського району.

але загрози загального антирадянського повстання все наростала. Реальність здійснення воєнних заходів зростала за умови війни, у яку може бути втягнуто СРСР. Невипадковими є чисельні передчуття війни серед селян. У чому їх коріння?

1927 року погіршились стосунки СРСР із західними державами, британський уряд розірвав дипломатичні відносини з Москвою. Одразу заговорили про ймовірність військової інтервенції. У серпні 1927 року ЦК ВКП(б) заявив, що "готуючи війну проти СРСР ...англійський консервативний уряд повсюди веде дипломатичну боротьбу проти СРСР, підтримує контрреволюційні угруповання на Кавказі, на Україні". А цього ж року німецький публіцист П. Форбах писав, що Англія, граючи українською картою, намагається ослабити, або й знищити Радянський Союз.

Тому радянське керівництво в грудні 1927 року проголосило курс на індустріалізацію, на розвиток "тих галузей важкої промисловості, які піднімуть у найкоротший термін економічну могутність і обороноздатність". Країна починає повільно готуватись до можливої війни, на місця відправляють аналітики та інструкції щодо налагодження військової підготовки серед населення, і додатково мобілізації до армії. Приблизно 17. VIII. 1932 р. з Житомира було надіслано документ під грифом "сов. секретно": "При сем надсилаю прикладки до мобілізаційного плану-наказу, для транспортних в'єзек — примерные тезисы для докладчиков о рабочем снабжении в период мобилизации в войне". В умовах відсутності невідворотності війни Сталін дивлювався настрій українського селянства, яке він вважав "соціальною базою українського націоналізму". Як писав І. Лисак-Рудницький, "швидкий і могутній підйом українства у 1920-х роках відкопував гегемонію Москви, що її подальше збереження ставало під загрозою знаком запити. Загрозу, що виникла для московського

панування, можна було аліквідувати тільки новими, гос-трішними засобами. Сталін послідовно змагав до того, щоб злианти всі активні українські суспільні групи та щоб таким чином, обезголовивши націю, примусити її до капітуляції та зробити з неї повітряні апарати у руках кремлівських режимовладців”.

Українське населення виявило масовий опір проведенню колективізації і який виселення були переважно відпо-віддю партійного керівництва. Проте дезорганізацію українських селян слід розглядати і як нейтралізацію версти, вороже настроєних проти радянської влади, готових виступити за її повалення. Ця загроза існувала постійно і поступово досягала критичної межі. Селянство чекало сприятливих умов для виступу. Такі умови могли скластись, на думку селян, у випадку утягнення у війну СРСР із західними державами.

Цим і пояснюються настрої селянства початку 80-х років, виражених у словах: “Скоріше б почалася війна”.

Отже, матеріали досліджуваних документів вносять суттєві нюанси в уже відоме і змушують подивитись під іншим кутом зору на коло питань, пов’язаних з виселен-ням селян України.

Документ 1. Грознісі арданенка Михайла Прещіна, 1931 рік.

Тільки-нома в судосты отпав на старой пашыны раба, концы рупавомод-шаво: он чыны вострыо закрывалася розрадой работой, прытом быо всякой заправки своей личности. В чыны по чыныности судынымы не то стравно, что колдыо и даво дзавыо на саво дзаво, а чыны чыны чыныныо савромыно заво, здуо он можыо рывавыо, савоо ты, чыны прывавыо збудыныо.

До сав ты тыны судыныны ты тыны не тыны, ты тыныны, ты тыныны не тыныны тыныныныны: “здуо” тыныны не можыо быты раскыдычы, тыныны чыны тыныны ты тыныны, а в дзаво.”

Румунія в роки німецько-фашистської окупації

Територія сучасної Румунії була захоплена фашистами 17 липня 1941 року. В перші ж дні своєї присутності вони стали виявляти серед місцевого населення комуністів і 25 липня розстріляли цілу групу членів комуністичної партії. Серед них — секретаря партійної організації колгоспу "Новий світ" М. А. Сабату, голову колгоспу "Праця" О. М. Сабран. Наступним об'єктом німецької екзистенціальної машини стало єврейське населення (див. документ 1).

Фашисти зберегли колгоспну систему, квітши лише нове найменування "громадські господарства" і запровадивши жорсткішу трудову дисципліну. Усі жителі були обкладені різними повинностями і податками. Пряміром, всі, хто мав у власності корову, мусли здавати на молокоприймальні по 65 літрів молока (у зимовий період). Спонукали видавати і більшу кількість. З цією метою запровадили штрафи за продаж молока. А були ще податки за "квотування" (по 200 крб. з одної особи), лінарський (60 крб.); брали гроші і за видання різних довідок. Стигували також податки й за утримання у власному господарстві домашніх, свійських тварин: за собаку — 150 крб., за свиню — 800 крб., за корову — 1200 крб.

Жителів зобов'язували здавати картоплю, м'ясо, теплий одяг. Невдовзі почали збирати людей на примусову працю у Німеччину. Так потрапили у Східну Прусію Л. Гуван, І. Спосарчун, С. Москальчун, М. Ковончук. Працювали вони на гробзауера В. Гюнтера, а пізніше були віддані на шахту "Репельс-5". Тих, хто намагався уникнути вивезення у Німеччину, штрафували, збирали з їхніх

господарств корів. Немало наших земляків врятували від німецької каторги місцеві партизанські загони під керівництвом П. А. Ваки і П. О. Шулана, диверсійна група І. Д. Вогорада.

Фашисти жорстоко карали усіх, запідорених у найменшому співробітництві з партизанами. Досить

було навіть того, що село зникло під час неподалік лісу, де переховувались мешканці. Жалювкої долі поліських Кошиць знавало сусіднє з нашим районом село Соколів Врід, 450 жителів якого теж було знищено. Серед них — 13-річна Олена Вака, за'язкова партизанського загону ім. Хрущова. Такі дії фашистів породжували ще більшу ненависть до агресорів, каростав рух опору окупційному режимі. Лімарчук Ніка Михайлівна, лімар з Ярославни, і Бойко Петро Андрійович з Вілківки вилікували багатьох поранених і хворих бійців партизанських загонів. Лікував наших воїнів і К. М. Фролов. Костянтин Михайлович знайстрував радіоприймач і передавав односельцям зведення Радіоформбюро. Марія Федорівна Павлицька, теж жителячка Топорів, друкувала і розповсюджувала листівки.

Бороться з фашистами і члени районної організації ОУН, яку очолював Костів Степан Михайлович. До цієї організації входило немало жителів Верхівки — А. І. Гавриленко, Л. С. Насінська, А. Ф. Шевчук, Ф. І. Дощенко. Останню у вересні 1944 р. було засуджено до розстрілу за

Петро Андрійович Вака серед членів Рухомцяма Парася

Документ 3. 1942 р. травня 4. — ві звернення районного штефа до старост району Ружани і Вовчанин про вербування місцевих робітників на роботу в Німеччину. Ружани.

Відносно вербування робітників на роботу в Німеччину на наступний тиждень передбачається відповідний транспорт для роботи робітників в Німеччину. Може це бути так, що не тільки потрібні вербувати робітників для авіапромисла, але потрібні вербувати робітників і для водотурби. Вербувати дуже потрібного потрібні парові та розточувачі. Тому кількість, скільки потрібно дати людей, ми не знаємо, а приблизно дати слідимо: Район Ружани — 800 робітників; Вовчанин — 500; Південні — 1000. Крім старостам сіл потрібно дати також про складення списків робітників у Німеччині.

— Це відповідною кількістю робітників потрібно дати. Коли цей наразі тільки розпочинає до вас, то ви повинні негайно розпочати роботу. Завербованих робітників будуть перевозити на броді місцевий автобус 71. Про кількість і в і при цьому ще буде даний повідомлення.

ДАХО-ф. 218, опр. 2, арх. 80.

Документ 4. 1942 р. липня 16. — Розпорядження Вовчанською райуправою — старості с. М. Писарів про ревізію/ію корів на місцеву ферму до Німеччини.

Щод переказувати відповідальності у відповідній провінції.

Проводяться вам у провідній місцевій селі, які були віддані на роботу до Німеччини і не доїхали 29 червня 1942 р., вибрати у тому ж селі і поставити на перевезення у провідній місцевій господарській відповідній селі, де вони будуть відповідати до особливостей відповідності. Корови повинні добре доглядатись та спокійно доїтись. За них відповідно діяти також відповідно відповідності, який ви не відповідати.

Корови повинні до 18 липня 1942 р. Південь в селі, перевезти через відповідності та відповідно так відповідно, що не доїхали до Німеччини на роботу 29 червня 1942 р. Складіть список, який 18 липня 1942 р. відповідати до відповідності.

Голова райуправи

Секретар райуправи.

НСДАХО-ф. 77, опр. 1, арх. 239.

Документ 4. 1942 р. липня 21. - Наказ обер-лейтенанта жандармерії про здійснення паралельної операції

і, відповідно повідомлення.

Село Карпівці не мало відповідати людей на праці для райупр. Через те в і відповідно, 30 липня 1942 р. будуть до цього села відповідно відповідності відповідно і відповідно відповідно і відповідно відповідно і відповідно відповідно.

А відповідно відповідно відповідно.

1. Вестра в дію відійшла сила — її частину дав командирський пост Ружина і Вербейна Ружина — 4 жандарми і 40 сарденів, а інші 20 сарденів. Вербейна — 1 жандарм і 20 сарденів, а інші 30 сарденів.

2. Малюна, армійська в Вербейна, армійська 29 липня 1943 і 10 год. в Ружин.

3. Обидві частини 29 липня 1943 р. в 22 год. 30 хв. повинні вийти з сараїв будинку жандармерії заповні сарденів в Ружина в 23 год.

4. Форми одної сарденів — плачу і шолом.

5. Об'єкти: зенітні і 30 сарденів, у жандарми — думні сарденів.

План проведення операції.

Перша група під командуванням обер-лейтенанта Гішара Кай через Янголюк, а друга група на чолі з майором Валеріа — через Митчівці р. Обидві групи діють в 3 години зустрічаються в 300 метрах від приміщення міської і селянської бібліотеки. Успішно виконавши завдання в селі продовжують вбродити. Опинившись біля позначки біля приміщення в 3 год. 30 хв. Сторожі на міській площині починають під обстрілом, по якому в розмовляють артилерія, який бере участь у вогні. Селянська сараїв продовжують бути вільними. Виправлення всіх міській приміщення операції доставляють на вокзал в Вербейна і повинні бути в місто. Команда Вербейна негайно повертається назад.

Міську приміщення правити в стані міської до сараїв ввечері.

Обер-лейтенант жандармерії,

Вербейна.

DAWD. 4. 32. Спр. 22. Акт. 191.

Документ 5. 1943 р. жовтня, 1. - Докладна старшого лейтенанта жандармерії про викрадення в Вербейна на об'єктах міської міліціонерів.

За вказівкою лейтенанта С.Д. м. Берлінського на одному об'єкті 3 жовтня 1943 року міліціонерів в с. Вербейна розійшлися 142 сарденів і кілька 10 членів міліціонерів, Кароліа сарденів на вогні в м. Клякція.

Ст. лейтенант жандармерії (місто).

Дано. 4. 32. Спр. 20. Акт. 73.

Документ 6. 1943 р. грудня 30. З оперативного зв'язку Радянського Інформбюро про евакуацію містами Володарь-Воскресенської, Червоноармійська, Лутини, Ружина та селами інших населених пунктів.

Військо І-го Українського фронту, представляючи рішеннями радянської влади, евакуацію містами і найважливішими адміністративними пунктами Клякція, містами Володарь-Воскресенської, містами Червоноармійська, радянського району Митчівської області Аруна, Ружина, а також найближче понад 300 інших населених пунктів, серед яких містяться населені пункти Ботров, Давидів, Умань, Гута, Митчівка, Клякція, Сухина, Зубівка, Давидів, Гуринка, Митчівка, Клякція, Іванів, Шанка, Воронка, Давидів-Українська.

Ружницька у Другій світовій II ст.

Відбудова народного господарства лягла важкою ношею на плечі жінок. Ружницька МТС одразу після звільнення території нашого краю від фашистських загарбників розпочала підготовку дитяч-трактористок. Навесні 1944 серед 44 випускниць курсів тракторної справи були Ф. Нечитайло, Г. Руденко, О. Цукмейотрук, М. Радичька та інші. Але техніки було мало та й наявна потребувала ремонту. Станом на 19 січня 1945 року з 90 сіва-лок віддагодили тільки 22, з 657 культиваторів – 154, тракторів взагалі було обмаль і знаходились вони в розкомплектованому стані. Ці обставини змусили використовувати на різних сільськогосподарських роботах корів.

Під час обробітку культур, збирання врожаю не вистачало робочих рук. В зв'язку з цим органи державної влади на місцях проводять мобілізацію на сільськогосподарські роботи. Робочий час у жінки становив 14 годин (мавля для учнів старших класів).

Червона Армія продовжувала наступальний похід у Східній та Центральній Європі і для підтримки її боєздатності здійснювався збір коштів на виготовлення танків, літаків. Проводилась він, як завжди, у час виплати зарплати. Преходила людина по зароблені гроші, а у відомості напрооти її привітали вже записомо: "На будівництво танка", "На літак". Звичайно, всі люди і самі добровільно здавали гроші, продукти, одяг для потреб нашої армії, але такий "всюосяжний підхід" до збирання коштів прорікав на голодне життя деякі багатодітні сім'ї, для яких матеріальна зарплата була єдиним джерелом прожит-

ку. Невдовою наступив світлий і радісний день Перемоги. Тимим він був для усіх людей, а особливо для тих, хто дочекався своїх рідних та близьких. Проте багато з них повернулося додому інвалідами. Як допомогти їм адаптуватися у житті? Місцева влада з цією метою у січні 1946 р. створила у Ружинській артілі Інвалідів Великої Вітчизняної війни, у якій було налагоджено виробництво розливної олії, мінеральної води, переробка зерна на крупу, загодження та пошиття одягу і взуття. Також для інвалідів війни та праці організовувалися спеціальні курси навчання.

Була приділена увага і сім'ям загинувих воїнів. 1946 року вони одержали 1924534 крб. пенсій і допомоги, а багатовідіні матері — 942952 крб. державної допомоги. Окрім того, інвалідам війни, незалежно від сім'ям було видано 140 пар валізок і матеріалу на пошиття 185 пар взуття.

7 червня 1946 року Президія Верховної Ради Української РСР своїм указом "з метою збереження історичних назв та уточнення і впорядкування існуючих найменувань" перейменувала село Війтівці у Ростанця, а с. Клякве — у Яосипівку.

У наступні 40-ві роки помітно попрацювала економічна ситуація в країні. Тільки протягом 1948-1950 років Ружинська МТС отримала понад 20 тракторів, 10

Державні особливі зарплати працівників Ружинського колгоспіву В. Барановської за 1944 рік, з якої видно, що 12 її чоловік були зарплатою 37 карбованців, а отримали на користь держави 214 (в т.ч. 200 — за бракованими літками, 10 — збільшеною надатку, 12 — задооперовано надатку). Державини в відношенні армію колгоспіву. Публікується вперше.

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Зарплата	Державини
1	Барановська В. І.	37	12
2	Барановська В. І.	37	12
3	Барановська В. І.	37	12
4	Барановська В. І.	37	12
5	Барановська В. І.	37	12
6	Барановська В. І.	37	12
7	Барановська В. І.	37	12
8	Барановська В. І.	37	12
9	Барановська В. І.	37	12
10	Барановська В. І.	37	12
11	Барановська В. І.	37	12
12	Барановська В. І.	37	12
13	Барановська В. І.	37	12
14	Барановська В. І.	37	12
15	Барановська В. І.	37	12
16	Барановська В. І.	37	12
17	Барановська В. І.	37	12
18	Барановська В. І.	37	12
19	Барановська В. І.	37	12
20	Барановська В. І.	37	12
21	Барановська В. І.	37	12
22	Барановська В. І.	37	12
23	Барановська В. І.	37	12
24	Барановська В. І.	37	12
25	Барановська В. І.	37	12
26	Барановська В. І.	37	12
27	Барановська В. І.	37	12
28	Барановська В. І.	37	12
29	Барановська В. І.	37	12
30	Барановська В. І.	37	12
31	Барановська В. І.	37	12
32	Барановська В. І.	37	12
33	Барановська В. І.	37	12
34	Барановська В. І.	37	12
35	Барановська В. І.	37	12
36	Барановська В. І.	37	12
37	Барановська В. І.	37	12
38	Барановська В. І.	37	12
39	Барановська В. І.	37	12
40	Барановська В. І.	37	12
41	Барановська В. І.	37	12
42	Барановська В. І.	37	12
43	Барановська В. І.	37	12
44	Барановська В. І.	37	12
45	Барановська В. І.	37	12
46	Барановська В. І.	37	12
47	Барановська В. І.	37	12
48	Барановська В. І.	37	12
49	Барановська В. І.	37	12
50	Барановська В. І.	37	12
51	Барановська В. І.	37	12
52	Барановська В. І.	37	12
53	Барановська В. І.	37	12
54	Барановська В. І.	37	12
55	Барановська В. І.	37	12
56	Барановська В. І.	37	12
57	Барановська В. І.	37	12
58	Барановська В. І.	37	12
59	Барановська В. І.	37	12
60	Барановська В. І.	37	12
61	Барановська В. І.	37	12
62	Барановська В. І.	37	12
63	Барановська В. І.	37	12
64	Барановська В. І.	37	12
65	Барановська В. І.	37	12
66	Барановська В. І.	37	12
67	Барановська В. І.	37	12
68	Барановська В. І.	37	12
69	Барановська В. І.	37	12
70	Барановська В. І.	37	12
71	Барановська В. І.	37	12
72	Барановська В. І.	37	12
73	Барановська В. І.	37	12
74	Барановська В. І.	37	12
75	Барановська В. І.	37	12
76	Барановська В. І.	37	12
77	Барановська В. І.	37	12
78	Барановська В. І.	37	12
79	Барановська В. І.	37	12
80	Барановська В. І.	37	12
81	Барановська В. І.	37	12
82	Барановська В. І.	37	12
83	Барановська В. І.	37	12
84	Барановська В. І.	37	12
85	Барановська В. І.	37	12
86	Барановська В. І.	37	12
87	Барановська В. І.	37	12
88	Барановська В. І.	37	12
89	Барановська В. І.	37	12
90	Барановська В. І.	37	12
91	Барановська В. І.	37	12
92	Барановська В. І.	37	12
93	Барановська В. І.	37	12
94	Барановська В. І.	37	12
95	Барановська В. І.	37	12
96	Барановська В. І.	37	12
97	Барановська В. І.	37	12
98	Барановська В. І.	37	12
99	Барановська В. І.	37	12
100	Барановська В. І.	37	12

Державини особливі зарплати працівників Ружинського колгоспіву В. Барановської за 1944 рік, з якої видно, що 12 її чоловік були зарплатою 37 карбованців, а отримали на користь держави 214 (в т.ч. 200 — за бракованими літками, 10 — збільшеною надатку, 12 — задооперовано надатку). Державини в відношенні армію колгоспіву. Публікується вперше.

Люди 1945 року. Від лівої частини вгору на право. Найкращі роботи доводяться виконувати жінкам...

зернових і 5 бурякових комбайнів, 10 молотарок, близько 100 жаток і 40 сіялок.

Відбувається позитивні зміни в соціально-побутовій сфері. З грудня 1960 р. в районі почало функціонувати місцеве радіомовлення, запровадили у селах села і дитсадки.

У жовтні 1964 р. з'явився перший телевізор у нашому районі. Його було встановлено у районному будинку культури. Цього ж року телевізор отримала Рухачівська МТС, а новодів телебачення приходить у кожний дім.

Поряд з тем сільське населення було обладане важкими податками у вигляді обов'язкової здачі державі продуктів сільськогосподарського виробництва, за невиконання яких стягувався штраф у подвійному розмірі (два документи). Населення примушували купувати obligatі дор-

Спаєнок у Ружині, 19-ті роки. На другому плані бачимо виступачів, а всієї на той час господарств РТС. Фото з архіву автора. Дубітарський архів.

живної полки, отримувати їх замість зарплати. Відраднаним фантором 40-х років був високий рівень спортивної роботи у районі. 1954 р. ружинська команда лижників здобула перше місце на обласних змаганнях серед спортсменів товариства "Колгоспник", а 1956 року ружинські волейболісти також перемогли на обласній першості з цього виду спорту.

1958 року Ружинське, Білківське та Чернорудське РТС були реорганізовані у ремонтно-тракторні станції. Трактори та всю іншу с/г техніку продали колгоспам. 1961 року на базі Ружинського РТС створено районне об'єднання "Сільгосптехніка", яке підпорядкувало собі відділення у Білківці, Вчорайшому і Чернорудці. Проте цього ж 1961 р. Білківське і Вчорайшенське відділення було ліквідовано, а їх майстерні передано у Білківку і Вроки.

Цікавим явищем було видання колгоспних газет багатотиражок. Так, у Білківці виходила газета "Шлях до комунізму", у Везиці — "Колгоспне село", у Роста-

квіці — Лесівський прапор”, у Рухавці — “Прапор Жовтя”. Друкувались вони тиражем в 500-1000 примірників і виходили двічі на місяць. Набуває поширення і популярності влаштування світлових газет, які демонструвались у клубах району.

У 60-х роках навчання учнів поєднувалось з виробничою працею: при школах було створено кроле- і свинно-ферми, виділено земельні площі для вирощування різних с/г культур. Учні Осівської восьмилітньої школи вирощували тутових шовкопрядів, школярі Рогачів — розводили кролів. 1961 р. Почесною грамотою ЦК ЛКСМУ було нагороджено учнівську виробничу бригаду Рухавської середньої школи за вирощування високого врожаю пуху-рудни.

Для початку 60-х характерні деякі негативні момен-

Г. Я. Прозуров серед дітей комсомольців колгоспників. Фото В. Ю. Гармаша.

ти, пов'язані з кризовими явищами у сільськогосподарському виробництві. 1968 р. на 25–30% збільшуються роздрібні ціни на масло і м'ясо, з'являються довгі черги за хлібом. Продавали його в розрахунок: одна буханка на чотирьох членів сім'ї. Рада Міністрів УРСР приймає ряд постанов, які вказували на необхідність збільшення виробітку кукурудзяної і ячмінної муки й доведеша частка домішок їх при випіканні хліба до 30%, а з 1968 р. взагалі було припинено випікання хліба і хлібобулочних виробів з пшениці вищого і першого сорту.

У другій половині 60-х років відбувається потужне піднесення сільськогосподарського виробництва, що вплинуло на покращення ситуації і в інших сферах життя населення. По району прокладаються дороги з твердим покриттям до сіл Голубівка, Зарудинці, Вжорайше, Чернорудка, Вілківна, Вербіна, Березька, в Ружині споруджується водогінна мережа, поступають нові будинки по вулицях Кооперативна і Нова у райцентрі. У зробленому — землі заслуга районного керівництва на чолі з першим секретарем райкому КПРС Олександром Лазаровичем Бондаренком.

У 60-х залишався надзвичайно популярним у населення кіно. На сценях завжди не було жодного вільного місця. У Верівні діяв унікальний наддувний кінотеатр на 200 місць, виготовлений у Житомирі як експериментальна модель. Спочатку один сезон він стояв у Житомирському гідропарку, а 1963 року його передали у Верівню, де був сілоспівхозум, а діючий клуб не міг вмістити усіх бажаючих переглянути фільм. Надувний кінотеатр комплектувався автобусом, в якому знаходився кіноапарат і компресором, яким час від часу підкачували повітря. 1967 року в зв'язку з пожегою в подібному кінотеатрі у Франції, під час якої загинуло кілька десятків осіб, прийшло розпорядження демонтувати його.

У Ружині кінотеатр, до побудови сучасного, знаходив-

ся на місці теперішнього побуточно-бізнесу (ВАТ "Ружича-Сервіс"), а ще раніше — у 20-х - поч. 30-х років — за костолом, де демонструвалися німі фільми. 1970 року біля сучасного приміщення кінотеатру було посаджено парк, асфальтовано вулицю Бурда. У цей самий рік прийняв перших відвідувачів готель "Роставиця".

1973 року керівництво райкомом очолив перший секретар райкому партії Войко Степан Григорович, людина неймовірної енергії і відповідальності за виконану справу. Здав на ім'я усіх передовиків сільськогосподарського виробництва, директорів шкіл, багатьох учителів; тримав у полі зору вирішення усіх виробничих і соціально-виробничих питань. У період його керівництва будуються асфальтовані дороги до Вистрака, Немашища, Вільшівки, Городка; зростають обсяги виробленої сільгосппродукції колгоспами району, впроваджується комплексна механізація комбайном якої був Іван Воспояк Прилупський. 1977 року він був нагороджений орденом Жовтнвої Революції. Цього ж року Герой Соціалістичної праці було присвоєно Степану Григоровичу Войку. Добру і довгу пам'ять залишив про себе Микола Маркович Гибало, який очолював правління колгоспів у Вільшівці і, набув найбільший час, у Ружичі. Його праця також була відзначена урядовими нагородами: орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Знак Пошани, Червоної Зірки, Великої Вітчизняної Війни І ступеня.

С. Г. Войко ставив питання і про газифікацію району, зробив перші кроки у цій важливій справі. Проте безпосереднім керівництвом його займався уже Михайло Андрійович Чигар. У 1984 році було розпочато виготовлення

Степан Григорович Бойко
Міжнародний інженер-механік

Після підписання угоди про угоду в дію ввійшли Мазурів-Руденко. На зйомку (зліва направо) українські спеціалісти, які брали участь в діях співробітників: Є. М. Цимоманів, В. В. Писарів, М. П. Дмитров, В. Р. Мотур, А. М. Сиротинський, І. Г. Турецький, М. А. Дмитренко.

проектно-конструкторської документації. Допомогу в підготовчій роботі, яка полягала в здійсненні фотографіями місцевості, надавали В. Г. Червога, П. П. Кожальчук, О. Ф. Гайрощенко. Проект прокладення газопроводу довжиною у 28 кілометрів і вартістю 1 мільйон 587 тисяч карбованців було внесено до титульного списку і подано на розгляд комісії з газобудівництва. Остання виключила наш район зі списку запланованих робіт. На допомогу прийшов наш земляк, уродженець Огіпки, Віталій Васильович Федорчук, міністр МВД СРСР. Після візиту до Москви В. Ц. Турецького і Б. І. Міськова і зустрічі з В. В. Федорчуком справа накінець почала вирішуватись позитивно. Але постала проблема пошуку підрядчика для спорудження газопроводу-відводу. Знову допомогли земляки, зокрема Дмитрій Демидович Гвоздецький. Підрядником стала організація з Києва СФСТР-19 під керівництвом Ткаченка. Наступним кроком став пошук труб для газопроводу-відводу. Спочатку з цим виступила Світлана Ізраїлівна Шарфман, начальник відділу постачання Укргазу, наділавши 3 кілометра труб діаметром 219 мм. І в

жовті-листопаді 1986 р. Їх було уже прокладено. Дякуючи Сергію Михайловичу Устичуку, начальнику КРУ Міністерства фінансів, придбали і решту труб для газозвідводу. 7 липня 1986 року у Ружині за вулицею Колгоспною було завершено будівництво газопроводу-відводу Макарівка-Ружин і встановлено обладнання газорозподільної станції, яка розраховувалась на обслуговування Ружинського, Потребищенського і Саларського районів. Але ще багато роботи було попереду: газифікація сіл району і селища Ружин. Для цього знову потрібні труби. До Києва, де живе і працює головою Національного Банку Татарстану наш земляк Є. В. Богачов, вирушають О. Ц. Тураський, В. С. Восадарчук і О. В. Чиж. В результаті

Народній фольклорній ансамбл "Дуби"

надовго було газифіковано 1 тисячу індивідуальних будинків і квартир у Ружині, підведено газ до сіл Мочанімка і Плоска. У подальшому широку проводилася газ до 350-400 квартир та індивідуальних будинків. Навіть у районі газифіковано понад 7 тисяч осель.

На сьогодні у районі діють відома підприємства: Ружинський і Пчорайшевський хлібозаводи, обробництво, дочірнє підприємство ВАТ "Житомир-молоко", завод протеварів, ВАТ "Ружинська райагропромтехніка", ВАТ "Червонорудська райагропромтехніка", ВАТ "Ружинський райагрохім".

Але загалом наш район сім'яногосподарський. Наприкінці 1990-х колгоспи були реорганізовані у колективні сім'яногосподарські підприємства, а з весни 2000 року — у товариства з різною формою власності.

Другий тролейбусний набірний футбольний колектив: Микола Заварин ("Спартак Плоска", Плоска); Юрій Радченко ("Радченко", Ружин); Анатолій Баб'юк.

1999

Сергій Пилипенко, голова

Славна Ружинщина працюючими людьми, які залишили помітний слід у нашій історії. Трактористи, механізатори А. І. Рудовський, І. Я. Пролуцький, Г. І. Сліпак, М. Н. Вішняк, майстер-маслороб вищого класу О. Я. Стаховський, лікарі П. В. Виченко, П. А. Бойко, Г. Є. Виченно, журналісти О. І. Матюк, П. К. Таран, А. В. Капчук, вчителі Г. М. Томчен-

но, О. І. Мишківська та багато інших.

Завдяки фольклорному ансамблю "Щербіа", який несець високе звання народного, про наш край відомо далеко за межами Ружичаним. Житі у нас спортивні традиції: щорічно проводяться змагання на кубки "Пролісок", "Перемога", Першак комунаріа, М. М. Гибала, М. К. Зіневич, Дзюбка, на призы голови райдержадміністрації, газети "Ружичська земля" тощо. У листопаді 1989 року відбулась перша в історії нашого краю міжнародна товариська зустріч між футбольними командами міста Дембіце (Польща) та Ружина (Україна).

У спортивній літописі нашого краю виснази свої імена С. Гадаківський, переможець республіканських змагань герсьоннів товариства "Колос", В. П. Ліщун, засновник районного спортивного товариства, ветеран шахових змагань І. Г. Бершківський, спортивні організатори-тренери В. І. Анисьєв, Л. П. Маслюк, В. В. Агоста та інші.

Важливою річчю є дослідження історії Ружичаним. Відрадою, що ця справа у нашому районі властива спадковістю. У повсякденний час відтворенням сторінок минулого краю займались священик, учитель Л. С. Лещевський, у другій половині 60-х — на початку 90-х років Б. Л. Заморський, С. П. Щерба, Василь Лунич і Сергій Павталеймоневич традиціоналі над книгою "Житомирська область" 26-томної історії міст і сіл Української РСР. В. Л. Заморський багато зробив для пошуку рідних воєнів, які загинули, знавцями наш край від німецько-фашистських загарбників. Був головою редакційної колекції книги "Ружина: сторінки історії", яка вийшла друком 1991 року. С. П. Щерба, професор, доктор філософських наук, уряд-

Василь Артем Заморський

жениць Ягнетиана, зарав працює над книгою "Ягнетик і агнетици", а який досліджує історію свого рідного села. Сергій Пантелеймонович відомий вчений у галузі філософії, автор шести власних монографій, а в співавторстві ним підготовано ще понад 80 наукових праць.

Видатною подією стала поява книги І. Т. Яковського, уродженця Білгородщини "Геноцид", промовленої трагічної історії долі земляків.

Багато уваги приділяє висвітленню історії краю і газета "Рухнівська земля", якій книзі виповнилося 70 років від часу заснування.

Додаток І. Протокол №17 засідання виконавчого Рухнівської райради депутатів трудящих від 28 липня 1948 року.

Справи: Про мобілізацію на сім'яногосподарські роботи в колгоспи промислового населення в Рухнівському районі в 1948 р.

Відповідно постанові виконавчого Комітету Рад депутатів трудящих від 2 квітня 1948 року №487 Про порядок мобілізації робочої сили в колгоспи, радгоспи, машино-тракторні станції для надання допомоги колгоспам, радгоспам і машино-тракторним станціям в спеціальному технічному складі с/господарських робіт, Виконавчий Райрада депутатів трудящих ПОСТАНОВИЛА:

1. Промобілізувати в мобільні загони для сім'яногосподарських робіт — колгоспів та с/господарських станцій в порядку мобілізації на роботи в колгоспи, радгоспи і машино-тракторні станції в 1948 році.

2. Мобілізувати відповідно:

а) всі промислові населення, які не працює на підприємствах промисловості і транспорту;

б) чоловіки старшого та середнього віку, контрактники і резервники загону.

в) усіх 8-10 класи загальноосвітній і середній школи.

3. Установити, що мобілізації на сім'яногосподарські роботи в колгоспи промислового населення і старшого віку відповідно особи чоловічої статі віком від 14 до 59 років та жінки від 14 до 59 років.

Від мобілізації звільняються жінки, які мають дітей до 8 років, у випадку відсутності інших членів родини, що мобілізується в колгосп на жінку.

4. Усіх осіб середньої і середньої школи направляти на сім'яногосподарські роботи вранці окремо догоді та дівчат на чолі з начальниками шкіл.

Встановити, що направляти робочих для для усіх шкіл на с/господарські роботи до 18 липня, тобто від 8-гої до 20-гої години, а відповідно від віку і паростру робіт.

Бердичівський міський архів, ар. 283 кв. І стр. 638, арк. 34

дерева в сумі 162 руб. 72 коп. Співзачина вартості цих продуктів на складному штарфу провоста на державні заробітної плати по міру роботи.

3. Співзачина в приватному порядку на державні опієного майна в др. Рясно Микола Марковича в 2-х частиній вартості на складні деревні продукти і опієну штарфу, вартості по державним закупочним цінам на суму 98 руб. 76 коп. та складна ценовий штарф в адміністративній вартості на складку в сумі деревні одній опієної штарфу в сумі 49 руб. 38 коп.

Співзачина вартості цих продуктів на складному штарфу провоста на державні заробітної плати по міру роботи.

4. Співзачина в приватному порядку на державні опієного майна в др. Топо Микола Артемівича в двохчастиній вартості на складні деревні продукти виліна 13,6 л. 2 шти опієної штарфу вартості цих продуктів на державним закупочним цінам на суму 134 руб. 12 коп. та складна ценовий штарф в адміністративній вартості на складку в сумі деревні цих продуктів в суму 67 руб. 85 коп.

5. Співзачина в приватному порядку на державні опієного майна в др. Соболь Дмитро Івановича в 2-х частиній вартості на складні деревні продукти штарфу 45 шти, 1 опієної штарфу, вартості цих продуктів на державним закупочним цінам на суму 158 руб. 70 коп. та складна ценовий штарф в адміністративній вартості на складку в сумі деревні 49 шти, 1 опієної штарфу в сумі 75 руб. 15 коп.

Рушанський районний архів

ЧАСТИНА II

Історія медичних закладів Ружницьки

Історія діяльності медичних установ на території Ружницьки бере свій початок в середині XIX ст. Тоді у двох містечках нашого краю мешкаються лінійці: у Вчорайшовому за ініціативою середнього населення, яке складало найбільшу частку серед жителів містечка і в Ружнці — завдяки місцевій поміщці Целіщевій.

Проте Вчорайшовська лікарня на 72 ліжка обслуговувала тільки мешканців середнього національності, а в Ружнці, маючи всього на 10 ліжок, не забезпечувала дійсних потреб у медичній допомозі навіть жителів містечка, яких тоді налічувалося близько 2500 осіб, не говорячи вже про мешканців навколишніх сіл. Стож більшість жителів Ружницьки використовували народні засоби лікування, звертались до знахарів, а у випадку болесів вдавались до послуг божих поветух. На жаль, працівники медичних закладів Вчорайшовської та Ружницької лінійці у період другої половини XIX ст. а'сувати не вдалися.

Восени 1920 р. після кількарічної перерви, викликаной подіями громадянської війни, лікарня у Ружнці відновила свої роботи. Знаходилась вона у двох будинках по вулиці Поштової (теперішня назва — вулиця Перших Комунарів) — в одному зараз розташована аптека, а в другому живуть медпрацівники. У першому будинку (де тепері

Лікарський віз в містечку Ружині. Були там Дмитро Іванович Володимир (лікар) від нас сараби в паровій армії. Фото з сільсько-лікарської армії, сільсара. Публікується знову.

аптека) були влаштовані хірургічне, дитяче, гінекологічне, траматологічне і ЛОР-відділення — по 5 ліжок кожне. В другій будівлі було пологове відділення. У 1920-х роках у Ружинській лікарні працювали О. Лавреняк, Голуб, Малишко. Окрім того, медичку допомогу жителям Ружини і навколишніх сіл надавав приватний лікар Броніслав Дмитрович Володимир, який приймав хворих у себе вдома. Будинок його зберігся докині — зараз це приватна клініка Ружинського відділення Ошадбану України.

На початку 1920-х рр. відкривається медамбулаторія у Верхівці і лікарня на 15 ліжок у Білилівці. Діала тоді також лікарня у Топорах, в садобі знаменитого професора-терапевта Обрацова.

1923 року внаслідок адміністративно-територіальної реформи утворюються Ружинський, Вжорайшенський і

Вілюнізької району і лікарні у їхніх центрах одержують статус районних. Проте вже у листопаді 1924 р. Вілюнізький район було ліквідовано і Вілюнізька лікарня стає просто дільничим медичним закладом. Головним лікарем у ній починає працювати Іван Іванович Андрусенко.

Медика працювали у надзвичайно важких умовах і лікарських установах постійно не вистачало білизни, не було необхідного медичного обладнання. Важку особливу гостроту набувала проблема опалення приміщень. Незадовільний санітарний стан жител і території, надмірне скучення будівель сприяли поширенню епідемічних захворювань, особливо червоного тифу. А лікувати нічим: на кожного жителя в відділення на охорону здоров'я коштів припадало по 28 коп. у 1926 р., по 44 коп. у 1927 р. Тому рівень смертності населення був дуже високим.

Наприкінці 1920-х років для покращення медичного обслуговування району було поділено на лікарські дільниці, зокрема Ружницький район — на 14 дільниць. Тоді у Ружницькій районній лікарні працювали лікарі О. Д. Лалієвська (терапевт), Колячинський (хірург), Глухарьова, подружжя Добжанських, Городицький, Айзенберг, Г. М. Давидюк (фальцшер), а також В. Д. Володзько (невропатолог), який припинив приватну лікарську практику і перейшов на роботу у лікарню.

На початку 1930-х років у селах Ружнищини діли медпункти: в Остіїві (зав. — Ю. А. Шадло), Березищі (зав. — В. Ковба), Ізотрику (зав. — К. Г. Колесник), Книжках (зав. — Тимченко), Зарудинцях (зав. — Зінович), Вільносіліні (зав. — І. С. Ковальчук), Вербіщі (зав. — Корсун), Ягвиніні (зав. — Н. С. Тарасчук); медамбулаторії у Верхівці (зав. — Я. В. Вілий) та Червограді (зав. — Д. М. Ворієвський); лікарні: у Топорах (головний лікар до 1935 р. — Томчук), у Білявіці (гол. лікар І. І. Андрусенко, його замісник лікном — Шевчук, лікарі Цвон і Д. Байчук) і Вчорайшому (санлікном Кухар).

1984 року було завершено будівництво нового приміщення Ружинської лікарні на 50 місць. Тоді у лікарні працювали: О. Д. Лялявська (терапевт), Я. С. Ліберзон (хірург, гінеколог), В. Д. Володько (терапевт, окуліст), Г. М. Гольденберг (завідуюча Ружинського районного дитячого консультативного), Г. М. Давалюк (фельдшер). Керівництво охороною здоров'я в районі здійснював не медик, а партпрацівник Т. Л. Лоскутерників.

1985 року Топорівську лікарню перепрофільовано на 25 ліжок, головним лікарем якої було призначено Костянтина Максимовича Фролова. Цього ж року Отілівський медпункт перетворено у медамбулаторію.

В основному всі нижозгадані медпрацівники продовжували працювати до початку німецько-фашистської окупації. Майже з перших днів війни у Ружинську лікарню почали поступати поранені. Напередодні приходу фашистів на лікуванні перебувало понад 100 солдатів білоруської Червоної Армії. Місцеві органи державної влади не організували їх евакуацію. Тому пораненим став турботою самих поранених: частинка з них — легкопоранені — залишили стіни лікарні, а решта — приречена була чекати вирішення своєї долі. Офіцерів та комуністів, виявлених серед них, фашисти розстріляли. На жаль, невідомі прізвища цих загиблих воїнів.

Зі встановленням фашистської окупаційної влади гебітскомісар Ружини Гавглоф видав наказ усім лікарям, акушеркам, даштистам і фельдшерам зареєструватися у бюро праці і районного лікаря Тутової. Фашисти примусили лікарів проводити медогляд громадян Ружинщини, яких мали відправити на роботу в Німеччину. Проте, з іншого боку, це було краще, ніж огляд здійснювали б самі фашисти. А так нашим медикам, звичайно дуже ризикуючи, вдалось багатьох співвітчизників "зобракувати" і виписати їм посвідки в вигляді "krank" — хворий.

Звавшись лікарем інформація про заплановану акцію

відправки людей до Німеччини передавались через перевірених людей і можна було заздалегідь продумати, яким способом уникнути вивезення або взагалі зрягти здійснення акції. Лікарі району у зоні окупації допомагали партизанам і лікували поранених, передавали ліки, повідомляли цінну інформацію. Неоціненний внесок у цій справі лікарів К. М. Фролова і П. А. Войка.

29 грудня 1948 р. Ружик було звільнено від фашистів. Після за наступаючими частинами Радянської Армії йшли військові медичні санітарного батальйону, які розмішували у приміщенні середньої школи хірургічний госпіталь. Так як поранених поступало дуже багато, частину з них розмішували і в районній лікарні. Але і в ній наявних ліжок та місць виявилось недостатньо, тому більшість поча-

На лікарні Радянської СРСР. На знімку (зліва направо) стоять: І. К. Пилип, Г. О. Шенкер, О. М. Талан, А. Г. Бодаренко, А. К. Савін, Г. І. Ніколаєв, А. С. Бончак, П. В. Бончак, Г. Н. Шенкер, сидять: М. О. Шенкер, О. І. Шенкер, І. А. В. Андрійко, А. С. Бончак, Н. В. Кричак. 1958 рік.

ля влаштувати у будинку напроти — в приміщенні Ружницького поштово-телеграфного відділення. Поранені лежали просто на підлозі, вистеленій соломкою. За бійцями потрібен був догляд, лікарі, фельдшери, санітари падали в піг від втоми. Не знали спочинку і їхні помічники, вчорашні школярки: Надія Кам'яницька, Олена Ладутько, Галина Остапенко, Людмила Гнатен, Ганна Шиманська, які цілодобово були біля поранених. За самовіддану працю наших медиків 1945 року Ружницька районна лікарня нагороджується перелітним Червоним Прапором.

В квітні 1945 року фашистів було відволено роботу 20 ФАПів у селах Ружниця, працюючи яких також виконували багато роботи по наданню лікарської допомоги пораненим бійцям і місцевому населенню.

Багато медиків, які почали працювати у нашому районі в 1940-х-1960-х роки, також мали на плечима неабияку лікарську практику. Серед них лікарі І. А. Анісімов, П. В. Виченко, П. А. Бойко, І. К. Писоваров. Проїхали великими дорогами війни фельдшери П. П. Каслюк, І. І. Мальцов, В. М. Суєнін, В. П. Щербетюн, медсестри Л. С. Анісімова, О. М. Васильєва, Я. Ф. Передрій, П. Д. Пешко та інші.

У період з 1945 по 1947 рр. завідувачем Ружницьким райдоросвідділом була фельдшер Марія Пилипівна Мельник, відмінниця охорони здоров'я СРСР, а зарайлікарною — Коломість. В 1947 вводиться посада головного лікаря районної лікарні. На цю посаду призначається лікар-рентгенолог Радчишко, який одночасно завідував райдоросвідділом.

На початку 1960-х років сільськими працівниками Ружницької райлікарні розпочинається спорудження допоміжних будівель. 1968 року лікарню було розширено до 75 ліжок. 1969 р. відрили нові приміщення для пологового та дитячого відділень на 25 ліжок. 1982 р. вводиться адміністративний корпус і пральня. Таким чином вдалось обільши-

Працівники Висхідської лікарської лікарні, 50-ті роки.

ти кількість ліжок у районній лікарні до 150.

Тільки на початку 1960-х до всіх відділень була підведена вода. Але залишилась ще одна важлива обставина, яка не дозволяла повноцінно працювати: протягом після 23 години припинялась подача електроенергії і у випадку невідкладної операції анестетикам доводилось працювати хірургами гасочними лампами. 1962 р. завдяки сприянню заступника очолюючи адоруючи УРСР Семента Семелювича Лаврика при районній лікарні була встановлена автономна електростанція. На початку 1960-х рр. у дев'яти відділеннях ЦРЛ працювало 130 медичних працівників. З них 15 лікарів з вищою освітою і 62 середніх медпрацівників. Лікарня мала тоді три машини швидкої допомоги.

Наприкінці 1960-х у Ружницькому районі окрім ЦРЛ

функціонували ще п'ять дільничих лікарень (у Білківці, Вчорайшовому, Вержині, Оршці, Топорак), тублікарня у Шничицях, 36 ФАПів і один здравпункт, три молочні кухні (у Ружині, Білківці і Вчорайшовому), у яких працювало 27 лікарів, 220 середніх медпрацівників, акушерів, медсестер, 230 осіб обслуговуючого персоналу. Багато передового досвіду протягом багатьох років постійно були Білківська дільнична лікарня (головний лікар П. А. Войко), Вчорайшовська дільнична лікарня (головний лікар А. О. Заревський), Номиркоцької ФАП (завідуюча М. П. Мельник). Добросовісна і самовіддана праця А. П. Вілошницької, Г. С. Виченко, А. С. Виченко, П. А. Войка, Н. Ф. Стрільчука, М. П. Мельник була відзначена присвоєнням їм високого звання відмінника охорони здоров'я, а 1966 року Ганну Єремівну Виченко нагороджено Орденом Трудового червоного Прапора.

Ганна Єремівна Бічєнко

Історичне фото медичного персоналу Ружичанки

1975 року завершується будівництво нового корпусу на 240 ліжок у Ружині і ще одного сучасного приміщення Білківської дільничної лікарні. У центральній районній лікарні головним лікарем був тоді А. С. Колосник, а в Білківській дільничній — П. А. Войко. Медичний заклад, очолюваний Петром Андрійовичем і в 1970-х залишався базою передового досвіду. П. А. Войко зміг згуртувати й максимально мобілізувати змінні та здібності ко-

лег у найвідповідальніші моменти, сам особисто був проявом великої відповідальності за довірену йому місію лікування людей.

За увесь час роботи хірурга П. А. Война практично ні у кого з його пацієнтів не було післяопераційних ускладнень. Доводилось Петру Андрійовичу виконувати взагалі унікальні операції: запрошували його на роботу в Житомир, але П. А. Войко не уявляв собі життя без свого колективу, без односельців, яким — відчував — дуже потрібний, і відмовився. Найвищою нагородою для нього були віддані слова притовнаних ним людей, з державою відзначала присвоєнням звання "Заслужений лікар УРСР".

Не менш піднесених слів заслугами багаторічної самовідданої праці Олександри Дмитрівни Паливської, подружжя Виченків — Людмила Євгенівна і Петра Васильовича, його сестри Ганни Євгенівни Виченко — лікарки-педіатра. Малюнок смертається в року у рік в Ружинському районі була найкраща в області. Тому Ружинська лікарня була базою передового досвіду області.

У другій половині 1970-х років було відкрито ФАП у Вистріпці, зводиться новий корпус Висоцької дільничної лікарні, що дозволило кількістю ліжок у ній збільшити до 75.

У 1980-х роках мережа медичних установ району розширюється: будуються нові приміщення ФАПів у Сазнах, Мар'янівці, Зораному, Городку, Ягвині, створюються лікувальні лабораторії в Огішці і Чорнорудці. У районі тоді працювало 787 медиків. З них 69 лікарів і 328 медсестер. Обласним відділом охорони здоров'я відзначалась праця завідувачою дитячим відділом центральної районної лікарні Г. П. Чернової, завідувачих фельдшерсько-акушерськими пунктами с. Городка Г. А. Котлярчук, с. Чорнорудки — В. С. Єдник, с. Шичинців (Г. А. Панчун), Немерівців (В. В. Шинько), лікарів ЦРЛ М. П. Зотул, А. Д. Омельчука, А. Д. Капури, Г. А. Поліщука, П. А. Ве-

лечка, В. П. Кави, Г. Т. Нрової, Г. С. Бачанко і П. В. Билченка.

На сторінках районської газети "Радянське село" неодноразово можна було прочитати слова подяки від пацієнтів та їхніх родичів. Ось лише один уривок з багатьох вдячних відгуків: "Нещодавно Катерину Іванівну у важкому стані привезли у районну лікарню. Кілька днів майже не відходили від ліжка хворі завідуючі хірургічним відділенням В. О. Коломієць, лікарі П. В. Бачанко, П. М. Печенюк. Їх майстерність, чуйність і піклування працівників відділення В. М. Доліської, А. Г. Бучари, Г. П. Жулінської, Н. А. Дранюк, Л. В. Тмач, влого персоналу допомогли хворій швидко звестися на ноги. Смицьке спасибі людям з чуйними серцями і вестомними руками".

1990-і роки були позначені негативними процесами в українській економіці, що одразу відбилась на фінансуванні системи охорони здоров'я. Головний лікар ТМО В. Науменко у своїй статті від 28 червня 1998 року відзначав, що бюджет охорони здоров'я 1998 року становив 1,8 мільйона гривень або 37 гривень на одного жителя району. Потрібно було шукати якісь неординарні шляхи вирішення проблеми дефіциту коштів.

Новий головний лікар Рухомарського ТМО М. П. Зогуля зібрав вилід у використанні альтернативних джерел фінансування і матеріально-технічного забезпечення медичних закладів району. ТМО вилось саме заробляти гроші: на умовах співпраці з сільгоспідприємствами виробується продукція, частина якої реалізується, а частина йде на валорійні обідні хворим, що знаходяться на стаціонарному лікуванні. ТМО має підсобне господарство і садок, тому в раціоні хворих — постійно м'ясо, салати із свіжих овочів, компоти, фітотчай. Було також відкрито дві госпрозрахункові аптеки; продаж ліків приносить додаткові гроші на потреби медичних закладів району.

Нині Ружиківське ТМО — це комплекс медичних установ району, до складу якого входять ЦРЛ, дві дільничі лікарні, 6 лікарських амбулаторій і 34 ФАПів та ФП. У районі працює 84 лікарів, 216 середніх працівників і 106 осіб обслуговуючого персоналу.

Центральна районна лікарня має 10 відділень: поліклінічне (зав. П. П. Ганджук), терапевтичне (зав. В. І. Білоус), неврологічне (зав. Г. А. Поліщук), хірургічне (зав. В. О. Коломієць), травматологічне (зав. О. М. Зозуля), лор-відділення (зав. В. В. Павленко), полозове акушер-гінекологічне відділення (зав. І. М. Первушин), інфекційне (зав. А. І. Помирлану), інтенсивної терапії (зав. В. Е. Гуменок), дитяче (зав. В. Г. Науменко).

У 1990-х роках керівництвом районного ТМО і обласним відділом охорони здоров'я відзначалось сумлінне і добросовісне виконання своїх обов'язків Н. К. Крижанівської — медсестри дитячої консультації, З. І. Дарнач —

Працівники інфекційного відділення Ружиківської ЦРЛ. 90-ті роки. В розмовному порядку Г. Г. Лавришин.

старшої медсестри дитячого відділення, Н. П. Шулак — медсестри відділення переливання крові, Н. А. Помирляну — завідувачого лабораторією, лікаря Л. В. Коси.

Високе звання відмінника охорони здоров'я присвоєно нині працюючим лікарям Л. А. Апанасевич, П. А. Величку, В. П. Каві, В. О. Коломійцю, А. І. Помирляну, І. М. Шевчуку. Однадцять лікарів ЦРЛ мають звання професійну категорію по своїй спеціальності. Серед них: М. П. Зозуля, Н. Г. Зозуля, К. В. Кала, В. Г. Науменко, О. М. Пенюк, Г. А. Поліщук, Гуманюк.

Продовжувачем славної традиції Волинської дільничної лікарні є її головний лікар П. І. Карий. Відзначити слід від людей заслужила також чуйність і професійна компетентність працівників Радаїшівської дільничної лікарні, очолюваної М. А. Шаць.

На першолінії постраждалих хвороб стоять працівники районної санітарно-епідеміологічної станції: лікар-лаборант Н. С. Капура, помічники санітарного лікаря О. І. Чуйков, К. М. Мазур, В. В. Дудукало, помічники епідеміолога А. В. Сторожук, дезінфектора Л. І. Рудежко, В. В. Сем'янова, А. Т. Гладкино, лаборанти Н. М. Нікшик і Н. Д. Душно, молодша медичка сестра Н. М. Монашук.

Медичні працівники району, незважаючи на існуючі труднощі домашнього часу, залишаються відані своїй професії, своєму професійному обов'язку.

Освітні заклади Ружницького повіту в минулому і сучасності

Найдавнішою документальною свідкою щодо заснування освітнього закладу у нашому краї є рішення Варшавської освітньої (навчальної — Г. М.) комісії від 15 січня 1778 про відкриття школи при Вілківському костелі на кошти княгині Марії Радзівілл, власниці містечка. Дещо пізніше з'являються школи і при православних храмах. Зокрема, 15 вересня 1842 року розпочинається навчання при Гергівській церкві у Вілківці, 10 вересня 1843 при Покровській церкві у Шпичницях, 19 листопада 1844 р. при Владиславській церкві у Малех Нізгурцях, 15 листопада 1845 р. — у Мозжалівці. Згодом церковно-приходські школи відкриваються й у інших селах Ружницьчини. У таких школах дітей навчали молитвам, церковному співу, церковнослов'янській і російській мові, арифметиці, а ділячат, окрім того, рукоділлю. В маленьких селах, таких як Мар'янівка, Черемуха, Юзівка, Царівка, де не було церкви, організовувались школи грамоти. Навчали у них дітей особи, які й самі були люди освічені: мали за плечима один-два класи церковно-приходської школи. Учні за два-три місяці (стільки тривало навчання) мали оволодіти основами церковного звення, навчитись трохи читати і рахувати.

В утворенні земств з'являються й земські школи. Відкриваються вони у Вистрику, Верхівні і Топорах. Утримувались такі школи на кошти самого населення. Міністерство народної освіти зі свого боку також виділяло гроші на відкриття і утримання шкіл, які називались тоді міністерськими училищами. Так, були засновані двоє-

Учні Рухоміної сільської народної школи. Початок 19-го року. Публікація з газети.

ласав училища в Ружині (1873р.) й однокласне у Білківці (1842 р.)

Попри розширення мережі шкіл різного типу тільки третяка дітей шкільного віку навчалась (див. документ 1). Серед учнів значно переважали хлопчики. Приміром, у Білківському однокласному училищі 1882 р. навчалось 36 хлопчиків і лише 2 дівчаток. Подібне співвідношення зберігалось і в наступні роки. Навіть 1925 року у Карбачівській школі з 87 учнів — 82 хлопчиків. Пояснюється це тим, що саме взамку для дівчаток було багато роботи: прости, ткати, вишивати.

Так як мова навчання в усіх існуючих школах була російська, українці, а також представники національних меншин, які проживали на українській землі, були по-

бавленні можливості отримувати знання на рідній мові.

Користуючись тим, що 1892 року відміняється закон про навчання (тобто несанкціоноване державною владою. — Г. М.) навчання, національні меншини заснують свої школи. У селах Румунщини Буковини, Валахії, Зарудинцях, Малій Червонці та Преченіці з'являються польські школи. Проте вже 1907 року усі вони були закриті під приводом того, що ділять без офіційного дозволу. Середньміські ж навчальні заклади — гімназії в Румунії та школи у Білгороді й Вчорайшному — продовжували працювати і в наступні роки. Українським шкіл у часи царської влади на території Румунщини не було.

Тільки зі створенням Центральної Ради починається становлення української школи. Якщо у великих містах процес українізації зустрів сильний опір з боку москвофільських сил, то у нашому провінційному краї, де серед жителів переважали українці, він проходив досить спокійно і природно. Церковно-приходські школи перейшли у відання земських укрив. У зв'язку з цим замість церковно-парафіяльної школи у Верквіші засновується гімназія з українською мовою навчання.

У період гетьманату (грудень-листопад 1918 р.) українізація освіти продовжується. Окрім навчання української мови, у навчальні програми вводяться як обов'язкові предмети історія та географія України. Виходяться масовими тиражами українськомовні підручники. У часи Директорії українізація школи здійснюється ще інтенсивніше.

З встановленням радянської влади система освіти зазнає корінних змін. В липні 1919 р. Раднарком УСРР ухвалив "Положення про одну трудову школу Української СРР". Всі колишні гімназії, міністерські однокласні училища, церковно-приходські школи були реорганізовані у трудові школи. 1920 р. Раднарком затвердив постанову "Про боротьбу з неписьменністю", згідно якої все населення республіки віком від 8 до 50 років повинно

було вчитись читати і писати. Але вчителів катастрофічно не вистачало. Тому з метою вирішення цієї проблеми відкривається ряд педагогічних шкіл. Одна з них — у Вчорайшому (1920 р.). Разом з тим розгортається мережа сільськогосподарських шкіл. 1921 р. відкриваються агрошколи у Вчорайшому і Березівні. Наступного року їх об'єднали в одну — Березівнянську агрошколу.

1923 р. в Україні засновується товариство "Геть неписьменність"; проводиться робота під гаслом "кожний письменний — навчи неписьменного". Так, 15-річна учениця 7 класу Білківської української трудової школи навчала групу дорослих в кількості 40 осіб. В усіх селах було утворено пужсти ліквідації неписьменності. Їх керівниками призначались вчителі: у Ружині — Г. Стасівич, Вистрику — П. Лавицький, Мовчанівці — К. Лазарюквич, Ягнятиві — Ф. Тобічун, Березівні — Ф. Коменко.

Протягом 1922-1923 навчального року у школах району навчалися діти з голодуючих районів Росії — більшість з Самарської, доглядались у сім'ях наших місцевих мешканців.

1923 р. у Ружинській волості діяло 8 шкіл, у яких 21 вчитель навчав 859 учнів. Вже 1925 р. на території сучасного Ружинського району налічувалось 48 шкіл. В тому числі 10 польських (у Великій Черняхівці, Городку, Березівці, Топорак, Кордововці, Юванці, Чеховій, Ренусі, Зарудницях, Малій Черняхівці), три єврейські (у Ружині, Білківці, Вчорайшому). Майже кожна школа мала 4-8 гектарів землі, яку обробляла сама, або, що було найчастіше, віддавала в оренду на полювання промислу.

Покри розширення мережі шкіл навіть 1928 р. навчалась тільки третина дітей шкільного віку. Час початку і закінчення навчального року змінювався пов'язаний з тривалістю сезону сільськогосподарських робіт. Лише 1936 р. в країні було запроваджено єдиний день початку на-

вчального року — 1 вересня, а також єдиний день його закінчення. Замість комплексної системи навчання вводилась предметна система викладення.

З початку 1980-х рр у Сакнах відкривається дитячий будинок, в якому знаходились під доглядом сироти та напівосироти, чії батьки були вбиті або померли в період голодомору 1932-1933 рр. Виконавелькою у цьому дитбудинку протягом 19840-1985 рр. працювала поетеса Людмила Волошка. Дитбудинок, чи не тоді називали дитячі колонії, розміщувався у двоповерховому будинку поміщика М. Абрамовича. Діти, трудячись на виділеній їм землі, самі забезпечували себе усіма необхідними продуктами.

Іван Михайлович Сакно.

Сакно Іван Михайлович, народився 1927 року в с. Сакнах, Рівненська область.

Неодолі мирне життя нашого народу перервала Друга світова війна. 17 липня 1941 року фашисти окупували Ружаничину. В січні 1942 р. рейхскомісар України Е. Кох видав наказ, у якому викладались умови відкриття початкових, як їх тоді називали, народних шкіл. Але окупаційна влада займалась школьні будівлі під свої потреби: для влаштування комендатур або розміщення солдат. Тому для організації навіть початкової школи потрібно було шукати якесь інше приміщення. Навчання дітей кілецькінцем налагодилось, але тривало воно щонайдовше три місяці та й кількість учнів була вже значно меншою, ніж перед війною.

Одразу по вигнанню фашистів з нашого краю розпочинається відновлення нормальної роботи шкіл. Союзного

значення набув патріотичний почин жителів села Верхівки, які одними з перших виявили ініціативу по відбудові шкільних приміщень народним методом. 1944 р. у школах Ружівського району 174 вчителі навчали 5496 учнів.

Умови воєнного часу наклали свій відбиток і на зміст шкільного життя. Було введено обов'язкове для учнів прагнання по-військовому, заняття з військово-фінансової підготовки проводились навіть у початкових класах (див. документ 2). Багато учнів не могли відвідувати школу, бо не мали одягу та взуття. Для допомоги сиротам, а також сім'ям, які не могли купити дітям необхідніше для навчання, було створено фонд збору. Крім того, районна влада дала вказівку колгоспам вантаж на себе обов'язок забезпечення дітей-сиріт продуктами, одягом і взуттям (див. документ 3).

Наприкінці 1940-х - на поч. 1950-х рр. кількість учнів різко скоротилася — даліся вплив наслідки війни. У той важкий час учні навчалися у дві зміни, адже школи не будувались — проводилась тільки добудова і ремонт

*Вчителі та учні районної школи народної освіти.
На знімку (зліва направо):
Т. Е. Мазурів,
Г. С. Катрушак,
А. Костюк,
О. М. Демченко,
А. В. Саво,
М. Г. Пашков.
Початок 50-х рр.*

Заочний виступ НРСР А. А. Бабірин. Фото 70-х років.

той важкій час учні навчалися у дві зміни, адже школи не будувались — проводилась тільки добудова і ремонт старих приміщень.

У 1960-х рр. набував популярності створення хороших колективів серед вчителів. Щорічно відбувалися огляди-конкурси. Неодноразово брав участь у них хор вчителів Вчорайківської школи: став призером обласного огляду художньої самодіяльності. У ці ж роки між педагогічними молодтями регулярно проводились стрілецькі змагання. Зокрема, 1967 року у районських змаганнях перемогу святкувала команда білорізьких вчителів, а в особистій перемогі переміг представник цієї ж школи В. Дубравський.

1968 року термін навчання в середній школі продовжився на один рік. Це було зумовлено введенням трудового навчання. У кожній школі сформувались виробничі бригади, учні двічі на тиждень працювали в полі на закріп-

лась до 10-річної освіти. В організації продуктивної роботи шкіль була немала заслуга І. М. Салаги, котрий тривалий час (з 1946 по 1972 рр.) очолював Ружинський районний відділ народної освіти. Відзнакою його сумлінної клопіткої праці стали високі урядові нагороди: орден Трудового Червоного Прапора і медаль А. С. Магаринна "За заслуги в галузі освіти і педагогічної науки".

У повсякденні роки двоє вчителів району також були удостоєні високих урядових нагород: С. Є. Шуляк — ордена Леніна, І. О. Гончарук — ордена Трудового Червоного Прапора. А. А. П. Мадніч було присвоєно звання "Заслуженого вчителя УРСР". 1967 року орденом "Знак Пошани" відзначила Батьківщина працю вчительки математики Ружинської школи Г. М. Томчино. Галина Максимівна була обрана від педагогів району делегатом II-го Всеукраїнського з'їзду вчителів, який проходив 1968 р. у Москві.

1970 року у 45 школах Ружинського району працювало 648 учителів, які загалом навчали майже десять тисяч учнів. Окрім того, у зочній школі навчалось ще 1100 учнів. У 70 роки багато вчителів району були нагороджені орденами і медалями. Серед них: С. В. Мишківській — орденом Трудового Червоного Прапора, О. В. Рябчук — Орденом Дружба народів, Л. Ф. Лозіньська, Н. П.

Подарок Миколайки Ольги Іванівни. Сестрички Ванда і Марія.

Дмитрук, Л. А. Соколівська — орденом "Знак Пошани", В. О. Миток — "За трудову відзнаку". Звання "Заслужений вчитель УРСР" було присвоєно Л. А. Вабицькій, вчительки української мови та літератури Прибережненської школи.

Віктор
Олександрович
Мішко, який
Прийняв
Відрадієнню
Гладу вчитель,
вчитель
математики
Ружинської школи.

УРСР» було призначено Л. А. Воблицькій, вчительку української мови та літератури Прибровськецької школи.

У районі розгортається будівництво нових шкіл, зокрема у Карабачисі і Немаровцях; початкові заклади забезпечуються необхідним обладнанням і меблями. У 1980-ті шкільне будівництво продовжується ще швидкими темпами. Тільки 1982 року до ладу стають дві нові типові школи: у Ружині (на 1126 учнів) і Зарудинцях (на 820 учнів), а наступного року і в Єлпятині. 1982-1983 навчального року в районі працювало 575 вчителів. Число педагогіс-орденоносців зросло на М. П. Нутер, нагороджена орденом "Знак Пошани" і Т. С. Покропивна, удостоєна ордена Слави III ступеня. Медаллю "За трудову доблесть" була відзначена М. І. Любарська, а О. І. Мишківській присвоєно звання "Заслуженого вчителя УРСР".

1980 роки були золотим часом команд Ружинської школи в гесології та змаганнях інспекторів вуличного руху, які на обласних змаганнях постійно здобували призмові місця. У цих перемогах велика частина праці наставників: вчителів гесології В. О. Матюк і вчителів трудового навчання В. П. Матайчука. Наприкінці 1980-х на початку 1990-х

тель математики Ружинської школи В. О. Митюк представляє вчительство району на Першому з'їзді педагогічних працівників землевської України.

У 1990-ті роки неодноразово відзначалась успішна і сумлінна праця вчителів С. В. Матвійчука, С. М. Гаврилова, В. О. Митюк, М. К. Осаволонна з Ружинської; А. С. Вугріа, М. І. Найчука, С. І. Колісник з Ягитинської; П. П. Бани з Топорівської; Р. М. Слюсар, В. І. Язковоса, Л. Й. Лоскучерявої з Вілківської; Г. Н. Гладько, Г. М. Простопчук, В. З. Ядуна з Бистрицької; М. А. Пасаренко, В. І. Галушко з Мовчанівської та багатьох інших.

Нині, у 2000/2001 н. р. в 34 школах району 558 вчителів навчають 4897 учнів. Методологічне забезпечення шкіл і дошкільних закладів здійснюють працівники методкабінету під керівництвом О. Б. Коліновського, а загальне керівництво – відділ освіти на чолі з В. Г. Федорчуком. Проблеми, пов'язані з вихованням підростаючого покоління знаходяться в полі зору постійної уваги райдержадміністрації і безпосередньо голови РДА І. Д. Ренн. Задяки взаєморозумінню і підтримці легше долати труднощі сьогодення.

Документ I. Статистичні відомості про освіченість населення

Назва населеного пункту	Загальна кількість населення	Кількість грамотних чоловіків	Кількість грамотних жінок	Загальна кількість грамотних	Тип школи	Кількість класів (класів)
М. Вільшівка	8000	880	180	1060	церковно-приходська	280
М. Дарувівка	2000	400	90	490	церковно-приходська	240
М. Голубівка	1800	280	80	360	церковно-приходська	180
С. Оліва	1050	281	70	351	церковно-приходська	120
С. Зарудинці	800	130		130	школа	60
С. Мар'янівка	320	70	30	100	школа грамоти	12
с/пгт Чернуха	320	80	30	110	школа грамоти	80
М. Сівиця	600	80	40	120	школа грамоти	13
М. Малий Чернівець	1700	180	80	260	церковно-приходська	200
М. Малий Нелюбів	1800	220	100	320	церковно-приходська	200
С. Бродівка	1800	210	80	290	церковно-приходська	170
С. Білгород	1800	280	80	360	церковно-приходська	200
С. Вільшівщина	1100	130	70	200	церковно-приходська	80
С. Червоноград	2000	310	160	470	церковно-приходська	240
С. Вільшів Чернівець	1800	220	80	300	церковно-приходська	170

Документ II. Звіт про роботу шкіл Рухомцяного району в 1943-1944 н. році.

I. Загальні відомості

Рухомцяний район звільнено від німецької окупації 29 вересня 1943 р. 30 вересня 1943 р. почав функціонувати районний відділ народної освіти. До 3 січня 1944 р. РВНО не мав школи 165 пунктів. На 3 січня 1944 р. всі школи району були повністю змінені (заочно-стаціонарні). Але в міському центрі Червоної Армії більшість шкіл була забита від німецької і їм потрібна відновлення частково. Але в окремих школах в процесі становлення життя починало продовжуватися.

Починаючи з вересня береться міські, а в окремих школах в сільській місцевості всі школи розпочали нормальну роботу.

II. Стан загальної освіти загальноосвітнього навчання

До війни, тобто до 1941 р., район мав чотири середні школи з кількістю до 1200 учнів і 90 пунктів і 10 початкових шкіл з кількістю 900 учнів і 33 пунктів. До війни були організовані школи. Дуже рідкий був випадок, коли дитини приносили свою книжечку по закінченні 4-ї класу.

В період німецької окупації окремі народні освіти в районі закривали. В перший рік окупації, в рідких провалах розпочався розвиток німецької освіти (в окремих школах, але роботи в них становило найбільше 2-3 класи, в часі учнів, що відвідували школу були дуже малі). Так, наприклад в сільській місцевості відвідували 20-30 учнів, а в загальноосвітній

VI. Кадр.

На початку навчального 1943/44 року всі школи району були майже повністю розкомплектовані українцями. З початку липня була повністю вкідана з міського і державного університету по мобілізації в ряди Червоної Армії.

В 1944 р. почалися в школах осередки, Вчительські осередки — IV, а в спеціальних школах осередки — II, в середньому підготовчому — III, в спеціальних середніх школах — IV, в загальних середніх — III.

**Документ 3. Протокол №31 засідання виконкому
Рухомської райради депутатів трудящих від 29
вересня 1945 року.**

Середня: Про від початку в школах району (Діти, директори шкіл: Славківської мов. Борщів, Кучмицької м. Костюк, Гонорівської м. Фелдман, Зарудинської м. Калита, мов. РМНО мов. Шукла).

Виконком відзначає, що вчителі в школах району ретельніше з матеріальною допомогою — I класом. Всі діти шкільного віку охоплено повністю. По всіх школах району в I—IV класах вжито понад 1204 р. тов. В період школи на всі діти введено підготовчі школи. У Кучмицькій підготовчій по періоді вікору охоплено 8,7%, у Карбулівській 7,9%, у Даринській 6,7%.

Школа району дуже глибоко забезпечена підручниками, а особливо I-ші класи — книжки брешівські. Директори шкіл, керівники сімейних організацій мають звертати увагу на поліпшення матеріально-побутових умов роботи дітей-сиріт, які на брешівському одразу і вартують на підготовчі школи.

Вислідом з цього питання Рухомської райради депутатів трудящих постановляє:

1. Водити увагу для РМНО мов. Шукла організувати суцільний контроль над здійсненням плану про матеріально-побутові питання по всіх школах району.

2. Водити увагу мов. Ничкайіла вчителі виконати підручники та книжки для шкіл.

3. Водити увагу всім сімейно-опікунів та директорів шкіл створити нормальні умови для дітей-сиріт, забезпечити їм їжу, одягом, взуттями, а по тих класах, де в школах відсутні діти-сиріт (Рубіно, Топора, Владівка, Кучмицька, Боршівка, Владівська, Карбулівка, Турбішка, Еммануїлівка, Голубівка, Мачинська, Даринка) утворити спеціальні патронати.

4. Директори шкіл організувати при кожній школі шкільні сімейні комісії, які по можливості виступають в ролі сім'ї.

**Документ 4. Виступ в школі про бітків, які були
завезені німецько-фашистськими окупантами
в школу району.**

Рухом. До початку війни Рухомська СШ мала понад 4 класи друкарів друку. Два класи були спеціальними і спеціально побудованими для школи. Після звільнення територія осталася такою для. Другі два класи повністю зруйновані. Однак залишилися друкарські машини в 1941 г. Друкарі працюють на підприємстві, а тільки фотодру-

формата архаиче. Второе здание построено в 1943 г. 28-29 декабря с целью ликвидации при отступлении. Оставшиеся два здания похищены боинскими партизанами. В здании (структурно) размещались библиотекознаки, а потом казначейство с полковой.

Директор Я. А. Голыцкий.

Бурованка. В августе 1941 г. при входе в с. Бурованку немцами-фашистами частями, вошедшей армейской части размещались в нашей школе, были там одни парты. Во это время немцами партизанами были похищены и уничтожены все предметы школьного быта (19000 руб. В 1941 г. в ноябре при отступлении немцами-фашистами частями в северной части Польши (Сувальской и Ружичинской области) наша школа окончательно была разрушена: сгорели столы, парты, двери. В 1944 г. в ноябре в школе при отступлении немцами-фашистами бомбардировки и школы похищены все двери. От здания остались лишь стены, архаиче и каменное основание.

Директор М. С. Петровичев.

Гурбичин. 23 марта 1941 года школа Ружичинской полковой была разрушена армией немцами села Гурбичин, директора начальной средней школы ст. Аполонского Франца Зарудинского, ст. Александр Николаевича Федорова, Валентина ст. в Бурованской школе школы.

25-26 декабря 1943 г. в школе размещались партизаны-коммунисты частями, которые начали разрушение и сжигание нашей школы.

Директор школы П. Н. Дроздов.

Мачиничин. В III 1941 г. немецкими частями в составе 13 бомбардировщиков нашей школы уничтожены все предметы школьного быта. В школе уничтожены все предметы школьного быта, но не был сгорел и сохранился быта.

С апреля по июль партизаны армией фашистскими уничтожены в нашей школе, партизаны нашей части похищены все предметы школьного быта. Немцы в школе сгорели около года и уничтожены все предметы школьного быта и похищены все.

Директор школы П. Г. Враный.

125

Немиринська школа: 125 років діяльності

Школа у Немиринцях була збудована 1875 року на кошти місцевої поміщиці Ольги Миколаївни Кудалової. Заклад тоді став казнимatics однокласним народним училищем, навчання у якому тривало два роки. На його утримання держава виділяла щорічно 200 рублів, а громадянськість села – додатково ще 100 руб. Першим вчителем в училищі в його часу заступником був священик Володимир Миколайович Топачевський. 1876 року з ініціативи керівництва Київського учбового округу в навчальному закладі відкрився клас для дорослих. 1889 р. у ньому навчалося до 40 осіб. Працювали у той час в училищі Христяф Ієрнімаїович Чижєвський, Володимир Миколайович Топачевський і місцевий диянов Долінський, який навчав учнів церковному співу. Училище відвідувало тоді 50 дітей (42 хлопчики і 8 дівчаток). Через шість років кількість учнів (без класу для дорослих) збільшилась до 62. Навчання розпочиналось і закінчувалось щороку в різний час в залежності від тривалості сезону сільськогосподарських робіт. В селі кожна сім'я мала в середньому по 3-7 гектарів землі і обробити її без допомоги своїх дітей одні батьки, звичайно, не могли.

Зі встановленням у нашому краї радянської влади усі існуючі початкові заклади для дітей були реорганізовані в єдині трудові школи. Немиринське народне училище тепер отримало статус 4-річної трудової школи, яка вже у листопаді 1920 року розпочала роботу. Знаходилась школа у тій самій будівлі, що складалась з семи кімнат, але тільки у двох навчались учні – ще у двох були влаштовані квартири для вчителів, а решту кімнат орендувала

Виконавчий і виконавчий комітет	№ акції	№ акції і дата акції
<p>1. Виконавчий і виконавчий комітет, складом з 1921 р. складався з чл. вик. ком. На голову утворено виконавчий ком. складом з 1921 р. з пр. 1000, 1000 р. Грошовий 60 п. з 1921 р.</p> <p>Голов. Виконавчий комітет, Членський, М. П. Голов. Ком. р. 1000.</p> <p>Виконавчий, склад Виконавчий Ком. Грошовий, М. П. 1000 р.</p>	<p>24 акції 1921</p>	<p>1 акція 1921</p>

- Фрагмент з "Пам'ятної книжки Комітету робітничої освіти на 1922 рік" з відомостями про виконавчий Комітетської школи. Друкована справа.

міщення і землі (понад 1 гектар) – загальною 60 крб. Таким чином формувався місцевий бюджет. З нього виділялись гроші на ремонт і паливо, що становило левову частину витрат – близько 100 крб; а також на закупівлю обладнання – 25 крб і на зарплату вчителів – 3 крб 45 коп (у 1924/1925 навч. році).

В 1921/1922 н.р. школу відвідало 106 учнів, які навчалися у дві зміни. Працювали тоді у школі М. В. Топачевський і О. П. Городецький. Олександр Пилипович був завідувачем школою. 1923 року його на цій посаді заступив Петро Миколайович Савченко. В 1924/1925 н.р. у школі вже здобували освіту 149 учнів (100 хлопчиків і 49 дівчаток), а в 1928/1929 н.р. – 142. В 1930 році школа стає чотирикласною. Про той час згадує колишній учень Немиринської школи, який полковник запасу Микола Григорович Ходяківський: "В перший клас Немиринської школи я вступив 1927 року. Важкий це був час. Не вистачало зошитів, підручників, ми були погано одягнені. У класах навіть замерзло чорнило. Мені особливо запам'ятався 1933 рік. В селі лютував страшний голод. Замерло багато сімей. Ми, голодні, напівроздагнені піонери, після закінчення навчання у школі весь період канікул охоро-

бівська влада під час своєї установи. На утримання школи з місцевого бюджету щорічно виділялось 80 крб., а обраний громадськістю села комітет допомогти школі збирав додатково ще 15-20 крб. Окрім того, начальний заклад одержував плату за оренду шкільних примі-

якби неогосподні городи, садки, поля, а в час жнив збирали колоски. Восени часто відривались від закварт для збирання цукрового буряка.

До цього часу пам'ятаю нашу піонервоєдму Ольгу Янівну Ольшівську, яка своїм ентузіазмом, організаторськими здібностями агітувала нас у дружну піонерську сім'ю. Вся початна агітація в селі оформлялась нами. Все це зміло направляла тодішній директор школи Ольга Іванівна Вернадіна.

В 1933/1934 н. р. піонерська організація школи зайняла перше місце в районі. Я і ще один учень були нагороджені путівками на Віломоро-Балтійський канал".

В 1934/1935 н. р. у школі навчалось 356 учнів. Минуло ще кілька мирних років. В літку 1941 року відбувся перший випуск десятого класу. Але не судилося випускникам стати студентами: за покликом серця стали вони на захист Вітчизни. Після звільнення нашого краю від німецько-фашистської окупації школа відновила роботу. Директором знову призначався О. П. Вернадіна. У 1942/1944 н. р. за списком навчувалося 301 учень, але насправді школу відвідувало менше учнів: частині із них не було в чому піти до школи. Про воєнний період в історії Немиринської десятирічки згадує колишній учень Віталій Дідовський:

"Я ніколи не забуду ту мить, коли я переступив поріг Немиринської середньої школи. Перший клас, перший день, 1946 післявоєнний рік. Щоб не заціпеніти, всі діти села прийшли раніше майже на годину. Невдома! нас розділили на перші класи і наш перший "Б" вийшла під свою опіку Ольга Микитівна. Вона була добра, лагідна і чуйна. Учила нас лише у першому класі. Я жила на кутку, який називався "Варшава" і, щоб обійти вулицю біля заводу, на якій завжди було болото, ми часто ходили найпростіше берегом, через невеличку річку. Іноді з нами ходила наша вчителька. Одного разу весною після дощу річка розлилася-

ся. Старшим через річку допомогла переправитись Ольга Микитівна, а меншим, рознувшись, босоніж перенесла через річку. Після цього вона захворіла, і через деякий час її не стало...

Нас приймала нова вчителька Любов Петрівна Петренко, яку направив відділ освіти у наше село. Це була добра людина. Завжди посміталась, її всі слухали і поважали, навіть хлопці, які через війну на 2-3 роки переросли свій вік для молодших класів.

З п'ятого класу почалась спеціалізація, різні предмети викладали Марія Тимофіївна Тимчук. Вона була знанка в українську мову. Її слово, мов крапля, баталісно раніло, коли відчувала нагу незбаліть і вичинот підіймало, коли бичила зацікавленість і тату до знань.

Фізнку читав Костя Спиралюкович Рыбан. Він багато знав, часто виходив за рамки шкільного курсу, розповідючи цікаві наукові розробки в галузі фізики. Ного найбільше поважали, він був у туці учнів, а ним було цікаво, можна було поговорити про різні соціальні проблеми та науки.

Вчительської семітної школи. 19-й рік. Фото зроблено в шкільному дворі.

На уроках української літератури після Марії Тимофіївни викладала Наталя Василівна Ковальчук і на уроках російської літератури, яку читала Ольга Паладійна Бернадіва, ми перинали у світ прекрасного. Математику викладала Віра Миколаївна Павленко. Вводила нас у світ науки математики вона не обмежувалась підручниками, а завжди давала нам стислий конспект та окремі розв'язкі типових задач і вправ, які ретельно ми записували у зошити. Таким зошит був коротким математичним довідником, який мав велике значення для таких, хто готувався до вступу в інститут або в технікум.

У світ казкового перетворення хімічних речовин вводила нас вчителька хімії Марія Семеновна Вайнштейн. Завдання її мудрості і наполегливості я став хіміком. Суворим падаїтизмом і глибокою переконаністю були перейняті уроки Микола Іллійча Дубина, вчителя географії, і Федора Гнатовича Махно, вчителя історії. Вони не йшли на компроміси ні за яких обставин, послуговавшись лиш ютиною і совістю.

Мертва тиша стояла у класі, коли заходила вчителька німецької мови Марія Захарівна Біленька. Німецьку мову вчили всі, навіть ті, що часто не виконували домашніх завдань з інших предметів.

Міні вчителі були щирі, чесні і благородні люди. Їхнє життя було у всіх на окоці і я не пам'ятаю випадку, щоб їхнє слово розходилось з їхніми діями. В стінах школи витів дух пізнання нового і цікавого⁷.

Підтримувала цей дух і вчитель історії Рачук Галина Макаріївна. Вона разом з учнями відтворювала сторінки рідної школи, свого села.

Йшли роки і дедалі гостріше ставала потреба у спорудженні нового приміщення школи. В січні 1977 було розпочато її будівництво працівниками Ружинського ПМК №52. Велику допомогу спорудженні нової школи надавали і жителі села. Швидко і організовано велось будівниц-

тво і вже 1 вересня 1977 року учні сіли за нові парти у класах, які ще зберігали легкий запах фарби й тепло турботи будівельників. З відкриттям нової школи у педагогіку впливовою молоді вчителі: Галина Миколаївна Григорук, Антоніна Антонівна Гоменюк, Лариса Миколаївна Куніц. У 1980-х роках вчительський колектив школи поповнили Валентина Петрівна Кот, Наталя Олександрівна Яценко, Людмила Іванівна Воронцова, Лариса Іванівна Гарбоуська, Тетяна Олександрівна Міськова. Зовсім нещодавно почали працювати у школі Тетяна Миколаївна Коваль і Людмила Іванівна Жуковська. Нині педагогічний колектив школи на чолі з її директором Людмилою Степанівною Козачук налічує 162 учні. Двом вчителям школи – Аллі Володимирівні Дробязк і Лідії Павлівні Гавзі присвоєно високе звання "Відмінників народної освіти", шес-

1981 рік. Салва Парсон у центрі. Фото з архіву школи.

того педагогіа мають I-шу кваліфікаційну категорію. Свідченням хорошої роботи вчительського колективу є досягнуті результати. 1999/2000 н. р. на "відмінно" завершили 25 учнів, двоє випускників, які закінчили школу, отримали свідоцтво в відпаномо – Олена Гробоук та Ірина Юхимчук, ще один учень – Микола Голубок – став срібним медалістом. Учні школи неодноразово брали участь в предметних олімпіадах районного та обласного рівня, у яких виявили глибокі знання і творчі мислення.

Серед випускників школи попередніх років багато досягли успіхів у науці, бізнесі та інших сферах народного життя. Це і Гавва Олександр Миколайович, доктор технічних наук, нині викладає в Академії харчової промисловості; Вуравський Микола Олександрович, керівник ансамблю "Берегівка", О. І. Ратук, кандидат економічних наук і П. І. Жебрівський, керівник агрофірми "Ян", і Ф. І. Жебрівська, генеральний директор ВАТ "Фармак". Філія Іванівна з адячістю атадує свідомі роки та своїх улюблених вчителів: директора школи Гавву Миколу Давидовича, завуча Жебрівського Августа Павловича, класного керівника Рибак Галлну Іванівну, вчительку української мови і літератури Ткачук Марію Тимофіївну. Вони у значній мірі опракули формування духовної основи особистості Філії Іванівни, ставляючої її характеру. Адже не просто керувати підприємством з чисельністю в тисячу працівників; дбати про технічне переозброєння і створення наукових виробничих потужностей; розширювати торговельні та партнерські зв'язки з країнами Європи. Ф. І. Жебрівська відчуває постійну потребу в підвищенні свого професійного рівня: проходила курси фінансового менеджменту в США, Німеччині та Японії, захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидат економічних наук і свої знання повсякчас застосовує на практиці управління підприємством. Тому цілком заслуженими є державні відпанам плідної праці Філії Іванівни: вона за-

Відпочинок в морі, після роботи, генеральний директор ПАТ "Фарма" Ф. І. Жебрівська.

городжена орденом "За заслуги" III ступеня (1997 р.) медаллю "За ефективне управління", Грамотою Українського Союзу промисловців і підприємців, Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України.

З ініціативи голови управління, генерального директора ПАТ "Фарма" Філі Іванівни

Жебрівської підприємство проводить широкую благодійну діяльність: надає безкоштовну допомогу готовими лікарськими засобами і грошовими внесками лікувальним закладам, благодійним фондам та іншим громадським організаціям. Не забуває Філі Іванівна і рідні Немиривці. Саме завдяки Ф. І. Жебрівській було обладнано комп'ютерний клас, виділено кошти на ремонт даху школи, жителям безплатно відпускаються ліки. У час фінансової скрути це неабияк підтримка і багатьом хворим допомогла побороти недугу, а деякому навіть врятувати життя. Одна з найстаріших будівель на території Ружаничини – костіол Римо-Католицької Парафії Великого Тіла у містечку Ружині реставрується також на кошти, виділені очолюваною Ф. І. Жебрівською підприємством.

Славна сім'я своїми дітьми, славна школа своїми вихованцями. Іх Немиривецька школа за свою 125-літню діяльність підготувала до дорослого життя близько трьох тисяч і кожному дала часточку свого тепла, але не стала холодною, адже доброта вчительських сердець безмежна, як безмежний світ пізнання, провідником у якому були і залишаються вчителі.

Історія Голубівської школи.

Восени 1920 року у будівлі колишньої церковно-парафіальної школи відкрилась 4-річна українська трудова школа. Першим її директором був Кирилішин. Так як шкільне приміщення існувало ще з минулого століття і ледь-ледь не валилося, його 1923 р. розобрала. Учні спочатку навчалися по хатах, а потім їх перевели у будинок, який стояв навпроти через Сільський став, на місці садби Панаса Крапчука.

Наступним директором школи або, як тоді називали, завідуючим, з 1923-1924 навчального року призначається Вернадія Олександрівна Карлович. Старшими пригадують, що він мав прізвисько, яке вказувало на його німецькі корені. І дійсно, за спогадами, він відзначався рисами, які вражали місцевих жителів та учнів: "ходив як інокодець", вільно володів німецькою мовою, відзначався витонченістю у манерах. Можливо, щоб уникнути небезпечних ускладнень з стосунках з представниками радянської влади, він перейшов на прізвище дружини Вернадіної Ольги Пилипівни, яка також викладала у Голубівській школі.

На початку 1930-х років завдяки новому директору Петру Олександровичу Мельнику було збудоване нове шкільне приміщення. Так як знаходилося воно поблизу спального і розбірного людьми палаци колишнього власника села дворянина Вікентія Мазаракі, учням доводилось довго займатись впорядкуванням пришкольної території. У 30-х роках при школі діяв інтернат для сиріт. Для нього відвели два приміщення: класну кімнату, у якій спали дітвота і кухню, де розмістили хлопчиків. Щодня на 22 дітей видавалось 8 кілограмів хліба. У той час у

Педагогічний склад, 1963 рік. На знімку, який зробив Геннадій: Г. М. Бондар, С. М. Осарован, Н. І. Митрошина, П. М. Чупров, Г. Г. Руднічук, Парис, Ю. П. Кравчишин, В. Ф. Бондар, О. С. Касала, П. Д. Касала (сидять) М. А. Касала, на сідінках, А. С. Касала, О. І. Монастирська, О. П. Кривош.

школі викладали Кудириська, П. Століція, Пецик, М. П. Вілюкова, Н. Негара, а очолювали педагогічний колектив школи директора Ф. Табачук (у 1934/35 н. р.), Грановський (у 1936/1937 н. р.), П. М. Сушко (1938-1941 рр.).

У роки німецько-фашистської окупації школа кілька місяців також діяла. Заняття проводились і закінчувались молитвою, першим уроком обов'язково — Закон Божий. Навесні 1942 р. учні ходили на роботу в поле, пізніше — на збирання врожаю. Невдовзі почали забирати до Німеччини, посилаючи під цю акцію і вчителі. Серед них — молода вчителька Голубівської школи Кравчук Ольга Петрівна. Їй вдалося вижити, повернутися до рідної домівки, до дітей, які чекали її у школі. Уроки у першій післяокупаційній 1943/1944 навчальний рік розпочалися 17 січня. Учні тільки повторювали матеріал, вивчений у попередніх класах. Директором тоді був Клебанівський

Петро Олександрович, а в 1944/1945 навчальному році — Павлівський Олександр Остапович.

Школу-семірічку відвідувало 240 учнів, яких навчали Ключан Параска Василівна, Столітна Поліна Давидівна, Цеганчук Євгенія Петрівна, Марчишина Надія Іванівна, Ворисюк Ольга Трохимівна, Василюк Густ Якович.

У період з 1946 по 1949 педагогічний колектив школи очолював Максим Федір Гнатович, заслужений вчитель УРСР. Після нього директорував Осиполон Петро Дмитрович. Влітку при школі діяв районний піонерський табір і всі організаційні турботи покладалась на Петра Дмитровича.

З 1968 року директором школи працює вчитель Машківський Станіслав Володимирович. Завдяки його ініціативі та керівництву було збудовано їдальню, тир. Посаджено і висаджено яблуневий сад. С. В. Машківський добився перетворення школи з восьмькласної у повну середню школу. Був у нього задум і щодо будівництва II нового приміщення. Але не встиг. Праця Станіслава Володимировича відзначена орденом Трудового Червоного Прапора, грамотами міністерства освіти УРСР, але головна нагорода — це вічна пам'ять учнів, колег-вчителів, для багатьох з яких він був найбільшим авторитетом, досвідченим наставником.

У С. В. Машківського вчилися влітку керівництву Григорій Миколайович Бардицький, Сергій Адамович і Тетяна Федорівна Яцук, забаралися досвіду Любов Володимирівна Вишківська, Раїса Миколаївна Малюшка, Надія Григорівна Оберемська, Галина Олександрівна Василюк, Людмила Володимирівна Полінінчук, Валентин Володимирович і Ольга Володимирівна Волниці, Людмила Сергіївна Дячук. Мудримі і чуйним наставникам для всіх і трохи молодших за віком вчителів були також Куликівська Юзефа Петрівна, Поліщук Галина Іларіонівна, Черток Параска Михайлівна, Дядевич (Кравчук) Ольга Пет-

річка, подружки Вондарів та Осаволюкіа, Мишківська Ольга Іванівна. 1988 року О. І. Мишківській присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

У 90-х роках у школі проходить поступова зміна покоління вчителів, вливаються в колектив молоді педагогічні надри Наталя Петрівна Вітечко, Іван Іванович Хитрий, Світлана Василівна Дойничко, Лариса Вікторівна Скорська, Валентина Федорівна Осаволук, Надія Іванівна Глечик, Геннадій Леонович Маторів. Відрадно, що колишні учні школи повертаються після закінчення педагогічних курсів у рідні стіни вже вчителями, зокрема Микола Григорович Глечик і Тетяна Іванівна Хитра. Багато випускників Голубівської школи залишилися працювати у рідному селі, а чимало доля розкидала по світу.

Маленький Василь Павлович, доктор медичних наук, викладає у Вінницькому державному медуніверситеті ім. Пирогова, Вітчук Микола Олександрович, кандидат технічних наук — у Національному Політехнічному університеті, Рокко Григорій Федорович працює директором Харківського обласного радіотелевізійного передавального центру, Воронюк Євген Борисович, кандидат медичних наук — завідувачем травматології Київської лікарні колишнього четвертого Управління, Мишківська Галина Станіславівна — завідувачкою педіатричним відділенням Вінницької міської лікарні.

Є надія, що і подальші випускники та товариші учні школи також досягнуть у житті великих успіхів. Адже вони уже закладають міцний фундамент для подальшого зростання в обраній професії. Це і Тетяна Марушак, Ольга Мацюк, Лариса Качур, Ольга Базилук, які перемогали у предметних олімпіадах районного рівня, здобували високі місця на обласних конкурсах науково-дослідних робіт Малої Академії наук України.

16

ІСТОРІЯ ЗВ'ЯЗКУ НА РУЖНИЦІНІ.

Люди з давніх-давен відчували потребу в передачі інформації один одному. Найдавніший і, як не дивно, досі невикористовуваний спосіб — передача повідомлень посланцями гінцями, яких у наш час називають кур'єрами. В давнину ця професія була досить каботичною. У Стародавньому Єгипті посланець перед важкою дорогою складав заповіт своїм спадкоємцям. Через гінців передавали інформацію впродовж багатьох років.

У Київській Русі запроваджується закон як повинність населення, що мешкало вздовж шляхів і річок, які з'єднували Київ з іншими містами. Люди зобов'язані були надавати поштові коні гінцям князя і його довіреним особам на першому вилізку.

А в XIII столітті вводиться "ямська гошля", тобто доставлення листів своєрідною ніжною естафетою від одного яму (тобто поштової станції) до іншого. На кожній поштової станції завжди тримались готовими до виїзду чотири коні.

В архівних документах під 1845 роком згадується поштова станція у Ружниці, яку орендував Врон. З розширенням мережі залізниць ямська гошля поступово відходить в минуле. Київська пошта доставлялась вже тільки до найближчої залізничної станції. Так, 1890 року з Ружниці пошта відправлялась у Червогородку щодня, окрім середи, об 10.30, а із залізничної станції в Ружниці у ті ж дні о 18.50. В Сквиру пошта з Ружниці доставлялась лише двічі на тиждень — у п'ятницю та четвер о 19.30, а звідти о 2.15.

Ружинська Зона телефонних Станцій
С.В.В.Р.К.С.С.С. Зонстанція

ТАБЕЛЬ № 241 КНИГА № _____

срочкова обробка за телефонних повідомлень по губернійному правлінняху
 в *К.Т. Грива* 1910

Використаний слів	Розмір		№ Станції
	в словах	в літерах	
	Р. С.	К. С.	Р. С.
За повідомлення <i>Кіровоград</i>			<i>1/21 191</i>

Формат станції Ружинської зонції за територією телефонів в Києві, 1910 рік. З фонду Європейського міського архіву. Державний архів.

На початку 1890-х років Ружинська поштова станція перейменовується у поштове відділення, яким завідував Петро Олександрович Ченцов. 1900 року Ружинське поштове відділення стає поштово-телеграфним відділенням. Відтоді можна було відправити телеграму у різні країни світу. Плата за цю послугу залежала від кількості слів у телеграмі, відстані, на яку вона відправлялась. Тодішніми правилами означалося, що максимальна довжина слова має бути до семи складів, якщо ні воно було більше, то надлишок вважалася за окреме слово. Телеграму за збитком відправлення можна було зупинити, причому безплатно. За термінову телеграму бралась плата в потрібному розмірі. Кожен слів значайної телеграми, яка відправлялась, для прикладу, у Францію коштувала 14 коп., у Турцію — 24 коп., у Німеччину — 10 коп., а якщо у межах європейської частини Російської імперії — то 5 коп. За відкритий лист (картку) з попередньо оплаченою відповіддю відправлення платив 6 коп, за конверт — 7 коп.

З 1910 року в Ружині починає діяти земська телефон-

на станція. Індивідуальних телефонів ще не було. Про те, як здійснювався телефонний зв'язок можна довідатися з "Правил користування телефонним апаратом" (див. документ 1).

У 1920-х роках, у період воєну, місцева влада оголошувала своєрідний конкурс на вибір осіб, які забезпечували б регулярне доставлення пошти, сплачуючи їм цю роботу (див. документ 2). Хто завідував поштово-телеграфним відділенням у нашому краї в 20-х-30-х роках — поки що достеменно не відомо.

Після визволення Ружинщини від німецько-фашистських загарбників з 7 січня 1944 відновилася своя роботу Ружинський вузол зв'язку під керівництвом Кириличана. З кінця 40-х рр. Ружинський Райвузол зв'язку очолює М. П. Замощик. Микола Пальович приділяє велику увагу розширенню мережі поштових відділень, забезпеченню безперервного телефонного зв'язку. У 50-х-60-х роках відзначалась бездоганна сумішня праця М. І. Щербатен, телефоніста районного вузла зв'язку, В. К. Боровської, помічника начальника Заруддяцького відділення зв'язку, Г. П. Штайло, оператора поштового зв'язку. За добросовісну працю нагородили "За трудову відзнаку" була нагороджена Роза Іванівна Остапчук, заступник начальника райвузла зв'язку.

У Книгу Почта-ни районного вузла зв'язку в 60-х-70-х рр. були також згадані працівники О. С. Семенчука, Г. Я. Яремчук, О. І. Плек, К. М. Закалюкної, А. Д. Ставник, М. І. Лисенко,

Приміщення районної пошти у 60-х роках

Президенти районної партії (ліній партії):
Г. Д. Котен, М. П. Заморин (почесніше
партії), Н. А. Цурко, Г. А. Маринюк, 1986

дорожками, а разом з тим зростає рівень освіченості населення, збільшується потреба в інформаційному забезпеченні; у нашому районі практично кожна сім'я передплачує «Сільські вісті» і «Радянське село», кожен спеціаліст — обов'язкового фаховий журнал. Протягом 1980-х років відкриваються поштові відділення і у невеличких селах і станом на 1987 рік їх налічувалось у районі 26. Безперервно працює телефонний зв'язок, великою мірою завдяки бригаді лінійної технічної ділянки на чолі з Миколою Степановичем Євтухом.

Іван Павлович Пузир.

Н. С. Дубовицької, а у 80-х — А. Д. Стрельченко, П. І. Гетьмана, А. К. Тарасюка, О. М. Нагорнюка, В. Т. Шевчука, Л. В. Федорчука.

Після тривалого періоду керівництва Микола Павлович Заморин передає управління районним вузлом зв'язку Івану Павловичу Пузирю. У 70-ті-80-ті роки покращується добробут громадян нашої

районного вузла призначається Анатолій Михайлович Іванюк, який почав свою трудову діяльність з посади листоноші по супроводу пошти.

З 1 лютого 1995 року у зв'язку з реорганізацією утворилось два окремі підприємства: Ружинський райвузлов зв'язку (на чолі з А. М. Іва-

Прогляди районного драматичного колективу у Києві. Листопад, 1957 р.

щукон) і Ружичрайтелеком (під керівництвом М. М. Черненко). 1 вересня 1948 р. Ружичківський вузол електропостачання було реорганізовано в цех №1 Андрушівського центру №1 Житомирської дирекції ВАТ "Укртелеком"; очолив цех Ю. М. Мосузок. Важливо, що у жовтневій фінансово-сезонній час відбулося керівництвом зберігати мережу поштових відділень району — жодне не було закрито, уникнути скорочення працівників. Проте погіршення матеріального стану більшості населення катастрофічно (порівняно з минулими 70-80-ми роками) вплинуло на кількість передплатників періодичних видань. Завдо раніше (наприкінці 80-х) відділення "Союздруку", яким керував А. П. Островський, оформило передплату на 70-75 тисяч

133

Ружинський маслозавод: до 85-річчя з часу заснування

Ружинський маслозавод розпочав свою роботу навесні 1936 року. Знаходився він тоді в кімнаті вулиці Самарської, усі цехи розміщувалися в одній будівлі. Виробництво масла було механізоване: дизельний локомотив потужністю у 28 кіловатт сил приводив у дію механічний маслонагнотворювач. Проте локомотив нерідко ламався і у таких випадках масло виробляли способом ручного збирання. Завод переробляв молоко, яке поступало із сепараторних пунктів кожного села Вчорайшівського і Ружинського районів.

Матеріально-технічна база заводу впродовж наступних довоєнних років не поліпшувалась. У період німецько-фашистського поневолення місцева окупаційна влада намагалася налагодити роботу заводу, але працював він з частими зривами. Зі звільнення нашого краю від фашистських загарбників постала проблема ремонту обладнання і пуску в дію маслозаводу. Перші повоєнні роки усі виробничі процеси виконувались вручну. Лише з квітня 1949 року після того, як відлагодили локомотив, знову перейшли до механізованого виготовлення масла. Асортимент продукції вже тоді був досить широким: завод виробляв масло "Вершное", масло "Екстра", морозиво, сир жирний, бринзу, казеїн. Директором В. П. Колпаковим не раз відзначалися кращі працівники заводу: майстер маслоцеху І. Н. Мигловець, майстер сирцеху Ю. Ф. Ребак, механік А. І. Зайцев, шофери В. Я. Кравченко і К. В. Бачинський.

Усі працівники маслозаводу, молокоприймальних і сепараторних пунктів двічі на місяць обов'язково проходили медогляд. Заробітну платню одержували карболованою продукцією, а також милом і сіллю. При заводі був ларьок, де продавався весь асортимент продукції підприємства. Завод мав і підсобне господарство — свиняферму.

У 40-60-ті роки кожної осені проводились районні сільськогосподарські виставки, на яких предсталилась і продукція маслозаводу. З березня 1954 р. по травень 1963 р. підприємством керував Ющенко. За цей час значно зміцніла матеріально-технічна база заводу і особливо обладнання по виготовленню морозива, встановлено поточну лінію, запрацювала п'ятитонна електростанція, одержано перший молосолов (1958 року). Правда, холодильних установок ще не було, тому продукцію зберігали в льодниках. Заготівлю льоду для них проводився впродовж всієї зими (див. документ 1).

1953 року відзначенням добросовісної праці заводчан і

Проїздом маслозаводу на демонстрації від чл. Комсомолу сели. 1953 рік.

Олександр Васильович Славинський —
вчений в Україні видатний технолог
молока мазар

відміжної якості їхньої продукції стало нагородження маслозаводу перехідним Червоним Прапором тресту "Молосирпром".

1963 року було завершено будівництво нових заводських приміщень. Потужність заводу зросла до 60 тонн переробляваного молока за добу. Колектив підприємства збагатився нові кваліфіковані спеціалісти: С. Л. Славинчук, А. І. Крокмашин, А. А. Забачук. Перуч з ними продовжували трудитись дослідники працівники С. Д. Петровська, О. Н. Кутня, Р. К. Кошик, А.

І. Качанівська.

1966 року, коли директором заводу був С. Д. Сосуля було проведено реконструкцію і підприємство почало виробляти сир твердий. Через три роки вступив у дію новий підвальний цех для його виготовлення. 1969 року завод виробляв продукцію 18 найменувань. Зокрема, сир трьох сортів — "Костромський", "Голландський", "Російський", масло "Бершное" і "Вологодське", сметану, кефір, морозиво.

На Виставці досягнень народного господарства 1969 р. у Москві продукція Ружинського заводу займала 4 місце, а майстра молокоцеху О. Я. Стаховського було відзначено бронзовою медаллю за здобуте ним III місце у змаганні кращих маслоробів. 1971 р. Олександр Васильович Вітчанин нагородився орденом Трудового Червоного Прапора. Цього ж 1971 року на базі Ружинського маслозаводу відбувся асоційований семінар працівників молочної про-

мисловості, у якому взяли участь представники кращих заводів з усіх республік Радянського Союзу, щоб переїняти досвід, впровадити його і на своїх підприємствах.

У 70-ті роки директором заводу була Г. Г. Губіна. Під її керівництвом здійснюється ще одна реконструкція підприємства: встановлюється поточна лінія виробництва масла потужністю в 1000 кг за годину. В торговельну мережу країни відправлялось масло "Вершкове", "Льодитальське", "Салтиське", сир "Голландський", "Льодитальський" і "Костромський". Частина продукції йшла на експорт.

1973 року колектив заводу було нагороджено Дипломом третього ступеня міністерства м'ясної і молочної промисловості за результатами Всесоюзного конкурсу якості масла. А 1976 р. масло, яке виробляв завод, одержало Державний знак якості, а О. В. Стаховський, майстер-маслороб вищого класу був нагороджений другим орденом Трудового Червоного Прапора. Урядовими нагородами також відзначила праця Л. І. Назаренко, Г. П. Лукашук, В. О. Кутнього, Н. М. Дрежук.

1977 р. у соціалістичному магазині, яке тоді проводилось між підприємствами молочної промисловості Житомирської області, Ружинський маслозавод займає перше місце. Працівників заводу часто преміювали, як правило невеликими сумами від 3 до 20 крб. А І. Ф. Федунка за виконання особливо важливого завдання, яке полягало у відновленні колгоспної устатковки АУ-150 було преміювано 60 крб. Кращими працівниками неодноразово визнавались А. А. Забалушук, А. Я. Чиж, І. В. Грама, В. О. Сажовар, Г. Бурлава, Н. І. Крокмальна, Г. Г. Кваша, О. Я. Стаховський, Т. Т. Машук, М. І. Кача, С. Л. Семичук, З. В. Горюнич та інші. Багато років віддали заводу працівники бухгалтерії З. І. Крамчук, З. С. Покрошана, Л. В. Цехмейструк.

До 1984 року керував підприємством А. А. Масюк, а

після нього впродовж і наступних 90-х років — О. В. Мельник, який до призначення на цю посаду працював майстром сироробом. Завод постійно нарощував обсяги виробництва, сучасне обладнання дозволяло переробляти до 120 тонн молока за добу. 1989 року для більш повного використання вторинної сировини було введено в дію цех по виробництву сухого знежиреного молока (майстер О. П. Комарівський). Окрім того, у нинішню структуру заводу входять також маслоцех (М. О. Саротенко), сирцех (О. О. Безпоровайна), механічний (В. О. Кучній) та енергетичний цехи (І. В. Ялчук) і цех по технічному обслуговуванню доїльних апаратів (В. В. Поліщук).

Кращими працівниками у 90-х роках визнавалися П. О. Саротенко, О. І. Рудько, О. П. Комарівський, Г. В. Дюбо, П. І. Прилуцький, В. М. Ткаліч, І. Ялчук. Найдосвідченішим працівником підприємства є Станіслав Лаврентійович Семенчук, головний інженер заводу, який працює на цій посаді з 1963 року.

Нині ВАТ "Руквинський маслозавод" є дочірнім підприємством ВАТ "Житомир-молоко", яке знаходиться у стадії приватизації.

Документ 1. Прямий №8 на Руквинському маслозаводі от 26 лютого 1994 г.

Вказано є така, що очина єдино призначити набивки для (на стоводі завод) апарат (вотто набивка) для 4199 мЛ, а вказано промова 2,25 метра.

Для призначити набивки для є речешком набивки палочі набивки для на території Висхідницького в Руквинському районі закріплено робітником масловоду на операторському приставці до очешком набивки для на срок до 3-го февраля 1994 г.

Предупреждана, что каждый закрепленный работник масловода на протяжении набивки для может переключиться ответственность, на данной работе будет выполнят также служба нашей работы в дальнейшем на заводе. У. Работу ответственности укладку сажки на для на высоте 1,5 метра с высотой из воды.

Прямий обов'язок всіх під робітницю. Директор Колятник.

Відомчий архів Руквинського маслозаводу.

Документ 2. Приказ №18 по Ружинському масловоду от 9 листопада 1954 г.

С целью развития производства работы в/о выполняются постановления, что будут предоставляться в пивоваренный завод и в прочие пивоваренные предприятия:

1) Установить контрольно-техническое хозяйство в пивоваренном заводе с 7.00 вечера 9.11.54 г. до закрытия завода.

2) Держать в готовности по 8 часов каждому пивоваренному заводу.

Директор маслозавода Ю. Ковалев.

Відомий край Ружинський масловоду.

Документ 3. Приказ "88 по Ружинському масловоду от 31 декабря 1977 г.

Во исполнение распоряжения, которым обеспечена работа серии вана, исключены простои, а также обеспечены вода и электричество вана пассажирских вагонов железнодорожного Карпачева В. А. во исполнение и в соответствии для предоставления выплаты вознаграждения в сумме 28 руб.

Во исполнение распоряжения, которым исключены простои вагон электрической системы направились, которые были введено в эксплуатацию железнодорожного (Р. Александровский — простои для обслуживания барабана оператора - Г. М.) Шалашовскому Н. Ф. выплатить вознаграждение в сумме 45 руб.

Відомий край Ружинський масловоду.

Трудились гонимі ниви

1 січня 1965 року за наказом головного управління рибного господарства внутрішніх водойм УРСР було створено Житомирський облібрибкомбінат. Базове господарство і керівна установа розташувалися в Русині. Першим директором підприємства призначається І. Лободен. Площа усіх ставків, які знаходились у віданні облібрибкомбінату, становила тоді тільки 669 гектарів, а виробничість нагульних ставків — 3,34 цвт. з гектара.

З призначенням на посаду директора облібрибоспу Г. Т. Скавіцького господарство значно розширюється, збільшується і матеріально-технічна база підприємства. Збільшується майже вдвічі (у порівнянні з 1968 роком) площа ставів, на кожному з них поступово з'являються складські приміщення і вже не потрібно було щодня розвозити комбикорм з центрального складу. Якщо у 1969 р. механізована годівля здійснювалась тільки на одному ставку, то у 1970 р. — на усіх ставках господарства. Під керівництвом Г. Т. Скавіцького будується повносистемне господарство "Вілка" у Радомисльському районі, вводиться в дію Василівський племрозвідник. У 1970-ті роки будівельна бригада облібрибкомбінату спорудила механічну майстерню, гараж. На території адміністративно-господарського центру було посаджено 700 дерев, прокладено 5 тис. кв. метрів асфальту. Не забував Гаврило Тимофійович і про керівників житлово- побутових проблем працівників підприємства: у період його керівництва розпочинається будівництво відомого 16 квартирного будинку.

1979 року керівництвом облібрибкомбінатом приймає В.

А. Лецишин. При ньому вводиться в дію господарство "Вілан", вперше одержано личишку заводським методом, зростає обсяг вилову товарної риби. 1980 р. створюється пересувка механізована колонна по будівництву і реконструкції ставків. Наступного 1981 р. запроваджується новий метод інтенсифікації репродуктивності — змішану посадку на вирощування в коромом рослинодних риб — строкатого і білого товстолобика. Це помітно збільшило собівартість продукції. 1983 року обробкомбінат займає третє місце серед обробкомбінатів України за обсягом вирощування і вилову товарної риби, а наступного 1984 р. — вже друге. Станом на 1985 рік у розпорядженні підприємства знаходилось 1192 гектари для вирощування товарної риби і 248 гектари — для одержання робосадкового матеріалу. Господарство мало 33 вантажних автомобілів, 4 екскаватори, 8 скреперів, бульдозери.

На початку 1990-х років відбувається спад виробництва і в зв'язку з цим гостро постало питання пошуку шляхів подолання економічних труднощів і відновлення колишнього рівня репродуктивності.

З призначенням на посаду директора В. І. Федуня відбуваються позитивні зрушення, спостерігається поступове зростання обсягів виробництва. Так, у 1997 р. вилов риби становив 7300 цнт., в 1998 — 7870 цнт., в 1999 році — 8000 цнт.

"Житомиррибгосп" впроваджує у виробництво всі нові передові технології, що можуть значно збільшити його

Циркулярна ВАТ "Житомиррибгосп"

обсяги. Так, вже декілька років діє сумський метод вирощування товарної риби (тобто трьохрічний оборот), що значно покращило якість продукції та збільшило обсяги виробництва. Задіяно два інкубатори для штучного розведення риби, що збільшило цикл вирощування рыбопосадкового матеріалу.

За рахунок обласного бюджету побудовані змивальні ставки на 500 тонн риби, що дає змогу майже цілий рік реалізовувати рибу населенню області. Впроваджено вирощування в ставках до 50 % розсадових риб, що значно скоротило витрати кормів.

Для зменшення витрат виробництва, підвищення рентабельності "Житомиррибхоз" вівсяв за спільної обробки землі з КСП ім. Ласі Українця, а також орендує 280 га земель запову Чорнозубовської сільської ради. Для готівки риби одержано 12 тис. цнт. якісного зерна пшениці, що при раціональному використання дасть понад 3000 центнерів риби.

Підприємство вирощує 10-12 млн. штук рыбопосадкового матеріалу для власних потреб. Вільний залишок його реалізує підприємствам, колективам та фермерським господарствам.

Основним споживачем риби є обласний центр. Крім того, риба реалізується на ринках Новоград-Волинська, Бердичева, Коростеня, Радомишля, Попільні, Коростеняна. В Ружині риба виласується кожному бажаючому за готівку, торгує рибою магазин ТРП "Торгівельник".

Підприємство має власний автомобільно-тракторний парк, що нараховує близько ста одиниць техніки, ремонтні майстерні та цехорему, які

Олександр Михайленко Григоренко, керівник виробництва Житомирського обласного підприємства, 30-ті ро.

крім виконання робіт для потреб господарства надають послуги працівникам, пенсіонерам та населенню.

Для покращення умов роботи рибалок обладнані побутові приміщення, працівники забезпечені спецодягом і взуттям.

Окрім того, підприємство намагається забезпечити квартирами свої працівників. Так, господарство за рахунок дольової участі у побудові багатоквартирного будинку виділило для них дві квартири.

Нині олігархічного господарства відкрите акціонерне товариство "Житомиррибгосп" має таку структуру: основне господарство (Ружинський район, Овруцька рибдільниця (від початку створення і тривалий час потім керівником був Валентин Павлович Шаф, в арза — Петро Миколайович Шатило), Радомисльський рибецх "Білка" (кер. Юрій Клімович Шумарніцький), Коростенський рибецх (кер. Іван Павлович Обход), Дзержинський рибецх (кер. Вагіняк Миколай Григорович), Попільнянський рибецх (кер. Василь Кледратович Костомар).

Сто років служіння людям

Там, де зараз будівля Зарічанської школи на початку ХХ століття працювала аптека родини Урнісових-Рабінович. Ліки, які там продавались, були переважно німецького виробництва. У 30-х роках аптека знаходилась все на місці теперішнього однопверхового будинку по вулиці Стадінній 1. Штат складався із завідувача, асистента і санітарки. У роки німецько-фашистської окупації аптекою завідував фельдшер Давиден, а в 1943 року — І. Н. Шаргородська, так як вона мала освіту за спеціальністю фармацевта. По війні порад з Ганною Ісаумівною працювала асистентом Стасіслава Адамівна Савицька, санітарка Лідія Вікторівна Масюк (пізніше асистентом), санітарка-мийниця Ганна Дем'янівна Руденко. Постачання ліків здійснювалося з Бердичівського мікрорайонного і Житомирського мікробластного аптечного складів.

З початку 50-х років штат аптеки було розширено до 6 осіб працівників, 1951 р. сталась пожежа і аптечне приміщення згоріло. Короткий час продаж ліків проводився у будівлі по вулиці Бурди. Потім було відремонтовано приміщення по вулиці Набережній. Там і розмістили аптеку, а кілька років потому — у будинку порад з дитсадком №1.

1962 року Ружевська аптека одержала статус районної центральної аптеки. Їй підкорядковувались аптеки у Вчорайшовому, Вілліліці, а також у Топорах, де будівля зводилась народним методом жителями села за ініціативою та активною участю Віри Пшонівни Яценко. Тоді ж

Команда працівників Фармацевтичної районної аптеки № 62. 2003 рік.

аптекою, залишилась працювати на посаді провізора. Цього ж 1975 року із завершенням будівництва сучасних приміщень центральної районної лікарні, аптека була переведена у будівлю, де до цього часу знаходилось хірургічне відділення. Велику допомогу у ремонті нового приміщення аптеки надав колегі Ів. Тимірязєва на чолі з Олександром Федоровичем Гаїрошніком.

У 70-х-80-х роках розширюється мережа аптечних установ району: запрацювали вони в Оршанці, Верхівці, Першотравневому, було організовано відпуск ліків при ФА-Пах у селах району.

Ветерани фармацевтичної справи — Віра Північна Яценко, Михайло Петрович Владіміров, Садонія Михайлівна Костюк, Любов Прехорівна Стадник, Людмила Петрівна Черниш, Поліна Микетівна Глушниць-

Любо Михайлівна Кукі, завідувач аптекою районної лікарні. 1990 р.

ка, Сидонія Тихонівна Волянук, передавали свій багатий досвід молодим спеціалістам Оленівці Володимирівні Яроцук, Тетяні Олексіївні Ковальчук, Галіні Василівні Терещенко, Валентині Іванівні Шевчук, Людмилі Петрівні Кравчиш, Галіні Анатоліївні Садловський. Зараз вони самі вже досвідчені працівники, наставники для молоді, користуються великою повагою односельців. Так, Павло Миколайович Кудик неодноразово обирався депутатом селищної і районної ради.

Нині структура аптечних установ має такий вигляд.

Історія села Зарудинці: 350 років з часу заснування

Село Зарудинці засноване 1631 року. До середини XIX ст. залишалось малочисельним. Вирросло і розвинулось воно завдяки прокладеній тут залізній дорозі. Земля ця належала поміщнику дворянину Вінцентію Масарані, а пізніше його сину Федору. На початку XX століття у Зарудинцях проживало 1642 особи — переважно польської національності. Кожна селянська родина мала з середньому лише півтора-два гектари землі, що при тодішній врожайності було недостатньо для прогодування сім'ї. Тому багато селян йшли на заробітки на залізницю. У селі діяли телефонна станція, постійний двір, але не було церкви і школи. Тому 250 дітей шкільного віку (станом на 1908 рік) залишались неосвіченими. У часі революції 1905-1907 рр. жителі села тем прилучились до агітації демократичних ідей, розповсюджуючи прокламації та листівки. У роки громадянської війни Зарудинці певний час були ареною бойових дій — адже рух більшовицьких військ здійснювався по залізниці. 1918 року на ділянці Зарудинці-Роса військами Центральної Ради пушено під укіс полк з червоноармійцями і зав'язано з ними бій.

Невдовзі після встановлення радянської влади у Зарудинцях організується одразу дві школи — українська і польська. Навчалися діти в одній будівлі: у верху зміну діти української, а в другу — польської школи. Завідувачем української був Олександр Федорович Колесник, котрий закінчив Трощанську вчительську школу, а завідувачем польської — Болеслав Яксанч Коцінський. При українській школі діяв музей дитячої праці — перший се-

Микола Дим'ячук

ред навчальних закладів нашого краю. Школа мала 5 гектарів польової землі, 18 соток садка і 1,5 гектара городу. Велику проблему становила тоді нестача підручників. Порівняно краще було з цим в польській школі завдяки більшій зацікавленості місцевого населення, представників польської національної меншини, яка в селі становила 70 % від усіх жителів Зарудинців. 1927 року, керуючись цією обставиною, в Зарудинцях була організована польська сільрада.

З 1928 року українською школою завідував Шумайко, а на початку 30-их — А. Слабоус. Вчителем працювала також А. Н. Лісова, а в польській школі викладали Колесовський, Ф. Ю. Одеський, Бочківська, Любінецька, М. Г. Калмиров, Кутковець, Врублевський, подружжя Жворська. Для учнів обох шкіл існував інтернат, де жили діти з Городка, Чехової, Кордонівки, Вашиного, Чорнорудки. 1936 року 7-річну польську школу було закрито, а наступного, сумнозвісного 1937, — репресовано майже всіх вищезгаданих вчителів, окрім Бочківської та Врублевського. Загалом 113 жителів Зарудинців стали жертвами репресивної політики радянської держави. З усіх безвинно покараних залишилось тільки троє. Радянсько-німецька війна забрала ще 120 односельчан. Нині у Зарудинцях проживають п'ять ветеранів війни, учасників бойових дій : О. Д. Свенко, І. П. Рабуш, Г. І. Бронарний, І. І. Ткачук, А. І. Нагорник, чотири інваліди війни : М. Г. Дем'ячук, П. О. Шулак, А. М. Кравченко, С. М. Яремчук.

У повозинний час місцевий колгосп "Комуніст" очолював Гранівський, а з 1955 по 1965 — М. Г. Дем'ячук.

Микола Гнатович багато хотів зробити за десятиліття свого керівництва ! 1966 року в селі було встановлено одну з перших у районі дерев'яних електростанцій, згодом збудовано 8-річну школу у Зарудинці, 126 індивідуальних будинків у Зарудинцях. У період керівництва Василя Антоновича Солодкого у селі постала нова школа, дитячий садок.

Село Зарудинці у районі — одне з найрозвинутіших у промисловому відношенні. Тут працюють : підприємство нафтопродуктів, перевалочний пункт, асфальтовий завод, хлібоприймальне підприємство (колишня назва " Золотооріш "). Останнім тривалий час, з 1965 по 1979 рр. керував М. Г. Дем'ячук, який пенсіонер, інвалід війни, кавалер ордена Великої Вітчизняної війни I та II ступеня і Трудового Червоного Прапора.

Колгоспний колектив "Комуніст" , а ще недавно КСП, 31 березня 2000 року було реорганізовано у Товариство з обмеженою відповідальністю "Зарудинський", яке очолив Олександр Васильович Заморський. Під його керівництвом трудівники села намагаються подолати важкий період становлення нових форм господарювання і виробничих відносин.

Колгоспне підприємство

ІСТ

КАЛЕНДАР ІСТОРИЧНИХ ПЕДІЙ НА РУЖНИЦІНІ

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЗМІНИ

1471-1793 рр.	Ружницяма у складі Кабаського воєводства.
1798-1923 рр.	Ружницяма у складі Скарбського і Бердичівського повітів Київської губернії.
1923-1932 рр.	Ружницький і Вчерайшанський райони у складі Бердичівської округи Вінницької області.
1932-1937 рр.	Ружницький і Вчерайшанський райони у складі Скарбської округи Київської області.
22 вересня 1937 р.	Ружницький і Вчерайшанський райони увійшли до складу Житомирської області.
грудень 1937 р.	Вчерайшанський район приєднано до Ружницького району.
1943-1964 рр.	Ружницяма у складі Попільнянського району.
січень 1965 р.	Відокремлено Ружницький район у складі Житомирської області.

НАЙВАЗЖЛИВІШІ ПОДІЇ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ КРАЮ

18 січня 1778 р.	Засновано школу при Євклітківському костелі.
1811 р.	Почала діяти суконна фабрика Чолішова в Ружніці.
15 вересня 1842 р.	Відкрито однокласне народне училище у Білківці.
10 вересня 1843 р.	Відкрито церковно-приходську школу у Шляччинцях.
15 листопада 1845 р.	Відкрито церковно-приходську школу у Мочалівці.
1888 р.	Почав діяти цукрознаряд у Топорах.

1862 р.	А.Р. Вольфом засновано шпиритний завод у Ружині.
10 серпня 1873 р.	Відкрито двокласне міністерське училище у Ружині.
7 грудня 1875 р.	Відкрито однокласне сільське училище у Немаранцях.
1910 р.	Почала діяти Ружинська жіноча телефонна станція.
серпень 1920 р.	Створено Вторайшненську педагогічну школу.
1 листопада 1921 р.	Організовано Берхівський агрошколу (нині філіал Житомирського агрошколяжу).
18 лютого 1922 р.	Комітет кооператив "Новий світ" прийшов до Ружина.
1929 р.	Створено Ружинську МТС (нині ВАТ "Ружинська райагропротехніка").
1931 р.	Засновано Ружинську районну бібліотеку.
30 грудня 1943 р.	Визволено Ружинський район від німецько-фашистських загарбників.
17 червня 1944 р.	Перший районний звіт передовиків сільського господарства.
7 червня 1946 р.	Паралельно в село Війтевці у Ростанцях, а в с. Кивиня – у Воспівку.
грудень 1960 р.	Почало діяти місцеве радіомовлення.
січень 1966 р.	Створено Ружинський райсільгоспуправління.
1968 р.	Відбувся Воскожицький семінар маслоробів на базі Ружинського маслозаводу.
1975 р.	Введено до ладу нове сучасне промислове центральне районне ліжарні.
1 липня 1990 р.	Створено Державну податкову інспекцію по Ружинському району.
19 травня 2000 р.	Сесією селищної ради затверджено герб і прапор Ружина.

БІБЛІОГРАФІЯ РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Археологичні Урядової СРСР. В 3-х томах. — К., 1985-86
- Баранський В. Світотвад давніх часів. — К., 1993
- Відомості по Скавирському і Белозерковському уездах. — К., 1900
- Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів і матеріалів. — К., 1970
- Гончаров В. К. Археологічна розвідка по р. Роставці в 1946 р. Археологічні пам'ятки УРСР, т. 1. — К., 1946
- Громадянська війна на Україні 1918-1920. Світлині документи і матеріали. В 3-х томах. Т. 2. — К., 1967
- Винокур І. С. Чернівецька культура: вагон і дма. — К., 2000
- Грушевський М. С. Очерк истории Киевской земли. — К., 1993
- Житомирщина в період темноїшої окупації німецько-фашистськими загарбниками. — Житомир, 1948
- Золотые звязды Польска. — К., 1972
- Книга пам'яті України. Житомирська область. — Житомир, 1994
- Літвинів дуський (переклад з давньоруського Л. С. Михомця). — К., 1919
- Мокрицький Г. П. Історія зв'язку на Житомирщині. — Житомир, 1995
- Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. — К., 1983
- Позданич Л. В. Селення в населених місцевостях Киевской губернии. — К., 1864
- Селянський рух на Україні 1826-1849 рр. Збірник документів і матеріалів. — К., 1983
- Селянський рух на Україні 1850-1861 рр. Збірник документів і матеріалів. — К., 1988
- Селянський рух на Україні 1869-1847 рр. Збірник документів і матеріалів. — К., 1993
- Фундуксий В. Статистическое описание Киевской губернии. — С.-Пб. 1852
- Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинська і Центральна Україна). — К., 1993
- Яковий І. Т. Генерал. — Житомир, 1999

ЧАСТИНА I

1. Наш край у давньому минулому	3
2. Наш край у IX- першій половині XVII ст.	11
3. У часи Високої війни українського народу під проводом В. Хмельницького	23
4. Наш край у XVIII — на початку XX ст.	27
5. Наш край під час національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр.	41
6. Наш край у роки вступу	53
7. Комуні "Новий світ": аграрні ідеї	57
8. Високий замок Ружанщина у період колективізації	65
9. Ружанщина у роки німецько-фашистської окупації	71
10. Ружанщина у другій половині XX ст.	79

ЧАСТИНА II

11. Історія медичних закладів Ружанщини	93
12. Освітні заклади Ружанщини: минуле і сучасність	99
13. Непараметрична школа: 125 років діяльності.	119
14. Історія Голубівської школи.	127
15. Історія мі'язку на Ружанщині.	131
16. Ружанський мислослов: до 65-річчя з часу заснування	137
17. Трудившись садибі мина	143
18. Сто років служіння людям	147
19. Історія села Задубавці: 350 років з часу заснування	151
20. Календар історичних подій на Ружанщині	154
21. Високий замок і ружанщина література	156

**Допомогу у підготовці рукопису
та видавці книги отримали від:**

Ф. І. Шабрівська

І. Д. Рига

М. П. Зозуля

В. Г. Федорчук

І. С. Власчук

В. А. Романівський

А. М. Іванчук

О. В. Момчиш

В. І. Федура

І. М. Кудлик

О. В. Запорожський

Г. І. Запорожська

В. К. Турчишин

М. В. Іван'юк

О. П. Дзюбачук

О. І. Мамчиш

С. М. Власюк

**Автор подякує усім
забагато вдячно.**

Київ, вулиця Фрунзе, 63

вулиця Фрунзе, 63

ВАТ
"ФАРМАТ"
приватно
для вас і
вашого
здоров'я!

Ця книга з'явилась за сприяння ВАТ "ФармаТ"

Житомирське науково-кращезнавче товариство дослідників Волині
Ружинська райдержадміністрація

науково-популярне видання

Махорін Геннадій Леонідович
ІСТОРІЯ РУЖИНЩИНИ.
Нариси і документи

за редакцією авторів

ISBN 966-7190-10-8

ІП "ВІДДАВНИЦТВО "ВОЛИНЬ"
2000

Головний редактор видавництва — Геннадій Мокрицький
заслужений журналіст України, віце-голова Житомирського науково-
кращезнавчого товариства дослідників Волині,
член правління Волинської обласної краєзнавчої

Технічний редактор

Комп'ютерний набір

Комп'ютерна верстка, дизайн
коректор

Технічне забезпечення

Відповідальна за випуск

Григор Олександр

Олена Мокрицька, Віталій Бабен

Григор Олександр

Тетяна Мокрицька

Дмитро Кашуба

Алла Мисловська

Книжку видає житомирським приватним видавництвом "Волинь",
яке спеціалізується на випуску краєзнавчої і суспільнонаукової
літератури, праць з історії трудових колективів і галузей економіки,
шкільних посібників, книг для сімейного читання, туристичних і
довідників.

Для тематичних видань — кількісні зручки.

Телефон/факс видавництва (041-2) 39-58-77

Електронна адреса краєзнавчого видавництва "Волинь" в "Інтернет":
volyn@prava.chik.com.ua

Сайт видавництва № 24786060 від 04.10.97.

ІП "Видавництво "Волинь". вул. Вісрука, 28, Житомир, 10010

Варіант 0404/04, 16,0 см до шр. 16,0 см, форматів 16,00 см до шр. 16,0 см.

Гарантія "Volyn Book Co". Випуск здійснює ІП № 24786060.

Випуск за номером 04-04-0000. Випуск за серією 04-04-0000 р. Випуск за серією 04-04-0000.

Надруковано з готових поліграфічних макетів видавництва "Волинь"
у Житомирській обласній друкарні, вул. № 172
вул. Іван Купчинський, 17, Житомир, 10014

Геннадій Лашчинський народився 25 червня 1965 року в с. Софіївка, Новобузькому районі Миколаївської області. З 1970 року проживав у Буковині, Зіньківщині. Закінчив філологічний факультет Київського педагогічного інституту ім. І. Франка, історичний факультет Українського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Працював вчителем української мови і літератури, історії та географії в школах Буковинського району. Лауреат обласного конкурсу "Вістель року-2000". Автор понад 40 публікацій у періодичній пресі, виступів статей у наукових збірниках, а також досліджень, надрукованих серіями видань "В-районський і Рівненський райони у роки НРП" (1921-1928 роки), "На вулиці "Новий світ" до РСП ім. Ленінського у 35 років", "Увійти тобі, рідко зміни" (в співпраці з В. О. Петровим), Г. П. Махорін – голова Рівненського районного осередку Житомирського науково-виробничого товариства дослідження Волині. Геннадій Лашчинський – вчений есперанто-року в Україні, член Всеукраїнської есперанто-асоціації (з 1992 р.) і Всеукраїнської спілки есперантистів з 2000 року.